

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

BİR HADİS TERİMİ OLARAK İHTİSAR
SAHÎH-İ BUHÂRÎ KİTÂBU’S-SALÂT ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Fakhrıddın SALAKHİTDİNOV

Danışman:
Prof. Dr. Zekeriya GÜLER

İSTANBUL

2020

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

BİR HADİS TERİMİ OLARAK İHTİSAR
SAHÎH-İ BUHÂRÎ KİTÂBU'S-SALÂT ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Fakhriddin SALAKHITDINOV

Danışman:
Prof. Dr. Zekeriya GÜLER

İSTANBUL
2020

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda 020118YL03 numaralı Fakhrıddın SALAKHITDINOV 'un hazırladığı “*Bir Hadis Terimi Olarak İhtisar Sahîh-i Buhârî Kitâbu's-Salât Örneği*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 04/09/2020 günü (11:30 – 12:30) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyon Başkanı)

Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Ataullah ŞAHYAR
Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Fakhriddin SALAKHITDINOV

04/09/2020

ÖZ

Bir Hadis Terimi Olarak İhtisar (Sahîh-i Buhârî Kitâbu's-Salât Örneği)

Hadis rivayet geleneğinde ihtisar ve taktî yönteminin önemli yeri vardır. Hadis tarihi incelendiğinde çeşitli sebeplerden dolayı hadis eserlerinde, rivayet lafızlarında, usûl çalışmalarında ve daha da önemlisi hadis metinlerinde ihtisar yönteminin büyük ölçüde kullanıldığı görülmektedir. Bu minvalde ihtisarın müelliflere önemli ölçüde kolaylıklar sağladığı gibi bazen müellifin metodunu bilmeden ihtisar ettiği rivayetler yanlış anlaşılabilir. Aynı zamanda rivayetlerin uzun kısmını bir arada değerlendirilmediği zaman ehil olmayan kişiler tarafından yanlış manalara kayabilmektedir. Bunun için müellifin eserinde ihtisar ettiği rivayetlerin kâmil kısmının tespit edilmesi ehemmiyet arz etmektedir. Çalışma Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserinin salât bölümündeki muhtasar rivayetler ve hadisin uzun kısımları İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'si ve Bedrüddîn el-Aynî'nin *Umdetü'l-kârî* adlı şerh eserleri üzerinden belli kavramlar kullanılarak tespit etmeyi hedeflemiş ve ayrıca onun söz konusu yöntemine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler İhtisar, Taktî, Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, Salât

ABSTRACT

“İhtisar” As A Hadith Concept

(As an Example of Sahîh al-Bukhârî Kitab al-Salât)

“İhtisar” and “Taktî” methods have an enormous significance in traditional hadith narration works. The history of Hadith shows that method of “İhtisar” is widely used in hadith literatures, narrative inscriptions, works of method and most importantly in hadith texts for numerous motives. In this respect, besides providing a great deal of convenience to the authors, the İhtisar might lead to a misinterpretation of an author who used it in his works being oblivious of its method. At the same time, if the extended parts of a narration are not evaluated comprehensively, it could be misunderstood by the incompetent people. For this reason, it is important to determine the exact part that the author penned down in his work. The study is based on the concise narrations of the Salât section of Bukhari's work called *al-Câmiu's-sahîh* and the long parts of the hadith is assessed from exerted terms of Ibn Hajar's *Fethu'l-bârî* and Bedrüddîn al-Aynî's commentary works called *Umdetü'l-karîh*. It also considers the methods of relevant literatures.

Key Words: İhtisar, Taktî, Bukhari, Sahih al-Bukhârî, Salât

ÖNSÖZ

İslam düşünce geleneğinde Kur’ân-ı Kerim yanında, Hadis ve Sünnetin temel kaynak kabul edilmesi gerektiği hususu izahtan varestedir. Zira hadis ilminin konusu Hz. Peygamber’dir. Peygambersiz bir İslam tasavvuru ve sünnetsiz bir Kur’an te’vili ve tatbiki mümkün değildir. Hadis, Hz. Peygamberin sözlerini, fillerini, takrirlerini, fiziki ve ahlaki özelliklerini konu alan ilim dalıdır. Sünnet ise “Hadislerde ifadesini bulan Muhammedî yol” demektir.

Bilindiği üzere Kur’ân tarihi ve hadis rivayet geleneği göz önünde bulundurulduğunda, ne Kur’ân-ı Kerim toptan nazil olmuş ne de hadisler Hz. Peygamber’den birden sadır olmuştur. Aksine Hz. Peygamber hayatın tabi akışına binaen kişilerin durumuna ve kendisine sorulan sorulara göre kısa ve özlü bilgiler nakletmiş bazen de veda haccı gibi uzun nasihatler içeren hutbeler irad etmiştir. İşte bu hakikatin bir tezahürü olarak hadis rivayet geleneğinde *ihtisar* ve *takti* yöntemi ortaya çıkmıştır.

Bir Hadis Terimi Olarak İhtisar konulu bu çalışma, bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından meydana gelmektedir. Giriş’te konunun önemi, sınırı ve ilgili kaynakların mahiyetine dair bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde ihtisarin mahiyeti, tarihsel süreç içindeki gelişimi, manen rivayetle ilişkisi, âlimlerin ihtisara yaklaşımları, öne sürdükleri şartlar, hadis rivayetinde ihtisar çeşitleri, ihtisardan kaynaklanan problemler ve bazı âlimlerin yaptıkları hatalar ele alınmıştır. Ayrıca müellifleri ihtisara sevk eden amiller de söz konusu edilmiştir. İhtisarin mana ve mahiyeti hakkında bilgi verdikten sonra ihtisar örnekleri incelemeye tabi tutulmuştur.

İkinci bölümde öncelikle Buhârî’nin biyografisi kısaca verilmiş, el-Câmiu’s-sahîh adlı eseri genel olarak tanıtılmış ve onun ihtisar ve taktî yöntemi örnekleriyle ele alınmıştır.

Şüphesiz bu çalışmanın “efrâdını câmi ağyârını mâni” olacak şekilde tekemmül ettiği söylenemez. İmam Şâfiî’nin “Eballâhu en yasihha illâ kitâbuh” sözü gereği, Kitâbullah dışında hiçbir kitabın kusur ve hatadan salim olamayacağı açıktır. Bu

sebeple erbabından gelecek teklif, tashih ve tenkidlerle bu tezin tekemmülünü umuyorum. Araştırma esnasında yol gösterici uyarısını, ilgi ve desteğini hep yanımda hissettiğim danışman hocam Prof. Dr. Zekeriya GÜLER'e, kıymetli fikir ve değerlendirmelerinden istifade ettiğim kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ahmet YÜCEL ve Dr. Ahmed Snovber'e teşekkür ederim. Ayrıca tezi okuyarak eleştiri ve katkıda bulunan jüri üyeleri Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK'e ve Doç. Dr. Ataullah ŞAHYAR'a şükranlarımı sunarım. Türkiye'ye gelerek eğitim almama destek veren kıymetli kuzenim Shuhrat AZİZOV'a minnetarım. Son olarak büyük fedakarlıklarla beni yetiştiren, eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi olarak her zaman desteklerini yanımda hissettiğim anne ve babama şükranlarımı sunarım.

Gayret kuldan, tevfik Allah Teâlâ'dandır.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	
KONU VE KAYNAKLAR.....	1
1. Konunun Mahiyeti.....	2
2. Konunun Sınırlandırılması	2
3. İlgili Kaynaklar ve Çalışmalar	3
BİRİNCİ BÖLÜM	
BİR HADİS TERİMİ OLARAK İHTİSAR.....	6
1.1 İHTİSAR	7
1.1.2 Tanımı.....	7
1.1.3 Tarihsel Süreci	8
1.1.4 Rivayetin Sıfatı	13
1.1.4.1 Lafzen Rivayet	15
1.1.4.2 Manen Rivayet	17
1.1.4.3 İhtisar Yöntemiyle İlişkisi.....	20
1.2 İHTİSAR YÖNTEMİNE YAKLAŞIMLAR	20
1.2.1 İhtisara Mutlak Olarak İzin Verenler.....	21
1.2.2 Merfû Hadis Dışındakilerin İhtisar Edilmesine İzin Verenler.....	21
1.2.3 Cüz’i Kaidelere Bağlı Kalınarak İhtisara İzin Verenler	22
1.2.4 Hadisin Mutlak Bir Şekilde İhtisar Edilmesine İzin Vermeyenler ..	22
1.2.5 Kapsamlı Kurallar Çerçevesinde İhtisara İzin Verenler	23
1.3 İHTİSAR ŞARTLARI.....	23

1.3.1 Temel İhtisar Şartları	24
1.3.2 İzafî İhtisar Şartları	26
1.4 İHTİSAR ÇEŞİTLERİ	26
1.4.1 İsnad İhtisarı	27
1.4.1.1 Râvi Hazfî	27
1.4.1.2 Edâ Lafızları.....	29
1.4.2 Metin İhtisarı	31
1.4.2.1 Kasr	31
1.4.2.2 Hazf	32
1.4.2.3 Taktî	34
1.4.3.Hadis Kitâbiyâtında İhtisar	37
1.4.3.1 Kitap İsimleri	37
1.4.3.2 Ricâl Kitapları	39
1.4.3.3 Temel Hadis Kitapları.....	41
1.4.3.4 Etrâf Kitapları	43
1.4.3.5 Hadis Usûlü Kitapları.....	44
1.5 İHTİSARDAN KAYNAKLANABİLEN BAZI PROBLEMLER VE HATALAR.....	46
1.6 HADİS MÜELLİFLERİNİ İHTİSARA SEVK EDEN ÂMİLLER.....	49
1.6.1 Muhatabın Hadis Metninden Fıkhi Noktayı Anlaması.....	49
1.6.2 Müellifin Eserini Konulara Göre Oluşturması	50
1.6.3 Metin veya İsnad Kısımındaki Faydaya İşaret Etmek	51
1.6.4 Metinde veya İsnadda Şüpheli Ziyadenin Bulunması	51
1.6.5 Muallak.....	52
1.6.6 Hadis Tekrarlarının Hazfedilmesi veya İnsanların Himmetinin Zayıflaması	52
İKİNCİ BÖLÜM	
BUHÂRÎ VE İHTİSAR ÖRNEKLERİ.....	54
2.1 BUHÂRÎ’NİN HAYATI.....	55

2.1.1 İlmî Şahsiyeti	56
2.1.2 Ahlakı ve Âlimlerin Takdiri	58
2.1.3 Vefatı	61
2.1.4 Eserleri	62
2.2 el-CÂMÎU’S-SAHÎH	64
2.2.1 Eserin Özellikleri	66
2.2.2 İhtisar ve Taktî Yaklaşımı	68
2.2.3 Sahîh-i Buhâr’i’den Muhtasar Rivayet Tespiti.....	70
2.3 İHTİSAR ÖRNEKLERİ.....	71
2.3.1 Namazın Farz Kılınması	72
2.3.2 Seccade Üzerinde Namaz	75
2.3.3 Sütreye Doğru Namaz	76
2.3.4 Açık Alanda Namaz Kılanın Önüne Mızrak Dikmesi.....	78
2.3.5 Kusûf Namazı	82
2.3.6 Gece İbadetinin Fazileti	88
2.3.7 Evin Bir Köşesinin Namazgah Edinilmesi	90
2.3.8 İslam’da Peygamberlik Alametleri	99
2.3.9 Peygamberin Mucizesi.....	102
2.3.10 Câmide Mal Paylaşımı.....	108
2.3.11 Peygamber ve Ashabının Medine’ye Hicreti.....	111
2.3.12 Sümâme b. Üsal Hadisi.....	120
SONUÇ.....	125
BİBLİYOGRAFYA.....	128
ÖZGEÇMİŞ	135

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	adı geçen eser
a.mlf.	adı geçen müellif
b.	ibn (oğlu)
bkz.	bakınız
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Hız.	Hazreti
nşr.	neşreden
ö.	ölüm tarihi
s.	sayfa
s.a.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
thk.	tahkik eden
vr.	varak
t.y.	basım tarihi yok
y.y.	basım yeri yok

GİRİŞ

KONU VE KAYNAKLAR

GİRİŞ

Konu ve Kaynaklar

1. Konunun Mahiyeti

Hadis rivayet geleneğinde ihtisar ve taktiîn, usul konuları arasında önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamber'in, kendisine soru soran muhatapların içinde bulundukları şartlara ve durumlara bazen kısa, bazen de uzun cevaplar verdiği bilinen bir husustur. Sahâbe devrine bakıldığında onların bir kısmı hadis rivayet etmeyi kendisine bir görev ve sorumluluk olarak yüklerken, bir kısmı da sorulan soruya cevap vermekte veya gerektiğinde hadisin bir kısmını rivayet etmekteydi. Tabiîn devrinde ise ihtisar ve taktî metodunun ilk nüveleri ortaya çıkmaya başlamış ve ihtisarla alakalı belli kurallar belirginleşmeye başlamıştı. Hatta bu devirde ihtisar metodunu öğreten âlimler de zuhur etmeye başlamıştı. Hadislerin cem ve tedvininden sonra eserlerini konularına göre tasnif eden müellifler, artık mezkûr yöntemden yararlanmaya başlamış ve nihayet Buhârî ile zirveye ulaşmıştı.

Kaynaklarda ihtisar metodunun hadis râvilerine, müelliflere ve okuyuculara ne ölçüde yarar sağladığı suâline sadra şifâ bir cevap önemlidir. Buna bağlı olarak ihtisar edilen hadisin müellifi, eserin ilgili diğer konu başlığında onu nakledip etmediğini tespit etmek de önem arz etmelidir. Zira ihtisar edilen rivayetin bazen uzun kısmıyla birlikte değerlendirilmemesi halinde yanlış anlamlara sevk etmesi mümkündür. Bir hadisin uzun kısmının tespit edilmesi, müellifi muhtemel tenkitlerden de bertaraf etmiş olur. Tabii, müellifin hangi kurallar çerçevesinde ihtisar ettiğini görebilmek de ayrı bir önem arz etmektedir. Şüphesiz bu noktaların tesbit edilmesi, müellifin görüş ve metodunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. İşte bu çalışmamıza bu soruları sorup bunların cevabını bulmak maksadıyla başlamak istiyoruz.

2. Konunun Sınırlandırılması

Bilimsel araştırmalarda doğru ve sağlıklı bir sonuca varabilmek için konunun sınırlı tutulup derinlemesine ele alınması oldukça önemlidir. Doğrusu yüksek lisans tezi gibi akademik hayatın ilk aşamasında yapılacak bir araştırmanın, hedeflenen ve belirlenen süresi içinde tamamlanabilmesi de çerçeve olarak konunun sınırlandırılmasına bağlıdır.

Hadis rivayet geleneğinde ihtisar gibi bir konu araştırmasının, bir tez çerçevesinde bütün hadis ricâl ve kitâbiyatını içine alacak şekilde düşünülmesi, metodolojik açıdan mümkün değildir. Bu sebeple ilgili örneklerin tesbit edilmesinde Buhârî'nin el-Câmiu's-sahîh adlı eserinin salât bölümü (kitâbu's-salât) esas alınarak sınırlandırma cihetine gidilmiştir.

Böylelikle bu çalışma ihtisârın gelişim seyrine paralel olarak, ihtisârın sirayet ettiği alanlara girip hadislerin uzun kısımlarıyla kıyaslamaya imkan veren örnekler üzerinden Buhârî özelinde müellifin metodunu ortaya koymaya çalışacaktır. Zira Buhârî'nin söz konusu eserinde ihtisar örneklerin çok olduğu görülmüş ve misallerin tamamını kapsamlı bir şekilde ele almak bu tezin sınırlarını zorlayacak, hatta imkânsız hale getirecektir.

3. İlgili Kaynaklar ve Çalışmalar

Birinci Bölümü yazarken, bir hadis terimi olarak ihtisârın tanımı, tarihsel süreci, manen rivayetle ilişkisi, ihtisar şartları, müellifleri ihtisara sevk eden etkenler, ihtisardan kaynaklanabilen problemler, âlimlerin bazı hataları, isnad, metin ve hadis kitâbiyâtında ihtisar çeşitleri hususunda klasik hadis usulü kaynakları ile birlikte Kâfiyeci (ö. 879/1474)'nin *el-Muhtasar fî ilmi'l-eser*'i, Zekerîyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520)'nin *Fethu'l-bâkî bi-şerhi Elfiyyeti'l-İrâkî*'si, Süleyman b. Abdullah'ın "İhtisârul-Hadîs ve Eseruhû fî'r-Ruvvâti ve'l-Merviyyât" adlı çalışması, Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1997)'nin *Tahkîku ismeyi's-Sahîhayn ve'smi Câmi'i't-Tirmizî*'si, Ahmed el-Karnî'nin *Mu'cemü'r-Rûmûz inde'l-Muhaddisîn*'i, Ali b. Abdullâh'ın "es-Sikât-ellezîna Teammedû Vakfe'l-Merfû ev İrsâle'l-Mevsûl"ü ve Salih Karacabey'in "Hadiste İhtisar ve Muhtasar Rivayetten Kaynaklanan Problemler" (*Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2002): 53-70) adlı çalışması, başvuru kaynakları arasında olacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümü olarak tasarlanan Sahîh-i Buhârî'de muhtasar rivayet örnekleri için Buhârî (ö. 256/870)'nin el-Câmiu's-sahîh ve eserin en değerli şerhleri olan İbn Hacer'in *Fethu'l-bâkî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'si ve Bedrüddîn el-Aynî (ö. 855/1451)'nin *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserleri çalışmanın vazgeçilmez kaynakları arasında olacaktır. İlgili ihtisar örnekleri, zikri geçen şerhlerin rehberliğinde tespit edilecektir. Konu işlenirken her ihtisar örneğinin uzun kısımları

orijinal Arapça metinleriyle beraber zikredilecek ve sonunda her örneğin değerlendirmesi yapılacaktır.

Doğrusu ihtisar ve takti metodu Türkiye ve Arap dünyasında çeşitli veçhelerden araştırıldığı görülmüştür. Söz gelimi ihtisar ve takti metodundan neşet eden problemler ile ilgili Salih Karacabey “Hadiste İhtisar ve Muhtasar Rivayetten Kaynaklanan Problemler” ve Fuat İstemi “Hadislerin Bağlamının Tespitinde İhtisar ve Taktî Uygulamalarının Neden Olduğu Sorunlar” isimli makaleler ele almışlardır. Aynı noktaya yönelik çalışma Arap dünyasından Müctebâ Mahmûd Kenâne “İhtisârü’l-Hadîs ve Sılatuhû bi’İlmi’l-İleli ve Eseruhû fî Nuşûi’l-İşkâl beyne’r-Rivayât” ve Süleyman b. Abdullah’ta “İhtisârü’l-Hadîs ve Eseruhû fî’r-Ruvvâti ve’l-Merviyyât” adlı çalışmalar yapmışlardır. Kenâne’nin çalışması ihtisarın hadis metnine etkilerini incelemekle birlikte ilel ilmiyle bağlantısını da incelemiştir. Süleyman b. Abdullah’ın da makalesinde ihtisarın râvilere ve hadis metnine etkilerini incelemiş ve kaleme aldığı hacimli makalede ihtisarla ilgili özgün başlıklar ortaya koymuştur. Bunun dışında Abdullah Cevât “Taktîu’l-Hadîs Sanîu’l-Buhârî Numûzecen” isimli makalesi burada zikredilmelidir. Bu çalışmada ana hatlarıyla beş ihtisar ve taktî örneği ortaya koyulmuştur. Son olarak Ahmet Ürkmez de “Ebû Dâvûd’un Süneni’nde Tekrar ve İhtisar” (*Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (2014): 58-77) başlıklı bir makale çalışması yapmıştır.

Tezimize başlamadan evvel İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) tez kataloğunda da ihtisarla ilgili On Dokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalında Yavuz Ünal danışmanlığında “Hadis Rivayet Şekli Olarak İhtisâr, Taktî ve Telfîk” konulu tezin devam ettiğini görmüştük. Bunun üzerine bizzat danışman hocamın, tezin serencamını ve gidişatını öğrenmek için adı geçen danışmanla görüşmesi sonunda öğrencinin teze devam etmediği ve çalışmanın tarafımızdan gerçekleştirilebileceği ifade edilince çalışmaya başladık.

Ayrıca yüksek lisans tez projesi İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından onaylanıp yazmaya başladıktan sonra ihtisarla ilgili şu üç çalışmanın yeni başladığını gördük: Zişan Türcan’ın danışmanlığında, “Hadis Literatüründe İhtisâr Yöntemi -İbn Kesîr’in İhtisârü Ulûmi’l-Hadis İsimli Eseri Bağlamında”, Selim Demirci danışmanlığında “Usul Kitaplarında İhtisar Geleneği ve İmam Nevevî’nin İrşadı” ve Abdulvahap Özsoy danışmanlığında “Hadis Edebiyatında

İhtisar Geleneği” başlıklı doktora tezi çalışması. Bunun dışında tezimizi tamamladıktan sonra Ürdün de “İhtisâru’l-Metn’i ve Menhecü’l-İmâm el-Buhârî fih’i min hilâl’i el-Câmi’s-Sahîh” adlı doktora çalışması yapıldığını gördük. Mezkûr çalışma beş bölümde ihtisarın manen rivayetle ilişkisi, ihtisar yöntemine yaklaşımlar, râvi ve merviye etkisi, Buhârî’yi ihtisar sevk eden etkenler ve ihtisar edilen rivayetlere işareti konuları incelemiştir.

Makale konusu olarak yapılan çalışmalarda, genellikle ihtisarın sebebiyet verdiği bazı problemler, ihtisar ve taktûin birkaç örneğiyle sınırlı tutulduğundan içerik itibarıyla tatmin edici olmaktan uzak görülmüştür. Bu bağlamda bizim tezimiz, ihtisarın tarihsel süreç içindeki gelişim seyrini ve ihtisarın sirayet ettiği alanları incelemeyi hedeflemesi açısından özgün görülmelidir. Ayrıca, Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahîh* adlı eserinin Kitâbu’s-salât’ı özelinde ihtisar edilen hadisler ile onların uzun kısımlarını tespitine yönelik planlaması da bu çalışmaya özgünlük kazandırmalıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM
BİR HADİS TERİMİ OLARAK İHTİSAR

Hadis rivayeti geleneğinde ihtisar metodunun önemli yeri vardır. Müelliflerin ve râvilerin mezkûr yöntemden yararlandıkları ifade edilmektedir. Bu bölümde ihtisar misallerine geçmeden evvel ihtisar tanımı, tarihsel süreçte gelişimi, manen rivayetle ilişkisi, ihtisar metoduna yaklaşımlar ve öne sürdükleri şartları, isnad, metin ve hadis kitâbiyatında ihtisar çeşitleri işlenmekle birlikte ayrıca hadis müelliflerini ihtisara sevkeden amiller incelenecektir.

1.1 İHTİSAR

Hadis usûlü kitapları incelendiğinde ihtisar çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda ihtisarın mahiyeti ve türünün bariz olarak anlaşılması için hadis usûl âlimlerinin tanımlarına yer vermekle beraber, günümüz araştırmacılarının tanımlarına da temas etmek önem arz etmektedir. Aynı şekilde ihtisar kavramının tarihi süreçte seyrini görmek ve manen rivayetle ilişkisinin de anlaşılması gerekiyor. Bu bağlamda ihtisarın mahiyeti, tarihsel süreçteki gelişimi ve manen rivayetle ilişkisi mevzubahis edilecektir.

1.1.2 Tanımı

İhtisar kavramı sözlükte fazlalıkları bırakmak ve manayı kısa lafızlarla özetlemek¹ manasına gelmektedir. Kavramının ıstılahî tanımına geçmeden evvel, kaynaklarda müelliflerin ıstılahla ilgili sözlerine yer vermek, söz konusu kavramın mahiyeti ve türünün daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. Hadis usûlü eserlerinde ihtisar kavramı, “Bir hadisi eksik ve metnin bir kısmını hazfederek rivayet etmek (رواية الحديث على النقصان)”², “Bir hadisi ihtisar etmek ve rivayetin bir kısmını rivayet ederek diğer kısmını bırakmak (اختصار الحديث الواحد ورواية بعضه دون بعض)”³, “Bir hadisin bir kısmını rivayet ederek diğer kısmını bırakmak (رواية بعض الحديث الواحد دون بعضه)”⁴, “Hadis

¹ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003, s. 412. Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdülkerîm el-İzbâvî, Kuveyt: Metbatü'l-Hukûmatü'l-Kuvet, 1392/1972, s. 173.

² Hafîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, nşr. İbrâhîm b. Mustafâ ed-Dimyâtî, Mısır: Dâru'l-Hüdâ, 1423/2003 s. 561. Burada müellif bir tanımı vermemekle birlikte onun konuyla alakalı sözlerinde bir tanım çıkardık.

³ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis li İbn'i-Salâh*, thk. Nürettin İtr, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, t.y. s. 215.

⁴ Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teyisîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, thk. Muhammed Osman el-Heşt, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985, s. 75.

rivayetinde hadisin bir kısmı ile yetinmek (الاقتصار في الرواية على بعض الحديث)⁵ “Râvinin, hadisin bir kısmını rivâyet etmesi ve hazfedilen kısımla nakledilen arasında herhangi bir ilişkinin olmaması gerektiği (اختصار الحديث ذلك بأن يروي المحدث بعض الحديث ويحذف البعض) (الآخر بشرط أن لا يكون متعلقا به)⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Müelliflerin söz konusu ifade ve tanımlarından *ihtisârın* hadisin bir kısmını rivayet edilmesi diğer kısmının hazfedilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Bunun dışında bazı araştırmacılar ihtisârın söz konusu tanımlarına ilave olarak bir tanım daha yaptıkları görülmektedir. Mesela Aydınî ihtisârı “1- *Hadisin anlatmak istediği manayı tam aktaracak şekilde kısaca ifade etmek*, 2- *Çeşitli mülahazalarla, manayı bozmadan hadisin bir kısmını rivayet etmek*”⁷ şeklinde zikretmektedir. Onun dışında Süleyman b. Abdullâh *ihtisârı* aşağıdaki şekillerde tanımlamaktadır: İhtisâr, manayı korumak şartıyla az lafızlarla nakledilmesidir ki bu “kasr ihtisârı” demektir. Bazen de ihtisâr hadisin alâkadar olmayan kısmını hazfedip diğer kısmının nakledilmesidir. Bununda “ihtisârı hazf” olduğunu zikretmektedir. Bunlara ilave olarak “ihtisârı hazfın” bir alt kategorisi olarak “taktîu’l-hadîs” nakletmektedir ki bununda genellikle musanniflerin fikhî kitaplarını oluştururken bu yönteme başvurduklarını belirterek asıl maksadın kitap hacmini uzatmaktan kaçınmak için yaptıklarını söylemektedir.⁸ Araştırmacıların ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla söz konusu ihtisâr kavramı, bazen manayı korumak şartıyla az lafızlarla hadisin nakledilmesi bazen de rivayetin alâkadar olmayan kısmının hazfedilerek diğer kısmıyla iktifa edilmesidir.⁹

1.1.3 Tarihsel Süreci

Hiz. Peygamber Allah’ın elçisi olarak insanlara gönderilmiştir.¹⁰ Nitekim o, Allah’ın dinini insanlara öğretmesi ve tezkiye¹¹ etmesi için Allah tarafından görevlendirilmiştir. Bunun içindir ki insanların hidayet yolunu bulmaları için yirmi üç sene Peygamberlik

⁵ Sehâvi, *Fethu’l-Muğîs bi Şerhi Elfiyyeti’l-Hadîs*, thk. Abdülkerim b. Abdullâh ve Muhammed b. Abdullâh, Riyad: Mektebatü Dâri’l-Minhâc, 2005, III, s. 134.

⁶ Nûrettin İtr, *Menhecû’n-Nakd fî Ulûmi’l-Hadîs*, Dimaşk: Dârü’l-Fikr, 1979, s. 231.

⁷ Abdullah Aydınî, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: Timaş. 1987. s. 73.

⁸ Süleyman b. Abdullâh es-Suûd, “İhtisârü’l-Hadîs ve Eseruhû fî’r-Ruvvâtı ve’l-Merviyât” Suûd: Mecelletü’l-câmiatü’l-İslâmiyye, 183 (?), s. 200-202.

⁹ Süleyman b. Abdullâh’ın tespit ettiği ihtisâr nevilerin örnekleri için bkz. Süleyman b. Abdullâh, “İhtisârü’l-Hadîs”, s. 200-202.

¹⁰ Fetih, 48/29.

¹¹ Cuma, 62/2.

görevini İslâm'a davet ile geçirmiştir. Bu bağlamda insanlara bir yandan Allah'ın kitabını öğretmekte diğer yandan hikmeti tahsil ettirmektedir.¹² Unutulmamalıdır ki ne Kur'ân-ı Kerim birden indirilerek insanlara tebliğ edilmiş, ne de hadisler aynı anda Hz. Peygamber tarafından nakledilmiştir. Bunun aksine Peygamber, risâlet görevi boyunca hadisleri ashâbına çeşitli vesilelerle yaşayarak ve naklederek öğretmekteydi. Elbette bunun dışında ashâb farklı zamanlarda ve farklı mekânlar da dinleri hakkında sorular sormakta Peygamberde sorulan sorulara cevaplar vermektedir.

Bu minvalde Hz. Peygamber döneminde ihtisârın varlığından bahsedemeyiz. Fakat insanların ihtiyaç duydukları ve durumlarına münhasır bilgiler vermiştir. Söz gelimi Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Hz. Peygambere hangi amel daha faziletlidir? diye sormuş; Peygamberde “Allah'a iman etmektir”. Sonra hangisi? diye sormuş; Peygamber “Allah yolunda Cihad etmektir”. Sonra hangisi? diye sormuş; Peygamber “Mebrûr hacdır” buyurmuştur. Aynı soruyu soran Ebû Zer (ö. 32/653)'e, amellerin en faziletlisini Allah'a iman etmek ve Cihad etmek olduğunu ifade etmiştir. Yine aynı soruyu soran Abdullâh b. Mes'ûd'a amellerin en faziletlisini vaktinde kılınan namaz, anne-babaya iyilik ve Allah yolunda Cihad etmek olduğunu zikretmiştir. Söz konusu üç hadisten Hz. Peygamberin kişilerin durumlarına göre ve ihtiyaçlarına münhasır bilgiler verdiği anlaşılmaktadır.

Sahâbe dönemine gelince bir kısım sahâbe ihtiyaca binaen hadis rivayet ederken diğer bir kısım mescitlere ilim halkası kurarak hadis nakletmekteydi. Sahâbenin hadis rivayetinde bazen çok heyecanlı ve aktif vakitlerinde hadisin tamamıyla rivayet ettiği bazen de bir kısmını naklettiği kaydedilmektedir.¹³ Söz gelimi Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre “Peygamber öğle veya ikindi namazını kıldırıldı ardından selam verdi. Zü'l-yedeyn¹⁴ Peygambere dönerek namaz kısaltıldı mı? diye sordu; Peygamber ashâbına dönerek “o doğru mu söylüyor” diye ashâbına sordu. Onlar onaylayınca iki rek'at daha

---

¹² Onun için Kur'ân-ı Kerim “O, ümmilere, kendi içlerinden olan, kendilerine ayetleri okuyan, onları teziye eden, onlara kitabı ve hikmeti (sünnet) öğreten bir Peygamber gönderdi. Halbuki onlar daha önce apaçık delalet içerisindeydiler. Cuma, 62/2.

¹³ Muhammed b. İsmâil el-Emîrî's-San'ânî, *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*, thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm, Riyad: Dâru's-Selâm, 2011, I, s. 291.

¹⁴ Zü'l-Yedeyn bir sahâbenin lakâbıdır. Asıl adı Umeyr b. Abd'tır. Bedir savaşına katılmış ve orada şehit olmuştur. İki eliyle birlikte çalıştığı için de iki elin sahibi anlamında zü'l-yedeyn denilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, IV, s. 598.

kıldı. Ardından iki sehiv secdesi yaptı”¹⁵. Yine Ebû Hüreyre’nin naklettiğine göre “Peygamber iki rek’at namaz kılıp namazdan ayrıldı. Zü’l-yedeyn ona namaz kısaldı mı? Yoksa unuttunuz mu? diye sordu; ‘Peygamber, Zü’l-yedeyn doğru mu söylüyor?’ diye ashâbına sordu; Oradaki insanlar tasdik edince Peygamber iki rek’at daha kıldı sonra selam vererek ardından tekbir etti. Ardından ilk iki rek’at gibi ya da uzunca secde edip ardından secdeden kalktı”¹⁶.

Diğer bir rivayette Ebû Hüreyre “Peygamber akşam namazlarından birini iki rek’at kıldı. Sonra mescidin ön tarafındaki kütüğe doğru gitti. Sonra elini diğer elinin üstüne koydu. O sırada insanlar içerisinde Ebû Bekir ve Ömer’de vardı ve onunla konuşmaktan çekindiler. Akabinde insanlar hızlıca namaz kısaldı mı? diye sordular. Peygamberin Zü’l-yedeyn diye çağırdığı birisi Peygambere (namazı kısalttınız da) unuttunuz mu? Yoksa (namaz) kısaldı mı? diye suâlde bulundu. Peygamber “unutmadım ve (namaz) kısalmadı” buyurdu. Bunun üzerine Zü’l-yedeyn “unuttunuz (deyince)”, Peygamber iki rek’at daha kıldı, selam verdi, sonra tekbir getirerek ilk iki rek’at gibi veya daha uzunca secde etti. Sonra başını secdeden kaldırarak tekbir getirdi. Akabinde başını secdeye koyarak tekbir getirdi. Daha önceki secdeler gibi veya daha uzun secde etti. Sonra başını secdeden kaldırarak tekbir getirdi”¹⁷. Söz konusu rivayetlerden Ebû Hüreyre’nin hadisi bazen muhtasar olarak rivayet ettiğini bazen de bütünü olarak naklettiğini ifade edebiliriz. Belki de hadisin râviler tarafından muhtasar nakledilmiş olması muhtemeldir.¹⁸

Bunun dışında sahâbenin hadisin söylendiği vakit hazır bulunmaması ve eksik duyması sebebiyle hadisi muhtasar olarak rivayet etmişlerdir. Söz gelimi Hz. Âişe’ye Ebû Hüreyre’nin Peygamberden “Üç şeyde uğursuzluk vardır. Evde, kadında ve binekte” hadisini naklettiği ifade edilince o, Ebû Hüreyre’nin hadisin baş kısmını işitmediğini ve son tarafını işiterek rivayet ettiğini kaydederek¹⁹ tenkit etmektedir.²⁰ Bu

---

¹⁵ Buhârî, “es-Sehv”, 2.

¹⁶ Buhârî, “es-Sehv”, 3.

¹⁷ Buhârî, “es-Sehv”, 4.

¹⁸ Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001, s. 72.

¹⁹ Ebû Dâvûd et- Teyâlisî, *Müsned*, s. 124.

²⁰ İbn Hacer, Âişe’nin Ebû Hüreyre’yi burada tenkit etmesinin doğru olmadığını zira hadisin bu şekilde diğer sahâbiler tarafından da nakledildiğini söylemektedir. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Muhibuddîn el-Hatîb, Kahire: Dâru’r-Reyyân, 1407/1986, VI, s. 73. Hamza Muhammed Kâsım hadisin sabit olduğunu ve İslam âlimlerinin bu hadis ile ilgili farklı yaklaşımlarını şöyle özetlemektedir: 1- Mezkûr hadisi Ebû Hüreyre doğru ezberleyemedi ve yanlış olarak nakletti ki bu aynı

ifadelerden hareketle sahâbenin ihtisarı ıstılâhî manada kullanmasalar da tatbik ettiklerini söyleyebiliriz.

Sahâbe devri sonrası ihtisar artık yavaş yavaş yaygınlaşmaya başlamış ve belli kurallar muvacehesinde yapılması şart koşulmuştur. Bu bağlamda tâbiîn âlimlerinden Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) 'in "Hadisten dilediğini eksilt fakat ilavede bulunma"²¹ sözü câlibi dikkattir. Bunun dışında Yahya b. Maîn (ö. 233/848)'in "Hadis rivayet ederken hata yapmaktan endişe ettiğinde onda kısaltmaya git, ama ilavede bulunma"²² ifadesi konumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Bu ifadelerden söz konusu âlimlerin, râvinin kendisinden hadise ilave etmemesi gerektiğini fakat ihtisar edebileceği kuralını ilk defa belirginleştirmişlerdir.

İhtisârın ilk defa ıstılâhî manada tatbik eden ve sistematik bir biçimde kullananın Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) olduğunu zikredebiliriz. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) Süfyân es-Sevrî'nin "hadisi tam nakledenlerin aksine ihtisar ederek rivayet ettiğini, çünkü onun hadisi neyin bozup bozmayacağını iyi bildiğini"²³ zikretmektedir. Kanaatimizi destekleyen bir diğer sebep ise Abdullâh b. Mübarek (ö. 181/797) Süfyân'ın talebelere ihtisar yöntemini öğrettiğini ifade etmektedir. Nitekim o, "Süfyân es-Sevrî bize ihtisar yapmayı öğretirdi"²⁴ sözlerine yer vermektedir. Hicri ikinci asırda ihtisar yönteminin yaygınlık kazanmaya başladığını söylemekte fayda vardır. Bu asrın önemli âlimlerinden Mâlik b. Enes'in hadisin vaslından şüphelendiğinde taktî yaptığı nakledilmektedir.²⁵ Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)'in de söz konusu yöntemi kullandığını ve önemli derecede başarılı olduğu kaydedilmektedir. Nitekim Yahya b. Âdem (ö. 203/818) "İbn Uyeyne dışında hadis ihtisar ederken hiç kimseyi görmedim ki

---

zamanda Hz. Aişe'nin düşüncesidir. 2- İbn Kûteybî'nin temsil ettiği yaklaşıma göre mutlak anlamda binek, kadın ve evde uğursuzluk vardır. 3- Bu yaklaşım sözü edilen uğursuzluğu tevil etmektedirler. Uğursuz bineğin sahibini bindirmemesi, uğursuz kadının kocasına itaat etmeyerek şiddetli geçimsizliğe neden olması ve uğursuz evin kişinin o evde rahat etmemesi şeklinde açıklanmaktadır. Hamza Muhammed Kâsım, *Menârü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dimaşk: Mektebetü Darü'l-Beyân, 1410/1990, IV, s. 100-101

²¹ Hasan b. Abdurrahmân Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvi ve'l-Vâî*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb, Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1984, s. 543. İbn'üs-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 216.

²² Hatîb, *el-Kifâye*, I, s. 560, Sehâvi, *Fethu'l-Muğîs*, III, s. 136.

²³ Hatîb, *el-Kifâye*, I, s. 565.

²⁴ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvi fî Şerhi Takribi'n-Nevâvî*, thk. Muhammed el-Feryâbî, Riyâd: Maktabatü'l-Kevser, 1995. s. 540.

²⁵ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmu'l-Hadîs*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996 . s. 235.

hata yapmasın”²⁶. Aynı şekilde İbn Abdilberr (ö. 463/1071), Süfyân b. Uyeyne’nin Hz. Âişe’nin bir hadisini ihtisar ettiğini ve ihtisarında başarılı olduğunu belirtmektedir.²⁷

Burada ihtisar yöntemini eserlere sirayeti ve gelişimi ile ilgili bilgilerde mühimdir. Hicri birinci asrın sonu ikinci asrın başlarında Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720)’in hadislerin resmi olarak yazılması emri, hadis tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur.²⁸ Nitekim hıfzda ve yarı yazılı olan hadisler resmen tedvin edilmiştir. Bu bağlamda hadisleri bir araya getirme anlamına gelen tedvin²⁹ de ihtisarın bulunması muhtemeldir. Burada doğrudan müelliflerin tedvin ederken ihtisar ettiklerinden değil kendilerine muhtasar rivayet geldiği için olabilir. Mesela Abdürrezzâk es-San’ânî (ö. 211/826)’in *el-Musannef*’inde³⁰ ihtisar edilmiş hadislerin çoğu kendisi tarafından değil ona rivayetin böyle geldiği kaydedilmektedir.³¹ Bunun içinde tedvin döneminde muhtasar rivayetlerde kayda geçirilmiş olması muhtemeldir.

Malumdur ki tedvinin akabinde tasnif dönemi artık hadisler bablara göre veyahut râvi adlarına göre oluşturulmaya başlamıştır. Özellikle konulara göre oluşturulan eserler daha sonraları *Musannef* denilmiştir.³² Birçok *Musannef* eseri elimize ulaşmadığı için söz konusu yönteminin kullanılıp kullanılmadığının tespitini oldukça zorlaştırmaktadır. Fakat Mâlik b. Enes’in, Peygamber dışındaki sahâbe ve tâbiîn sözlerinin ihtisar edilmesinde³³ bir beis görmemesi konumuz açısından önemlidir. Bunun dışında elimize ulaşan *Musannef* türü eserlerinde Abdürrezzâk es-San’ânî *Musannef*’in de taktî edilmiş hadisler mevcuttur. Ancak bu onun bu yöntemi sık kullandığı için değil hadis kendisine taktî edilmiş olarak geldiği için aynen nakletmiştir. Ancak az da olsa kendisi de taktî yöntemine başvurmuştur.³⁴ Bunun dışında diğer önemli *Musannef* eserin sahibi İbn Ebî Şeybe (ö.235/849)’nin ihtisar ve taktî yöntemini eserinde kullandığı zikredilmektedir.³⁵

²⁶ Abdullâh b. Yûsuf el-Cüday, *Tahrîru Ulûmu’l-Hadîs*, Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 2003. I, s. 287.

²⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta mine’l-Meânî vel’-Esânîd*, thk. Muhammed el-Fellâh, Mağrib: Metbaatu Nadâlatu’l-Muhammediyye, 1982, VIII, s. 204.

²⁸ Mehmet Efendioğlu, “Tedvîn”, *DİA*, XL, s. 268.

²⁹ Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2018, s. 101.

³⁰ Habîburrahman el-A’zamî tahkikiyle Ma’mer b. Raşid’in *el-Câmî*’si eklenerek on iki cilt halinde neşredilmiştir (el-Meclisü’l-İlmî, Afrika 1390/1970).

³¹ Mirza Tokpınar, *Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Musannef’i*, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015, s. 174.

³² İbrahim Hatiboğlu, “Musannef”, *DİA*, XXXI, s. 235.

³³ Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, s. 135-136.

³⁴ Tokpınar, *Abdürrezzâk b. Hemmâm*, s. 174-175.

³⁵ Nihat Yatkın, *Musannef*, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2009, I, s. 138-141.

Daha sonra bu yöntem Buhârî (ö. 256/869) ile birlikte zirveye ulaşmıştır. Onun eserinde bu yöntemi sıkça kullandığı kaydedilmektedir. Nitekim İbn Hacer (ö. 852/1448) onun söz konusu yöntemiyle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “Eğer bir hadis metni birkaç hükmü kendi bünyesinde barındırıyor ve birbiriyle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı değilse, hadisi parçalara böler ve her bir parçayı bölümü ilgilendiren kısımlara yerleştirir”.³⁶ Bunun dışında Ebû Dâvûd (ö. 275/888) da *es-Sünen* adlı eserinde ihtisar yöntemini kullanmıştır. Nitekim o eserini tanıtırken “Bazen de uzun hadisi ihtisar etmişimdir, zira ben eğer hadisin tamamını nakletseydim onu duyan kişi hadisten fıkhi noktayı anlamazdı”³⁷ demektedir. Netice olarak Peygamberin ve sahâbenin ıstilahî manada hadisçiler gibi kullanmasalar da ihtiyaca binaen kısa ve öz hadis rivayet ettiklerini zikredebiliriz. Tâbiîn âlimlerinin de ıstilahî manada kullandıklarını ve hadis müelliflerinin söz konusu yöntemi belli şartlar altında cevaz verdiklerini belirtmekte yarar vardır.

1.1.4 Rivayetin Sıfatı

Hadislerin bir kısmını veyahut hadislerin manayı korumak şartıyla özetlemeyi³⁸ ifade eden ihtisar alimler tarafından önemli ölçüde tartışılmıştır. Aslında kaynakları incelediğimizde sadece ihtisar meselesi değil, bunun yanında hadislerin mana ile rivayeti meselesi de büyük ölçüde münakaşa edilmiştir.³⁹ İhtisarın kavramsal çerçevesi ve alimlerin yaklaşımlarına geçmeden evvel hadislerin mana ile rivayetine ve alimlerin yaklaşımlarına değinmek ihtisarın anlaşılmasında yardımcı olacaktır.

Peygamberin Allah’ın elçisi⁴⁰, insanlara örnek olduğu⁴¹, itaat⁴² ve ittiba edilmesi⁴³ gerektiğinin farkında olan sahâbe onu her konuda kendilerine örnek

³⁶ İbn Hacer, *Hedyu’s-Sâri li Mukaddimeti Fethi’l-bârî*, thk. Âdil Mürşid ve Âmir Gazban, Beyrut: Dârü’r-Risâleti’l-Âlamiyye, 2018, I, s. 26.

³⁷ Abdülfettâh Ebû Gudde, *Selasü Resâil fî Mustalahi’l-Hadîs*, Beyrut: Maktabü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 2005. s. 31.

³⁸ Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 73.

³⁹ Hadislerin lafzen ve manen tartışmaları için bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, I, s. 503-577. Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar ilâ usûli’l-eser*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep: Maktabü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1416/1995, s. 671-703. Bunun dışında lafzen ve manen meselesi, oranı ve tartışmalar ile ilgili müstakil makaleler için bkz. Selman Başaran, “Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1986): 13-20. Başaran, “Hadislerde Mana Rivayetinın Sonuçları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1991): 65-76. Yıldırım, “Hadislerin Manayla Rivayeti”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1996): 279-314.

⁴⁰ el-Ahzâb, 33/40, Fetih 48/29.

⁴¹ el-Ahzâb 33/36.

edinmişlerdir. Bunun için onun sözlerini, fiillerini, takrirlerini, ahlaki ve fiziki özelliklerini öğrenmeye gayret etmişlerdir. Mescid-i nebi’de yaşayan ashâb-ı suffe Peygamberin yanı başında yaşamışlar ve ondan Kur’ân ve sünneti tahsil etmişlerdir. Hayatın tabi akışına binaen bir kısım sahâbe hayat meşgaleleri sebebiyle her zaman Peygamberin yanında bulunamamışlardır. Bu sebeple bazı sahâbîlerin komşusuyla sözleşerek Peygamberin yanında nöbetleşmekte ve öğrendiklerini yekdiğerlerine aktarmaktaydılar.⁴⁴

Bunun dışında bazı sahâbîler daha da ileri giderek Peygamberin beyaz saç ve sakal tanesini bile saydıkları kaydedilmektedirler.⁴⁵ Sahâbe döneminde şu da unutulmamalıdır ki, onların ekseriyeti genellikle hadisleri şifâhen tahammül etmekte yine şifâhen edâ etmekteydiler.⁴⁶ Bunun nedeni Arap dünyasında o dönemde yazı malzemesinin az olması, yazının gelişmemesi⁴⁷ bunun dışında o coğrafyada şifahi geleneğin hâkim olması sebebiyledir. Tabi ki bunun dışında Ebû Şâh (ö. ?) gibi sahâbenin ezber gücünün diğerleri kadar olmaması sebebiyle kendisi için hadis yazdırılması, bizzat Peygamber tarafından izin verilmiştir.⁴⁸ Abdullâh b. Amr el-Âs (ö. 65/684) gibi sahâbîler de özel izin isteyerek hadisleri kendi sayfalarında yazdıkları kaydedilmektedir.⁴⁹ Fakat sahâbe döneminin genellikle şifahi geleneğin yaygın olduğunu yinelemekte fayda vardır.

Peygamber ahirete göç etmeden önce kendisinden öğrenilen bilgileri öğretilmesini beyan etmekle birlikte kendi adına yalan uydurulmamasını tembih etmiştir. Bu bağlamda Peygamber “Benden bir ayet olsa bile insanlara tebliğ edin. Benî İsrail’den de rivayet edin bunda bir sakınca yoktur. Şunu bilin ki kim benim adıma bile yalan uydurursa cehennemdeki yerini hazırlasın”⁵⁰ buyurmuştur. Söz konusu hadisin farkında olan sahâbîlerin hadislerin nakledilmesinde dikkat ettikleri

---

⁴² Âl-i İmrân 3/32, Âl-i İmrân 3/132, el-Enfâl 8/20, el-Ahzâb 33/71

⁴³ Âl-i İmrân 3/31.

⁴⁴ Buhârî, “İlim”, 27.

⁴⁵ Buhârî, “el-Menâkib”, 23.

⁴⁶ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015, s. 32.

⁴⁷ Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. 2014. s. 30-34.

⁴⁸ Buhârî, “Lukata”, 7; Müslim, “Hac”, 447-448; Ebû Dâvud, “Menâsik”, 89.

⁴⁹ İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni’l-ılmî ve fedlihî*, nşr. Ebû’l Eşbâl ez-Zuhri, Suud: Dâru İbni’l Cevziyye 1414/1994, s. 300.

⁵⁰ Buhârî, “Ehâdisu’l-Enbiyâ”, 49.

kaydedilmektedir. Nitekim Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634)⁵¹ ve Hz. Ömer (ö. 23/644)'in⁵² hadis nakledenlerden şahit istemeleri ve Hz. Ali'nin yemin ettirmesi⁵³ hadis naklinde Peygamberin hadislerini koruma gayesi olsa gerektir.

Bunların dışında Peygamberin ashabından Zeyd b. Erkam (ö. 68/688)'a hadis nakledilmesi istendiğinde o “Yaşlandık ve unuttuk! Peygamberden hadis nakletmek zor bir iştir”⁵⁴ demesi sahâbenin hadis rivayetinde ihtiyatlarını perçinlemektedir. Bir kısım sahâbe Peygamberin sünnetini öğretmeyi kendine şiar edinmiş ve hadis rivayetiyle meşgul olmuşlardır.⁵⁵ Peygamber döneminde hadisler genellikle hıfz yoluyla alınmakta ve yine hıfz yoluyla nakledilmekteydi. Sahâbîlerin ekseriyeti de hadisleri söz konusu yöntem ile almakta ve rivayet etmekteydiler. Hz. Peygamberin vefatından sonra uzun bir müddetin geçmesi hadislerin lafzını birebir nakledilmesini oldukça zorlaştırmaktaydı. Bu durumun neticesinde sahâbîler arasında hadislerin lafzen ve manen rivayeti hususunda farklı yöntemin zuhur etmesine neden olmuştur.⁵⁶ Bu bağlamda önce lafzen rivayet, akabinde manen rivayet ana hatlarıyla mevzubahis edilecektir.

1.1.4.1 Lafzen Rivayet

Hadislerin Peygamberin mübarek ağzından çıktığı lafızlarla nakledilmesine “lafzen rivayet”⁵⁷ denilmiştir. Bu âlimler hadislerin Peygamberden duyulduğu şekilde aktarılmasını savunmaktadırlar. Zira hadislere tasarruf edilmesi Peygamberin lafızlarının kaybolmasına neden olmaktadır. Nitekim ilk asırlarda Peygamberin hadislerinin naklinde bir kısım sahâbîlerin lafzına dikkat ettikleri ve Peygamberden duydukları şekilde naklettikleri kaydedilmektedir. Bu bağlamda Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)'in hadis naklettiğin de hadise ilave ve ziyade de bulunmadığı⁵⁸ Zeyd. b.

⁵¹ Ebû Bekir'in hadis rivayet edenlere yaklaşımı için bkz. Muvatta, “Ferâiz”, 8.

⁵² Ömer'in hadis nakleden sahâbîden şahit istemesiyle ilgili rivayet için bkz. Müslim, “Âdâb”, 33-34.

⁵³ Ebû Dâvûd, “Salât”, 8; Tirmizî, “Salât”, 298

⁵⁴ İbn Mâce, “Sünne”, 3.

⁵⁵ Ebû Hüreyre'nin Peygamberin dizinden ayrılmaması ve hadisleri öğrenmek için özel gayret içerisinde olması için bkz. Mehmet Yaşar Kandemir, *Hadis Karşıtları Ne Yapmak İstiyor*, İstanbul: Tahlil Yayınları, 2018, s. 184-186

⁵⁶ Veysel Özdemir, “Hadislerin Rivayetinin Mahiyeti: Lafzen ve Manen Rivayetlerin Oranı İle İlgili Değerlendirmeler”, *Türkoloji Araştırmaları*, 25 (2018): 323.

⁵⁷ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 130. Ayrıca lafzen ve manen rivayet tanımları için bkz. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992. s. 323.

⁵⁸ Hatîb, *el-Kifâye*, I, s. 503.

Erkam’a Peygamberden bir hadis nakledilmesi istendiğinde o “Yaşlandık ve unuttuk, Peygamberden hadis nakletmek zordur”⁵⁹ dediği, Ebû Ümâme (ö. 86/705)’nin Peygamberden hadis naklettiğinde Peygamberden duyduğu şeklinde hadis naklettiği⁶⁰ Hz. Ömer’in “Kim hadisi öğrendiği gibi naklederse kurtulmuştur”⁶¹ dediği Enes b. Mâlik (ö. 93/711)’in “Peygamberden nakledilen her hadis lafzıyla nakledilmesi gerekmektedir bunun dışındakiler (sahâbe ve tabiîn sözlerinde) manaya isabet edilmişse diğer lafızla nakledilebilir”⁶² ifadelerine yer verdikleri kaydedilmektedir. Aslında bu sahâbîlerin hadislerin lafzıyla nakledilmesine dikkat etmeye çalıştıkları ve hataya düşmekten kaçınmak için yaptıkları olarak yorumlanabilir.

Bunun dışında hadislerin lafzen nakledilmesi sahâbe neslinin ardında da devam ettiğini söyleyebiliriz. Söz gelimi Amr b. Dînâr (ö. 126/744)’ın hadisi manen rivayet ettiği İbrahim b. Meysere (ö. 132/749)’nin duyduğu gibi naklettiği yine Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Şa’bî (ö. 104/722) ve İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714)’nin mana ile rivayet ettiği bunun aksine Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725), Recâ b. Hayve (ö. 112/730) ve Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728)’in duydukları gibi hadis naklettikleri kaydedilmektedir.⁶³ Sahâbe sonrası âlimlerinde hadis rivayetinde iki kola ayrıldıklarını görebilmekteyiz. Söz konusu ifadeler tâbiîn alimlerinin bir kısmı, hadislerin manen rivayet edilebileceğini diğer kısmının ise lafzen rivayet edilmesini savundukları neticesini çıkarabiliriz.

Hadislerin lafzen nakledilmesini ileri süren âlimlerin düşüncesinde, Peygamberden nakledilen “Benden bir hadis duyup onu olduğu gibi nakledenin Allah yüzünü ağartsın. Kendisine hadis nakledilen işitenden daha fakih olabilir”⁶⁴ hadisidir. Söz konusu hadisten hareketle bu hadisin lafzen rivayet edilmesi gerektiği düşünülmüşlerdir. Bunun dışında hadis lafızlarının herkes tarafından aynı derecede anlaşılmayacağı için lafızlarının değiştirmemesi gerektiğini vurgulamışlar.⁶⁵ Hadislerin lafzen rivayetini benimseyenler ilave olarak Berâ b. Âzib (ö. 71/690)’in naklettiği delili de ileri sürmektedirler. Nitekim o şöyle demektedir: Peygamber bana “Yatağına

⁵⁹ İbn Mâce, “Sünne”, 3. Hatîb, *el-Kifâye*, I, s. 504.

⁶⁰ Hatîb, *el-Kifâye*, I, s. 505.

⁶¹ Hatîb, *a.g.e*, I, s. 506.

⁶² Hatîb, *a.g.e*, I, s. 558.

⁶³ Hatîb, *a.g.e*, II, s. 16.

⁶⁴ Tirmizî, “İlim”, 7; Ebû Dâvûd, “İlim”, 10;

⁶⁵ Yücel, *Hadis Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016, s. 95.

gelmeden evvel namaz için aldığın gibi abdest al. Sonra sağ tarafına göre yat, sonra Allah'ım yüzümü sana yönelttim, işimi sana havale ettim, sırtımı sana dayadım, (seni) isteyerek ve korkarak sana yöneldim. Senden başka sığınak ve kurtarıcı yoktur. Allah'ım senin indirdiğin kitabına, gönderdiğin nebine iman ettim. Sonra eğer o gece ölürsen fitrat üzere ölürsün. (Uyumadan) evvelki sözlerin bu olsun” sözlerini öğretti. Sonra ben hadisi tekrar Peygambere okurken “Allah'ım gönderdiğin kitabına ve (nebi yerine) Resûlüne” diye okuyunca Peygamber “hayır! gönderdiğin nebine”⁶⁶ de” diye ifade etmiştir. Söz konusu hadisten lafızla nakledilmesini savunan âlimler Peygamberin bile lafızların değiştirilmesine izin vermediğini nakletmişlerdir. Lafzen rivayet hususunda bir kısım sahâbe ve tâbiînlerin yaklaşımlarını aktardıktan sonra manen rivayet üzerinde durmak gerekmektedir.

1.1.4.2 Manen Rivayet

Hadislerin Hz. Peygamberin mübarek ağzından çıktığı şekliyle değil onun yerini tutacak lafızlarla nakledilmesine manen rivayet denilmiştir.⁶⁷ Sahâbe döneminde hadislerin Peygamberin ağzından çıktığı şekilde savunan sahâbîlerin olduğunu yukarıda zikretmiştik. Aynı zamanda bir kısım sahâbîlerin de Peygamberin hadislerini lafzen birebir akılda tutulmasının zorluğu sebebiyle manen rivayet edilmesinde bir beis görmemişlerdir. Nitekim hadislerin Hz. Peygamber döneminde şifahen rivayet edilmesi ve Peygamberin vefatı üzerinden uzun süre geçmesi sahâbîlerin, hadislerin lafızlarını aynen nakletmesi kolay olmasa gerektir.⁶⁸

Bunun içindir ki birçok sahâbe manen rivayete engel olmamışlar aksine rivayet edilmesine de izin vermişlerdir. Söz gelimi Mekhûl eş-Şâmî (ö. 116/734), Vâsile b. Eskâ (ö. 83/732)'ya gelmiş ve “içinde hata ve fazlalık olmayan Peygamber hadisini nakletmesini istemiş, O da siz akşamları Kur'ân okuduğunuz halde “elif” veya “vav” ilavesinde bulunuyor musunuz? diye sormuştur. Bunun üzerine biz bazen fazla veya eksikli okuyabiliyoruz hıfzımız o kadar güçlü değildir demişlerdir. Vâsile buna cevap olarak gece gündüz Kur'ân yanınızda olmasına rağmen (eksik ya da fazlalık) yapıyorsunuz. Biz ise Peygamberden bir ya da iki defa duyduğumuz hadisleri

⁶⁶ Buhârî, “Vuzû”, 77; Müslim, “Zikir, Dua, Tövbe, İstiğfar”, 56-57; Tirmizî, “Davât”, 16.

⁶⁷ Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980, s. 372. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 130. Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 323.

⁶⁸ Özdemir, “Hadislerin Rivayetinin Mahiyeti”, s. 323.

naklediyoruz. Bunun için hadisleri mana olarak nakledersek sizler için kâfidir”⁶⁹ demiştir. Söz konusu sahâbînin ifadelerinden anlaşılıyor ki hadisin birebir lafzıyla naklinin oldukça zor olduğunu ancak manayı korumak şartıyla hadisin manen nakledilebileceğine işaret etmektedir.

Sahâbe döneminde hadislerin lafzen rivayet edilmesini şîâr edinenlerin yanında, zorluk sebebiyle birçok sahâbenin manen naklettiği kaydedilmektedir. Söz gelimi Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) “Peygamberle oturur ve on kişi hadis dinlerdik onu aynı lafızlarla neredeyse nakledebilen iki kişi olurdu”⁷⁰ ifadesine yer vermektedir. Bunun yanında Hz. Âişe (ö. 58/678)’nin de manen rivayete cevaz verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Âişe, Urve b. Zübeyr (ö. 94/713)’e “Duydum ki sen benden hadis yazıyorsun ve döndüğünde aynı hadisi tekrar yazıyormuşsun” diye söylemiştir. Bunun üzerine Urve “sizden ilk defa duyduğum hadisi sonraki seferde farklı olarak işitiyorum.” Hz. Âişe de “peki manada bir ihtilaf fark ettin mi?” diye sormuş. Urve “hayır” deyince Hz. Âişe “o zaman bir beis olmadığını”⁷¹ zikretmiştir. Hakeza Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32/652), Ebü’d-Derdâ (ö. 32/652) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711) hadis nakletmenin sonunda “veya dediği gibi (أو كما قال)”, “veya bunun gibi (أو نحو هذا)”, “veya buna benzer lafızlarla (أو أشبه ذلك من الألفاظ)” ibarelerini kullanmışlardır.⁷² Hatta Abdullah b. Mes’ûd’un hadis naklederken “Resûlullah şöyle dedi (قال رسول الله)” deyince korkmuş hemen peşinden “buna benzer veya bunun gibi (شبه ذا أو نحو ذا)”⁷³ demiştir. Bütün bu ifadelerden onların zorluk halinde manen rivayet ettiklerini söyleyebiliriz.

Tabiîn muhaddislerinin önemli simalarından İbn Sîrîn de, bir hadisi on farklı sahâbîden işittiğini ve lafızlarının farklı fakat mananın aynı olduğunu zikretmesi câlibi dikkattir.⁷⁴ Şu da unutulmamalıdır ki manen rivayet sadece sahâbe dönemine münhasır değildir. Nitekim tabiîn âlimlerin bir kısmı lafzen rivayeti savunmakta bir kısmı da manen rivayete cevaz vermektedir. Sözgelimi İbrahim en-Nehaî (ö. 96/414), Şa’bî (ö. 104/722), Hasan el-Basrî (ö.110/728) Amr b. Dînâr (ö. 126/744), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777, Hammad b. Zeyd (ö. 179/795) Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813) ve Yahya b.

⁶⁹ Hatîb, *el-Kifâye*, II, s. 7.

⁷⁰ Hatîb, *a.g.e*, II, s. 9.

⁷¹ Hatîb, *a.g.e*, II, s. 11-15. İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs* s. 215.

⁷² İbn’üs-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 215.

⁷³ Hatîb, *el-Kifâye*, II, s. 10.

⁷⁴ Hatîb, *a.g.e*, II, s. 15.

Saîd (ö. 198/813)'in⁷⁵ hadisleri mana ile naklettikleri kaydedilmektedir. Bu bağlamda Hasan el-Basri'ye, bir hadisi bir gün bir lafızla diğer gün farklı lafızla naklettiği söylenmiş o da manaya isabet edilmiş ise bir beis yoktur demiştir.⁷⁶

Hadislerin Hz. Peygamber döneminde resmi olarak yazılmaması ve Peygamberin vefat etmesi üzerinden uzun bir müddetin geçmesi sahâbilerin lafızları birebir hatırlayamadıkları için onları manen rivayet etmelerine itmiştir. Sahâbiden bazılarının lafzen rivayet edilmesini savundukları hatta bazılarının bu sebeple hadis rivayet etmekten kaçındıkların ifade etmiştik. Bir diğer sahâbe grubu ise insanların dinleri konusunda bilgilendirilmesi gerektiğini bunun içinde manen rivayet yöntemine başvurmuşlardır. Burada birkaç hususun zikredilmesinde fayda vardır. Manen rivayet yaklaşık olarak bir buçuk asrı kapsamaktadır. Zira ikinci asrın başlarından itibaren tedvin ve tasnif dönemi başlamış artık hadisler kitap sayfalarında kaydedilmiştir.⁷⁷ Tedvinden sonra manen rivayetten bahsetmek mümkün değildir. Nitekim bazı araştırmacılar sünneti seniyyeyi karalamak adına hadislerin tamamını manen rivayet edildiği bu rivayetler neticesinde İslâm'a büyük zararlar verdiğini iddia etmektedir.⁷⁸ İkinci nokta manen rivayet Hz. Peygamberin kavli hadisleri ile ilgilidir.⁷⁹ Onun ahlaki, fiziki, takrîrî ve fiili hadisler her sahâbenin kendi anlatımıdır. Burada manen rivayetten bahsetmek doğru olmaz. Diğer bir nokta manen rivayet edecek râvinin alim, arif, kelimenin inceliklerine vakıf olan, mananın neyin bozup bozmayacağını bilen tarafından yapılması gerektiği vurgulanmıştır.⁸⁰ Bunlara binaen İbn'üs-Salâh (ö. 643/1245) bu konularda uzman olan râvinin manen rivayet edebileceğini, zira selef ve halef imamlarının tatbik ettiklerini kaydetmektedir.⁸¹ Dolayısıyla bazı sahâbe ve tâbiîn alimlerinin zorunlu durumlarda manen rivayet ettikleri ve bunda bir beis görmediklerini ifade edebiliriz.

---

⁷⁵ Hatîb, *a.g.e*, II, s. 16-25.

⁷⁶ Hatîb, *a.g.e*, II, s. 17-18.

⁷⁷ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 94.

⁷⁸ Mahmûd Ebû Reyze, *Edvâ ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1994. s. 49-55.

⁷⁹ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 94.

⁸⁰ Ahmed Şâkir, *el-Bâisu'l-Hasîs*, s. 136.

⁸¹ İbn'üs-Salâh, *Ulûmu'l Hadîs*, s. 214.

1.1.4.3 İhtisar Yöntemiyle İlişkisi

Hadislerin Peygamberin ağzından çıktığı şekliye değil onun yerine tutacak lafızlarla nakledilmesini ifade eden manen rivayet, önemli ölçüde tartışıldığını üst kısımlarda zikretmiştik. Manen rivayet yönteminde hadislerin lafızlarında tasarruf olduğu için bir kısım sahâbe ve tâbiîn alimleri tarafından kabul görmemiş ve lafzen rivayet edilmesini savunmuşlardır. Hadislerin manasını korumak şartıyla rivayet edilmesi veyahut bir kısmını nakledip diğer kısmını ifade eden ihtisar bir kısım âlimler tarafından kabul görmemiştir. Bunun içindir ki hadis usulü kitapları ihtisar meselesini kabul edip etmeme cihetinden tartışılmış. Aslında ihtisar da hadislerin lafzına veyahut taktî edilmesi bir nevi hadislere tasarruf olduğu için kabul görülmemiştir.⁸² İşte tam bu noktada manen rivayet ve ihtisar yöntemleri hadis lafızlarına tasarruf olduğu için iki yöntemin birbiriyle ilişkili olduğunu ifade edebiliriz. Bunun dışında kaynaklarda çoğunlukla “hadislerin manen rivayet edilmesini izin vermeyenler ihtisar edilmesine de izin vermemişlerdir”⁸³ ifadeleri yaygındır. Hakeza hadis usulü eserleri öncelikle manen rivayeti meselesini mevzubahis etmekte akabinde onun bir fer’î gibi ihtisar konusunu incelemektedir.⁸⁴ Bu cihetten doğrudan olmasa da dolaylı olarak bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz.

1.2 İHTİSAR YÖNTEMİNE YAKLAŞIMLAR

Hadis âlimleri ihtisarin, diğer ifadeyle hadisin bir kısmının rivayet edilmesi ve diğer kısmının bırakılması konusunu caiz olup olmaması cihetinden tartışmışlardır. Aslında sadece ihtisar meselesi değil hadisin mana ile rivayet edilmesinin de münakaşa edildiğini üst satırlarda zikretmiştik. Hadisin ihtisar edilmesi veya mana ile rivayeti bir tür hadise tasarruf olduğu için hadis imamlarının bazıları yasaklamışlar, bazıları da belli kaideler çerçevesinde izin vermişlerdir. Bu hususta kaynaklarda çeşitli görüşler nakledilmekte ve yaklaşımlar sergilenmektedir. Söz konusu yaklaşımları ihtisara mutlak olarak izin verenler, merfû hadis dışındakilerin ihtisar edilmesine izin verenler, cüz’i kaidelere bağlı kalınarak ihtisar edilmesine izin verenler, ihtisara mutlak olarak izin vermeyenler ve kapsamlı kurallar çerçevesinde ihtisara izin verenler şekilde ayırabiliriz.

⁸² Abdullâh Cevdât, “Taktîu’l-Hadîs Sanîu’l-Buhârî Numûzacen” s. 249.

⁸³ Tîbî, *el-Hulâsa fî Ma’rifeti’l-Hadîs*, thk. Ebû Âsım eş-Şevvâmî, Kahire: el-Maktabatü’l-İslâmiyye, 2009. s. 142. İbn Cemaâ, *el-Menhalu’r-Raviyy fî Muhatasari Ulûmi’l-Hadîs*, thk. Muhyiddin Abdurrahman b. Ramazân, Dimaşk: Dârü’l-Fikr. 1986. s. 100.

⁸⁴ İbnü’l-Mülakkın, *el-Mukni fî Ulûmi’l-Hadîs*, thk. Abdullâh b. Yûsuf, Suud: Dâru Fevvâzi li’n-Neşr, 1992, s. 372-375. Süyûtî, *Tedribü’r-râvî* s. 532-539.

Mezkûr grupların yaklaşımlarının daha iyi anlaşılması için aşağıda ayrı başlıklar altında incelenecektir.

1.2.1 İhtisara Mutlak Olarak İzin Verenler

Hadislerin bir kısmının nakledilmesi ve öbür kısmının bırakılması bir kısım âlimlere göre mutlak olarak caizdir. Söz konusu yaklaşıma göre hadisin ihtisar edilebilmesi için daha evvel bütünüyle nakledilmesi şart değildir. Ayrıca ihtisarı sadece Peygamber dışındaki haberler için değil bütün hadislerin ihtisar edilebileceği kanaatindediler. Bu yaklaşımın temelinde Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)’den nakledilen “Hadisten dilediğin kadar kısalt fakat ilave etme (فانقص من الحديث ما شئت ولا تزد فيه)”⁸⁵ ve Yahya b. Main’den rivayet edilen “Hadis rivayet ederken hata yapmaktan endişe ettiğinde onda kısaltmaya git, ama ilavede bulunma” (إذا خفت أن تخطئ في الحديث فانقص منه ولا تزد)⁸⁶ sözleri vardır. Fakat hadislerin mutlak olarak ihtisar edilebileceğini ifade etmek doğru bir yaklaşım olmasa gerek. Nitekim bazı hadisler vardır ki bazen ihtisar edilemeyecek kabilindendir.

1.2.2 Merfû Hadis Dışındakilerin İhtisar Edilmesine İzin Verenler

Hadislerin lafızlarına tasarruf edilmesini yasaklayan âlimlerin ve hadislerin mutlak surette herhangi bir şart koşmadan ihtisar edilebileceğini savunan yaklaşımın temsilcilerini ve görüşlerini zikrettik. Bunun dışında bazı âlimler Hz. Peygamberden nakledilen hadislerin ihtisar edilmemesi gerektiğini özellikle belirtilmektedirler. Fakat Hz. Peygamber dışında sahâbe ve tâbiîn haberlerini ihtisar edilmesinde bir beis görmemişlerdir. Bu minvalde söz konusu yaklaşımın kurucusu olarak niteleyebileceğimiz Mâlik b. Enes’in Peygamberin hadislerini ihtisar edilmesini onaylamadığı kaydedilmektedir.⁸⁷ Aynı şekilde İmam Mâlik’e Hz. Peygamberden nakledilen hadislerin takdim ve tehir edilmesi sorulmuş o da Peygamberin hadislerinde takdim ve tehir edilmesinden hoşlanmadığını hatta ilave ve ziyadede bulunulmamasını söylediği nakledilmektedir. Bunun dışında sahâbe ve tâbiîn sözlerinin manayı korumak şartıyla takdim ve tehir veyahut taktî edilebileceği düşüncesi rivayet edilmektedir.⁸⁸

⁸⁵ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, s. 543.

⁸⁶ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, III, s. 136.

⁸⁷ Hatîb, *el-Kifâye*, I, s. 563.

⁸⁸ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, III, s. 136.

1.2.3 Cüz’i Kaidelere Bağlı Kalınarak İhtisara İzin Verenler

Merfû hadis dışındaki hadislerin ihtisar edilmesine izin verenlerin dışında cüz’i kurallar muvâcehesinde izin veren âlimlerde mevcuttur. Söz konusu yaklaşımı bizzat hangi âlim tarafından ortaya atıldığı veya savunulduğunu tespit edememekle birlikte böyle bir yaklaşımın varlığını ancak hadis usûlü kaynaklardan öğrenebilmekteyiz. Bu yaklaşıma göre hadisin ihtisar edilmesi ancak ihtisar eden râvinin veyahut başkasının daha evvel hadisin tamamını rivayet ettiğini bilmesi lazımdır.⁸⁹ Eğer hadisi kendisinin veya başkasının hadisin tamamını rivayet ettiğinden bîhaber ise bu durumda ihtisar etmesi caiz değildir.

1.2.4 Hadisin Mutlak Bir Şekilde İhtisar Edilmesine İzin Vermeyenler

Hadisin mana ile rivayet edilmesine izin vermeyenler aynı zamanda hadisin ihtisar edilmesine de müsaade etmemişlerdir. Söz konusu yaklaşımın kendilerine göre haklı bulundukları noktalar vardır. Nitekim ihtisar metodu hadislerin lafızlarına diğer ifadeyle Peygamberin lafızlarına tasarruf olduğu için söz konusu yöntemi yadırgadıklarını ifade etmiştik. Bunun dışında hadislerin ihtisar edilmesi durumunda, hadisin manası bozulmakta ve doğru bir biçimde anlaşılmamasına neden olabilmektedir.⁹⁰ Bunun içindir ki bu yaklaşıma mensup âlimlerden Abdülmelik b. Umeyr (ö. 136/753) hadise tek bir harf bile ilavede bulunmayı kabul etmemiştir. Bu bağlamda o “yemin ederim ki ben, bir hadis rivayet ederim ve o hadisten tek harf bile bırakmam/terk etmem”⁹¹ cümlesini kullanmaktadır. Hatta bazılarının hadislere hiçbir şekilde müdahale edilmesine izin vermedikleri kaynaklarda yer almaktadır.⁹²

Söz konusu yaklaşım iddialarını desteklemek için Hz. Peygamberden bir hadis nakletmektedirler. Bu hadise göre Peygamber ashâbına “Benim sözlerimi dinleyen, onu olduğu gibi nakledeni Allah merhamet etsin”⁹³ demektedir. Söz konusu yaklaşıma mensup Halil b. Ahmed (ö. 175/791)’in ihtisarin caiz olmamasının yukarıdaki hadise bağlamaktadır.⁹⁴ Bunun dışında bu anlayışta olan âlimlerin yaklaşımını

⁸⁹ İbn’üs-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 215. İbn Mulakkin, *el-Mukni*, I, s. 375.

⁹⁰ Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, III, s. 134.

⁹¹ Hatîb, *el-Kifâye*, I, s. 562.

⁹² Hadislerin lafızlarına hiçbir şekilde tasarruf edilmemesini savunanları Hatîb el-Bağdâdî eserinde ayrı başlıklarda detaylı bir biçimde incelemektedir bkz. Hatîb, *a.g.e*, I, s. 503-551.

⁹³ Tirmizî “İlim”, 7.

⁹⁴ Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, III, s. 135.

kuvvetlendirecek örneklerin bulunmasıdır. Nitekim büyük hadis hafızlarının ihtisar ederlerken hatalar ettiklerini zikretmektedirler. Aynı noktaya işaret eden Anbese (ö. ?), Abdullâh b. Mübarek'e Hammad b. Seleme (ö. 167/783) gibi büyük bir hadis âliminin hadisi ihtisar etmeye kalkıştığında bile hata yaptığını söylemiş, Anbese de Abdullâh b. Mübarek'e bunun farkına vardın mı? sorusuyla teyit etmiştir.⁹⁵ Bunun dışında Ebû Âsım en-Nebîl'de hadisin ihtisar edilmesinin doğru olup olmaması sorulmuş? o da hadisin ihtisar edilmesini doğru bulmadığını aksine ihtisar edenlerin hata yaptıklarını ifade etmiştir.⁹⁶ Söz konusu yaklaşımın tedirginliklerinde hadisin ihtisar edilmesinin sonucunda yanlış mananın zuhur etmesi, bir kısım râvilerin hataları ve Peygamberin hadislerinin lafızlarına tasarruf edilmesidir.

1.2.5 Kapsamlı Kurallar Çerçevesinde İhtisara İzin Verenler

Kapsamlı kurallar çerçevesinde ihtisara izin verenler olarak isimlendirdiğimiz yaklaşımın detaylı kaideler neticesinde cevaz verdiklerini kastettiğimizi ifade etmeliyiz. Nitekim onlar ne mutlak olarak ihtisarı yasaklamışlar ne de mutlak olarak izin vermişlerdir. Sözü edilen yaklaşımın temsilcilerini Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbn Salâh, Nevevî (ö. 676/1277), İbn Cemâa (ö. 733/1333), Tîbî (ö. 743/1343) ve İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu yaklaşım ihtisar edecek râvinin evvela âlim ve ârif olması gerektiğini vurgulamışlardır.⁹⁷ Diğer ifadeyle hadisleri ihtisar edecek kişinin lafızların mana ve delaletini iyi bilmesi gerekmektedir. Bunun dışında hazfedilen kısımla nakledilen kısım arasında herhangi bir ilişkinin olmaması zaruridir. Aksi durumda hadisin ihtisar edilmesi mutlak bir şekilde caiz değildir. Bunun dışında pek çok şartlar ileri sürülmüştür ancak söz konusu şartların tek tek incelenmesi için ihtisar şartları bağılığı altında incelenecektir.

1.3 İHTİSAR ŞARTLARI

Hadislerin ihtisar edilmesi ile ilgili âlimlerin yaklaşımları ana hatlarıyla mevzubahis edildi. Nitekim bu yaklaşımların cevaz verip vermemeleri açısından muhtelif görüş ve tariklerinin olduğunu, ihtisarı da bu çerçevede değerlendikleri söyleyebiliriz. Bu

⁹⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, I, s. 564.

⁹⁶ Abdullâh b. Yûsuf, *Tahrîr*, I, s. 287.

⁹⁷ İbn Sâlah, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 216. Nevevî, *et-Tahrîb*, s. 74. İbn Cemâa, *el-Menhel*, s. 100. Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 142. İbnü'l-Mulakkın, *el-Mukni*, s. 376.

bağlamda ihtisar yönteminin kullanılması hususunda çeşitli kurallar geliştirilmiş ve keyfi ihtisarin yapılmasının önü bir nebze olsun engellenmiştir. Bu bağlamda ihtisarin hangi şartlar çerçevesinde yapıldığını tespit etmek önemli olduğunu düşünüyoruz. Kaynakların verilerinde hareketle ihtisarin şartlarını temel ihtisar şartları ve izafi şartlar olmak üzere ikiye gruba tasnif ettik. Bu bağlamda her iki şart ayrı başlıklar altında incelenecektir.

1.3.1 Temel İhtisar Şartları

Hadisi ihtisar edecek râvinin veyahut müellifin dikkat etmesi gereken bazı şartlar vardır. Temel şartlar ifadesiyle ihtisar edecek kişinin dikkat etmesi gereken ve âlimler tarafından bil-ittifak kabul edilen şartlar olduğunu ifade etmeliyiz. Bu minvalde râvinin hadisi nasıl ihtisar edeceğine dair şartların genellikle hadis usûlü kaynaklarından öğrenmekteyiz. Bundan hareketle temel ihtisar şartlarını şöyle sıralamak mümkündür.

1. Hadisleri ihtisar edecek râvinin evvela âlim ve ârif olması gerekmektedir. Diğer ifadeyle ihtisar edecek kişinin, ihtisar ederken manayı neyin bozup bozmayacağını bilmesi gerekmektedir.⁹⁸ Hadisi ihtisar eden râvi eğer manayı neyin bozup bozmayacağını bilmediği takdirde ihtisar etmesi kesinlikle caiz değildir. Zira bunun neticesinde Hz. Peygamberin hadisten kastetmediği manaları ihdas etmiş olur. Bu noktaya işaret eden İbn Hacer de söz konusu şartla ilgili şöyle demektedir: “Hadis ihtisarı ile ilgili (âlimlerin) ekseriyeti cevaz vermektedirler. Ancak ihtisar edecek râvinin âlim olması gerekmektedir. Zira âlim hafzettği kısımla naklettiği kısmı iyi bilmektedir. Bunun aksine cahil kimse belki hadisi taktî ederde (hafzedilen ile rivayet edilen) arasında bağlantı olur (ve hata etmiş olur)”⁹⁹ ifadesini kullanmaktadır.

2. Hadisçilerin ihtisarin şartları arasında râvinin zapt açısından da sağlam olmasını kararlaştırdıklarını da görebilmekteyiz. Nitekim Muhaddisler hadislerin ihtisar edebilmesi için râvinin ihtisar edeceği rivayetin tamamını bilmesi ve hafızasında olması şartını da ileri sürdüklerini ifade edebiliriz. Hadisin bütünü bilmeyen birinin ihtisar etmesi caiz değildir. Bu minvalde Hatîb el-Bağdadî şöyle demektedir: “Hadisi daha evvel tam nakledenin, ezberlediği hadisi bütün bir şekilde hafızasında olduğuna kanaat

⁹⁸ İbn’üs-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 216.

⁹⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti’l-Fiker fî Mustalahi’l-Eser*, thk. Abdullâh b. Yûsuf b. Zayfullâh er-Ruheyly, Riyad: Matbaatu Sefîr, 2001. s. 115.

getirirse ihtisar etmesi caizdir. Fakat hadisi unutma veyahut yanlış (mana yüklerim) yaparım kaygısı taşıyan râvinin ihtisar etmesi doğru değildir”.¹⁰⁰ Bunun dışında, râvi birinci defasında hadisi tam naklettikten sonra ikinci rivayetinde ihtisar etmesi durumunda “hadise ilavede” bulundu ile itham edilmesi ortaya çıkacak ise bu râvinin hadisi tam nakletmesi gerekmektedir.¹⁰¹ Aynı şekilde hadisi bütünüyle nakletmesinin akabinde ihtisar etmeye kalkıştığında “unuttu” gibi ithamlarla karşılaşma ihtimali varsa söz konusu râvinin hadisi kâmil olarak rivayet etmesini söylemişlerdir.¹⁰²

3. Hazfedilen kısımla nakledilen kısım arasında mana ve delaleti açısından birbirinden ayrı olmalıdır. Söz gelimi ihtisar edilen taraf ile ihtisara alınmayan kısım arasında hüküm, istisna, gaye ve şart gibi durumlar olmamalıdır.¹⁰³ Söz gelimi bir hadis hükmü ihtisar edilmesi durumunda tam olarak anlaşılmıyor ise bu durumda ihtisar edilmesi mutlaka caiz değildir. Mesela Peygamber “Meyvenin kızarınca kadar satılmasını yasakladı (نهى عن بيع لاثمار حتى تزهى)”¹⁰⁴ hadisini “kızarınca kadar (حتى تزهى)” şeklinde ihtisar edilmesi yanlıştır. Nitekim söz konusu şekilde taktî edildiğinde hükmün değişmesine yol açmaktadır.¹⁰⁵ Bunun dışında başka bir hadis olan “Altını (diğer) altınla ölçüsü aynı olmadığı müddetçe satmayınız” (لا تبيعوا الذهب بالذهب إلا مثلا (بمثل))¹⁰⁶ hadisini “ancak ölçüleri aynı (إلا مثلا بمثل)”¹⁰⁷ şeklinde ihtisarı veyahut “Altın altınla satmayınız (لا تبيعوا الذهب بالذهب)” şeklinde taktî edilmesi yanlış manaları ortaya çıkarmaktadır. Bunun için istisna, şart ve gaye içeren cümlelerde hadis ihtisar edilmemelidir.

Bunun dışında ihtisar edilen taraf ile hazfedilen arasında bir ilişki bulunmaması halinde müellifin ya da râvinin taktî edebileceği kaydedilmektedir. Çünkü bu durumda iki haber gibi değerlendirilir ve manada da bozukluk meydana gelmemiş olmaktadır.¹⁰⁸ Aynı noktaya işaret eden Kâdî İyâz (ö. 544/1149) da bir hadisin iki hüküm barındırması veyahut nakledilen kısımla hazfedilen kısım arasında bir ilişki bulunmaması durumunda

¹⁰⁰ Haûb, *el-Kifâye*, I, s. 565.

¹⁰¹ Haûb, *a.g.e.*, I, s. 566.

¹⁰² Haûb, *a.g.e.*, I, s. 566.

¹⁰³ Suyûtî, *Tedrîb*, s. 104.

¹⁰⁴ Buhârî, “Zekât”, 58; Müslim “Musâkâ”, 15

¹⁰⁵ İbni Cemâa, *el-Menhel*, s. 100

¹⁰⁶ Müslim “Musâkâ”, 75.

¹⁰⁷ İbni Cemâa, *el-Menhel*, s. 100

¹⁰⁸ Tibî, *el-Hulâsa*, s. 142.

söz konusu yöntemin kullanılabileceği kanaatindedir.¹⁰⁹ İbn Salâh ta mana ile rivayete izin vermiyor ise de buna izin verilmelidir zira bu durumda ihtisar edilen kısım ile rivayet edilen kısım iki ayrı haber olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir.¹¹⁰

1.3.2 İzafi İhtisar Şartları

Hadisin ihtisar edilmesi hususunda muhaddislerin temel ihtisar şartlarını ortaya koyduklarını ve bu kaideler çerçevesinde yapılmasını şartlandırmışlardır. Bu minvalde temel ihtisar şartları dışında izafi ihtisar şartları mevcuttur. Burada öncelikle izafi ihtisar şartıyla, ihtisarin şartlarında yegâne kalan veyahut üzerinde ittifak edilmeyen şartlar olduğunu zikretmeliyiz. Bu bağlamda izâfî şarttan bir tane tespit ettiğimizi de ifade edebiliriz.

1. Bazı muhaddisler Hz. Peygamberin lafızlarının korunması adına daha titiz davranmayı ön gören yaklaşımlar sergilemişlerdir. Nitekim onlara göre ihtisar edecek kişinin Hz. Peygamberin hadislerini ihtisar edilmemesi gerektiğini bunun dışında sahâbe, tabiîn veyahut başkalarının sözlerini ihtisar edilebileceğini zikretmişlerdir. Söz konusu yaklaşımı ortaya koyan Mâlik b. Enes'e, Peygamber hadislerinin ihtisar edilip edilmeyeceği sorulmuş, o da ihtisar edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.¹¹¹ Fakat kaynaklar incelendiğinde söz konusu şarta ittifak eden veyahut savunan âlimlerin olmadığı görülmüştür.

Sonuç olarak muhaddislerin hadislerin ihtisar edecek râvi ve müelliflerin dikkat etmeleri için önemli kaideler ortaya koyduklarını beyan etmeliyiz. Söz konusu şartla bir taraftan râvilere kılavuz olurken diğer yandan ehil olmayan veyahut keyfi ihtisar yapmak isteyenlere tabiri caizse bir set ördüklerini söylemekte fayda vardır. Burada ihtisar kurallarına râvilerin veya müelliflerin ne derece uyup uymadıkları konusu ayrı başlık altında incelenecektir.

1.4 İHTİSAR ÇEŞİTLERİ

Hadis tarihinde ihtisar geleneğinin önemli yeri vardır. Nitekim ihtisarin insanlara önemli yararlar sağladığı bir gerçektir. Bunun içindir ki ilk asırlardan itibaren hadis

¹⁰⁹ Kâdî İyâz b. Mûsa el-Yahsûbî, *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Uşûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire: Dârü't-Türâs, 1970, s. 181.

¹¹⁰ İbni Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 216.

¹¹¹ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, s. 135-136.

metninde kullanılan ihtisar, sonraki dönemlerde hadis ilminin diğer kısımlarına sirâyet etmiştir. Bu minvalde ilk dönemlerde hadisten eksiltme yapabileceklerini ama ziyade de bulunulmamasını ifade ettiklerini zikretmiştik. Söz konusu kaide ışığında birçok muhaddis hadislerin çeşitli vesileler ile ihtisar etmişlerdir. Bunun dışında muhaddisler, tespit edebildiğimiz kadarıyla ihtisar metodunu isnad kısmında az olmakla birlikte, hadis kitâbiyâtında çoğunlukla başvurdukları yöntem haline getirdikleri görülmektedir. Fakat onların mevzubahis yöntemi belli kurallar çerçevesinde yaptıklarını ifade etmeliyiz. Nitekim onlar bir lafız ihtisar edilmesi durumunda yanlış anlamalara sebebiyet verirse durumunda ihtisarı kabul etmedikleri vâkîdir. Söz gelimi “Resûlullah Sallallahü Aleyhi ve Sellem (رسول الله صلى الله عليه وسلم)” isminin ve sıfatının “sal’am (صلم)” şeklinde ihtisar edilmesinin mekruh olduğu ve Peygamberin isim ve sıfatlarının tamamıyla yazılıp nakledilmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹¹² Buradan hareketle ihtisarin çeşitleri isnad ihtisarı, metin ihtisarı ve hadis kitâbiyâtında ihtisar şeklinde ayrı başlıkları altında incelenecektir.

1.4.1 İsnad İhtisarı

Hadis rivayet döneminde, ravilerin ve müelliflerin hadis sahasında çeşitli sebeplerle ihtisar yöntemine başvurdukları vâkîdir. Kaynaklarda ihtisar denilince genellikle hadisin metin merkezli ihtisarı anlaşılmaktadır. Fakat ihtisarin isnad kısmında da meydana geldiği zikredilmelidir. Dolayısıyla bu başlık altında hadis râvileri ihtisarına ve hadis lafızlarının ihtisarı ayrı başlıklar halinde işlenecektir.

1.4.1.1 Râvi Hazfi

Hadiste isnad söz konusu olunca, sahâbe döneminde isnadın olmadığı ve güven toplumunun olması sebebiyle hadisi nakleden râvilerin araştırılmadığı malumdur.¹¹³ Ancak fitnenin başlamasının akabinde hadisi nakleden kimden aldığı, diğer ifadeyle hadisin isnadı talep edilmeye başlanmıştır.¹¹⁴ Sahâbe sonrası hicri ikinci asrın sonuna

¹¹² Muhammed b. Süleyman b. Sa’d b. Mes’ûd el-Kâfiyecî, *el-Muhtasar fî İlmi’l-Eser*, thk Ali Zevîn, Riyad: Maktabatü’r-Rüşd, 1986, s. 181.

¹¹³ Raşit Küçük, “İsnad”, *DİA*, XXIII, s. 155.

¹¹⁴ Bunun için İbn Sîrîn “Önceleri isnâd sorulmazdı. Fitne zuhur edince hadisi rivayet edenlerin isimlerini zikredin denildi. Sonra da ehl-i sünnetin hadisleri alındı ehl-i bid’atın hadisleri ise terk edildi” ifadesini kullanmaktadır. Müslim, “Mukaddime”, s. 15.

doğru isnad sisteminin önemli ölçüde yaygınlık kazandığı ifade edilmektedir.¹¹⁵ Fakat bazı tâbiîn âlimleri isnada dikkat etmekle beraber, çeşitli sebeplerle birlikte mevsûl rivayeti mürsel, merfû hadisi de mevkûf olarak nakletmişlerdir.¹¹⁶ Diğer bir ifadeyle Peygamberin hadisini sahâbîye tevakkuf etmekte veyahut tâbiîn sahâbîyi hazfederek doğrudan Peygambere nisbet etmek suretiyle rivayet etmişlerdir. Bu minvalde Darekutnî (ö. 385/995)'nin İbn Sîrîn le ilgili değerlendirmesi konumuz açısından önemlidir. Şöyle ki: “İbn Sîrîn vera ve titizliği sebebi ile bazen hadislerin merfû veyahut merfû olduğunu ima etmektedir. Bazen de durumuna göre (merfû hadisleri) mevkûf rivayet etmektedir”.¹¹⁷ Yine o “Hadislerin merfû olduğunu İbn Sîrîn biliyor fakat o kolaylık sağlamak amacıyla (merfû hadisleri) çok mevkûf olarak rivayet etmektedir”. Aynı noktaya işaret eden Reşîdulattâr (ö. 662/1263) şöyle demektedir: “Râvi bir hadisi bazen pek çok hocasından almaktadır. Bazen o, hadisi bazı hocalarından bazen de diğer hocalarından veyahut mübhem olarak nakledebilmektedir. Durumuna göre de bazen mürsel (bazen muttasıl) rivayet etmektedir”.¹¹⁸

Bunun dışında hadis âlimleri irsalin sebeplerini zikrederken irsalin sebeplerinden birinin de ihtisar olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹⁹ Sehâvî (ö. 902/1496)'de bazı muhaddislerin hadisleri mürsel olarak nakledilmesi ile ilgili birkaç sebep nakletmekle beraber, mürselin sebeplerinden birinin ihtisar olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir.¹²⁰ Bu bağlamda tespit edilen mevsûl bir rivayetin mürsel olarak rivayet edilen örneğine yer vermekte yarar vardır. Hasan el-Basrî “Bana (bir hadis) Peygamberin ashabından dört kişi vasıtasıyla geldiğinde ben onları hazfettim/atladım ve Peygamber “şöyle dedi” şeklinde (rivayet ettim)”¹²¹ demektedir. Bu örnekte görüleceği üzere Hasan el-Basrî

¹¹⁵ Küçük “İsnad”, s. 155.

¹¹⁶ Ali b. Abdullâh bazı sika ravilerin bilerek merfû rivayeti mevkûf ve mevsûl hadisi mürsel rivayet eden alimleri tespit etmiştir. Bu alimler İbn Sîrîn (ö. 110/729), Nuaym b. Abdullâh (ö. 120/737) Eyyüb es-Sehtiyânî (ö. 131/748), Abdullâh b. Avn (ö. 151/768), Mis'ar b. Kuddâm (ö. 155/772) Müslim b. Meryem Ebî el-Medenî (ö. ?), Şu'be (ö. 160/776), Muhammed b. Suleym (ö. 167/783), Malik b. Enes (ö. 179/795), Hammad b. Zeyd (ö. 179/795) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)'dir. Ali b. Abdullâh es-Seyyâh “es-Sikât-ellezîna Teammedû Vakfe'l-Merfû ev İrsâle'l-Mevsûl”, *Mecelletü'l-Câmiatu'l-İslâmiyye*, 135 (2012): 117.

¹¹⁷ Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlelû'l-Vâride fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh es-Selefi, Riyad: Dâru Tîybe, 1985, X, s. 10.

¹¹⁸ Reşîdüddîn Yahyâ b. Ali b. Abdillâh el-Kureşî, *Gurerü'l-Fevâ'idü'l-Mecmû'a fi Beyâni mâ Vaka'a fi Sahîhi Müslim mine'l-Ehâdîssi'l-Maktû'a*, tkh. Muhammed Harşefi, el-Madînatü'l-Munavvara: Metebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1997, s. 215.

¹¹⁹ Ali b. Abdullâh “es-Sikât”, s. 109.

¹²⁰ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, s. 219.

¹²¹ Abdülkerîm Ahmed el-Verîkât, “Esbâbu İrsâli'l-Hadîs inder-Ruvvât”, 1 (1992):13.

isnad kısmından sahâbîyi hazfederek rivayet etmektedir. Netice olarak bazı tâbiîn âlimlerinin merfû olan hadisi mevkûf ve mevsûl olan rivayeti mürsel olarak rivayet ettiklerini ve bunun nedenlerinden birinin ihtisar olduğunu söyleyebiliriz.

1.4.1.2 Edâ Lafızları

İhtisar yönteminin hadis ilminde sadece metinde veyahut isnad râvilerin de olmadığını görebilmekteyiz. Zira hadislerin edâsında kullanılan lafızlarda da ihtisar meydana gelmiştir. Bunun içindir ki hadis kâtipleri ve kitap çoğaltanlar bazı edâ lafızlarını çeşitli şekillerde ihtisar etmişlerdir.¹²² Bu minvalde Zeynüddin el-İrâkî (ö. 806/1404) “(Hadisçiler) kitaplarında “haddesenâ (حدثنا)” lafzını “senâ (ثنا)”, “nâ (نا)” ve “desenâ (نشأ)” şeklinde ihtisar etmişler, “ahberanâ (أخبرنا)” siygasını da “enâ (أنا)” ve “erenâ (أرنا)” şeklinde kısaltmışlardır”¹²³ ifadesine yer vermektedir.

Burada hadis edâ lafızlarının ihtisarı ile ilgili birkaç önemli hususlara değinmekte yarar vardır. Birincisi hadis kâtiplerinin edâ lafızlarını ihtisar edildiğinde onun da muhtasar okunacağı manasına gelmemesi gerekmektedir. Aksine muhtasar edilen edâ lafzının kâmil bir şekilde okunması gerekmektedir. Bunun içindir ki Kâfiyeci (ö. 879/1474) hadisçilerin edâ lafızlarının kitâbet esnasında kullandıklarını fakat telaffuz ederlerken bütünüyle okuduklarını kaydetmektedir.¹²⁴ İkincisi husus ise bazı rivayet lafızlarının ihtisar edilmeyeceğidir. Söz gelimi hadis edâ lafızlarından “semi’utu (سمعت)”, “enbeanâ (أنبأنا)”, “an (عن)” ve “kâle (قال)” siygaları bu kapsamda değerlendirilmektedir.¹²⁵

Hadis edâ lafızları aşağıdaki şekillerde ihtisar edilmiştir. Mesela “sema” ya delalet eden¹²⁶ “haddesenâ (حدثنا)” lafzı “senâ (ثنا)”¹²⁷ ve “nâ (نا)”¹²⁸ şeklinde kısaltıldığı

¹²² Sehâvî, *el-Gaye fî Şerhi'l-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû Âş Abdu'l-Mun'im İbrâhim, Mısır: Maktabatü Evlâdi'sh-Şeyh li't-Türâs, 2001, s. 93. Ayrıca bkz. Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, II, s. 718.

¹²³ Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdîrrahmân el-İrâkî, *et-Tebkira ve't-Tezkira fî Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Mâhir el-Fahl, Riyad: Mektebetü Dârü'l-Minhâc, 2007, s. 146.

¹²⁴ Kâfiyeci, *el-Muhtasar*, s. 163. Ayrıca bkz. Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî bi-Şerhi Elfiyyeti'l-İrâkî*, thk. Abdullatîf Hemîm ve Mâhir el-Fahl, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002, II, s. 59. Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, II, s. 717.

¹²⁵ Kâfiyeci, *a.g.e.* s. 182.

¹²⁶ Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu*, s. 92.

¹²⁷ Muhaddislerin ekseriyetine göre “senâ (ثنا)” lafzı “haddesenâ (حدثنا)” siygasının ihtisarıdır bkz. Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, s. 59. Ayrıca bkz. Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Karnî, *Mu'cemü'r-Rûmûz inde'l-Muhaddisîn*, Riyad: Maktabatü Dârü'l-Minhâc, 2017, II, s. 52.

ifade edilmektedir. Ayrıca bazı muhaddisler, “haddesenâ (حدثنا)” lafzını “hassenâ (حدثنا)”¹²⁹, “hadanâ (حدثنا)”¹³⁰, “desenâ (حدثنا)”¹³¹, “denâ (حدثنا)”¹³² ve “edenâ (حدثنا)”¹³³ şeklinde kısaltmışlardır. Keza bazı müellifler “haddesenî (حدثني)” lafzına delalet etmesi için “senî (حدثني)” ve “desenî (حدثني)”¹³⁴ şeklinde ihtisar ettikleri kaydedilmektedir. Bunun dışında muhaddislerin ekseriyeti “haddesnâhu (حدثناه)” ibaresi yerine kullanmak için “senâhû (حدثناه)”¹³⁵ şeklinde muhtasar olarak kullanmaktadırlar.

Kaynaklarda birleşik edâ lafızlarını, bazı muhaddisler tarafından da ihtisar edildiği kaydedilmektedir. Sözgelimi “kâle-haddesenâ (قال حدثنا)” lafzını “kasâ (قال)”¹³⁶, “ka senâ (قال)”¹³⁷, “kasanâ (قال)”¹³⁸, “kanâ (قال)”¹³⁹ şeklinde ihtisar etmişlerdir. Aynı şekilde bazı müellifler “kâle haddesenî (قال حدثني)” ibaresini “kasenî (قال)”¹⁴⁰ lafzıyla muhtasar olarak kullandıkları görülmektedir.

Bir başka “sema” ya delalet eden edâ lafızlardan “ahberanâ (أخبرنا)”dır.¹⁴¹ Söz konusu edâ lafzının en yaygın muhtasarı muhaddislerin ekseriyetine göre “enâ (أنا)”dır.¹⁴² Bunun dışında bazı hadis ravîleri “ahberanâ (أخبرنا)” lafzına işaret etmek için “renâ (أنا)”¹⁴³, “ebânâ (أنا)”¹⁴⁴, “eh (أخ)”¹⁴⁵, “eh nâ (أخنا)”¹⁴⁶, “erenâ (أنا)”¹⁴⁷, “ernâhû (أخبرناه)”¹⁴⁸, “enâhu (أنا)”¹⁴⁹ lafzını sarf etmişlerdir. Bazı müelliflerde “ahbernâhû (أخبرناه)”¹⁵⁰ ıstılahına delalet etmesi için “ebnâhû (أبناه)”¹⁵¹, “nâhû (ناه)”¹⁵² şeklinde ihtisar etmişlerdir. Sonuç olarak hadis kâtiplerinin hadis yazarlarken kolaylık olması adına bazı

¹²⁸ Hadisçilerin çoğunluğuna göre “nâ (نا)” işareti “haddesenâ (حدثنا)” lafzının muhtasarıdır bkz. Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, II, s. 59. Ahmed b. Ali, *Mu'cem*, s. 195.

¹²⁹ Ahmed b. Ali, *Mu'cem*, s. 72.

¹³⁰ Ahmed b. Ali, *a.g.e.*, s. 73.

¹³¹ Şehâvî, *Fethu'l-muğîs*, III, s. 85.

¹³² Ahmed b. Ali, *Mu'cem*, s. 95.

¹³³ Ahmed b. Ali, *a.g.e.*, s. 32.

¹³⁴ Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, II, s. 60. Aydın, *Hadis İstılahları*, s. 138.

¹³⁵ Ahmed b. Ali, *Mu'cem*, s. 52.

¹³⁶ Ahmed b. Ali, *a.g.e.*, s. 168.

¹³⁷ Ahmed b. Ali, *a.g.e.*, s. 173.

¹³⁸ Ahmed b. Ali, *a.g.e.*, s. 175.

¹³⁹ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu*, s. 93.

¹⁴⁰ Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, II, s. 60. Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 98. Aydın, *Hadis İstılahları*, s. 52.

¹⁴¹ Ahmed b. Ali, *Mu'cem*, s. 100.

¹⁴² Ahmed b. Ali, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁴³ Aydın, *Hadis İstılahları*, s. 50.

¹⁴⁴ Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, II, s. 60.

¹⁴⁵ Ahmed b. Ali, *Mu'cem*, s. 34.

¹⁴⁶ Ahmed b. Ali, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁴⁷ Ahmed b. Ali, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁴⁸ Ahmed b. Ali, *a.g.e.*, s. 196.

edâ lafızlarını ihtisar ettiklerini ifade edebiliriz. Fakat rivayet esnasında ihtisar edilen sîygaların kâmil olarak okunması savunulmuştur.

1.4.2 Metin İhtisarı

Hadis ilminde ihtisar denildiğinde genellikle hadis metninin ihtisarı şeklinde anlaşılmaktadır. Hadis rivayetinde râvi ve müellifler çeşitli nedenlerle ihtisar yöntemine başvurmuşlardır. Söz gelimi bazı müellifler hadislerin fikhî, okuyucuya daha iyi anlaşılması için hadis metnini ihtisar ettiklerini dile getirmektedirler.¹⁴⁹ Hakeza bazı müellifler, hadis metinleri birkaç hükmü barındırdığı için o hadisi taktî etmek suretiyle alâkadar bablara taksim ettikleri görülmektedir.¹⁵⁰ Bu bağlamda metin ihtisarı çeşitlerinin anlaşılması gerekmektedir. Hadis metninde ihtisar genellikle iki biçimde meydana gelmekte ve ihtisarı hazfın bir alt kategorisi olarak taktî gelmektedir. Bu çerçevede metinde ihtisar başlığı altında kasr ihtisarı, hazf ihtisarı ve taktî nevileri ayrı başlıklar¹⁵¹ altında mufassal olarak incelenecektir.

1.4.2.1 Kasr

Hadis metnin de ihtisar türlerinden biri, “ihtisar-ı kısar (اختصار قصر)” şeklinde vâkî olmaktadır. Söz konusu hadis ihtisarı, manayı vermek suretiyle hadisi kısa lafızlarla nakletmeyi ifade etmektedir.¹⁵² Diğer ifadeyle uzun bir hadisin, manasını korumak şartıyla az bir lafızla rivayet etmeyi kastetmektedir. Buradan hareketle kasr ihtisarını uzun bir konunun özetlenmesine teşbih edebiliriz. Zira bazen uzun bir konuyu zaman kısa olması sebebiyle, konuyu anlatacak biçimde az lafızla anlatabilmekteyiz. Ayrıca bazı âlimler kasr ihtisarını uzun yolun kısaltılmasına benzetmektedirler.¹⁵³ Bu minvalde kasr ihtisarını vuzuha kavuşturan şu hadis örnek olarak verilmektedir:¹⁵⁴

¹⁴⁹ Ebû Dâvûd, *Risâletü Ebî Dâvûd fî Vesfî Sünenihî*, thk. Muhammed b. Lütî es-Sebbâğ, Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1984, s. 24.

¹⁵⁰ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 26.

¹⁵¹ Metin ihtisar çeşitlerini Bikâî (ö. 885) tespit etmiş ve örnekleriyle birlikte Süleyman b. Abdullâh da te'kid etmiştir. bkz. Süleyman b. Abdullâh, “İhtisâru'l-Hadîs”, s. 200-202. Abdullâh Aydınî da ihtisârın iki türünün tanımını yapmıştır bkz. Aydınî, “İhtisar”, *DİA*, XXI s. 572-573.

¹⁵² Süleyman b. Abdullâh, “İhtisâru'l-Hadîs”, s. 9.

¹⁵³ Burhâniddin İbrâhim b. Ömer el-Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye bimâ fî şerhi elfiyye*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl, Riyad: Maktabatü'r-Rüşd, 2007, I, s. 69.

¹⁵⁴ Örnek için bkz. Süleyman b. Abdullâh, “İhtisâru'l-Hadîs”, s. 201.

Müslim'in (ö. 261/875) Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö. 235/849) kanalıyla naklettiğine göre Abdullâh b. Mes'ûd Peygamberin şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Hz. Peygamber selamdan ve kelimadan sonra sehiv secdesi yaptı"¹⁵⁵.

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَأَبُو كُرَيْبٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، ح قَالَ: وَحَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا حَفْصٌ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَجَدَ سَجْدَتَيِ السَّهْوِ بَعْدَ السَّلَامِ وَالْكَلامِ

Zikredilen hadis muhtasar bir hadistir¹⁵⁶. Hadisin uzun kısmı yine Müslim tarafından Abdullâh b. Mes'ûd kanalıyla nakledilmektedir: "Peygamber (s.a.v) bize beş rek'at namaz kıldırdı. Bizde Peygambere namaz arttı mı diye? Sorduk. O da 'ne oldu ki' diye karşılık verdi. Bizde siz beş rek'at namaz kıldınız dedik. Bunun üzerine Peygamber bende sizin gibi bir insanım, sizin gibi hatırlar ve sizin gibi unuturum dedi ve sehiv secdesi yaptı"¹⁵⁷.

حَدَّثَنَا عَنْ بَنِي سَلَامٍ الْكُوفِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ النَّهْشَلِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسًا"، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرِيدُ فِي الصَّلَاةِ، قَالَ: "وَمَا ذَلِكَ؟" قَالُوا: صَلَّيْتَ خَمْسًا، قَالَ: "إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ، أَذْكُرُ كَمَا تَذْكُرُونَ وَأَنْسَى كَمَا تَنْسَوْنَ" ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيِ السَّهْوِ

Söz konusu iki rivayete nazar edildiğinde, ilk rivayetin ihtisar edildiği ve sadece sehiv secdesine işaret edildiği görülmektedir. Fakat ikinci rivayet, Peygamberin sehven namazı beş rek'at kıldığı ve bu nedenle sehiv secdesi yaptığı görülmektedir. Esasen ilk rivayet Peygamberin sehiv secdesi yaptığı nakledildiği için hadisin bütününe işaret etmektedir.

1.4.2.2 Hazf

Hadis râvileri ve müellifleri, ihtisarin bir diğer çeşidi olarak "ihtisar-ı hazf"i (اختصار) kullanmaktadırlar. Bu ihtisar çeşidi, hadisin bir kısmını nakletmek ve ilgili olmayan kısmını hazfetmek suretiyle meydana gelmektedir.¹⁵⁸ Söz konusu yöntemde bir cümleden bir kısmını hazfetmek ki burada esas olan manayı ihlal etmemek önem arz etmektedir. Bazı âlimler "ihtisarı hazf"i ayet ihtisarına benzetmektedirler.¹⁵⁹ Zira Kur'ân'ı-Kerîm okuyanlar zaman zaman ayetlerin bir kısmını okumakta diğer kısmını

¹⁵⁵ Müslim, "Mesâcid ve Mevâziu's-Salât" 402.

¹⁵⁶ Süleyman b. Abdullâh, "İhtisârü'l-Hadîs", s. 201.

¹⁵⁷ Müslim, "Mesâcid ve Mevâziu's-Salât" 402.

¹⁵⁸ Bikâî, *en-Nüket*, I, s. 69.

¹⁵⁹ Bikâî, *a.g.e.* s. 69.

ise terk etmekte ve bunda herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Bu minvalde hazf ihtisarına şu örnek verilmektedir:¹⁶⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819)'nin Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654) kanalıyla rivayet ettiğine göre Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim Allah’a kavuşmayı isterse, Allah da ona kavuşmayı ister, Kim de Allah’a kavuşmayız istemezse, Allah da ona kavuşmayı istemez”¹⁶¹ demektedir.

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ» “

Sözü edilen rivayet uzun hadisin muhtasardır.¹⁶² Zira Buhârî, bu hadisi Ebû Davud et-Tayâlisî'nin ihtisar ettiğini vurgulamaktadır.¹⁶³ Rivayetin uzun kısmını Buhârî, Ubâde b. Sâmit kanalıyla Peygamberden şöyle nakletmiştir: “Kim Allah’a kavuşmayı isterse, Allah da ona kavuşmayı ister, Kim de Allah’a kavuşmayız istemezse, Allah da ona kavuşmayı istemez. Bunun üzerine Hz. Âişe veyahut eşlerinden bir tanesi ey Allah’ın Resûlü biz muhakkak ölümü istemeyiz demişlerdir. (Peygamber de) benim kastettiğim bu değil ancak müminin ölüm vakti gelince ona Allah’ın rızası ve keremi ile müjdelendiğinde ona önündeki şeyden daha güzel bir şey yoktur. Bu durumda Allah’a kavuşmayı ister ve Allah’ta kendisine kavuşmak ister. Şüphesiz kâfire ölüm gelip çatığında ve Allah’ın azabı ile müjdelendiğinde onun için önünde daha kötü şey yoktur. Bu durumda Allah’a kavuşmayı istemez Allah’ta kavuşmayı istemez” Buhârî bu hadisin talikine Ebû Davud ve Amr, Şube’den ihtisar etti ifadesine yer veriyor.¹⁶⁴

حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ» قَالَتْ عَائِشَةُ أَوْ بَعْضُ أَزْوَاجِهِ: إِنَّا لَنَكْرَهُ

¹⁶⁰ Süleyman b. Abdullâh, “İhtisârü'l-Hadîs”, s. 2

¹⁶¹ Ebû Dâvûd et-Teyâlisî, *el-Müsned*, I, 468.

¹⁶² Hadisin aynı lafızlarla muhtasar rivayeti Ebû Hüreyre nakletmiştir. Fakat onun rivayeti Âişe'ye ulaşınca, Allah Ebû Hüreyre ye merhamet etsin, hadisin son kısmını rivayet ederek baş kısmını nakletmemiş ifadesine yer vermektedir. Konuşmasının devamında aslında peygamber şöyle buyurdu demektedir: “Allah kuluna hayrı dilediğinde onun öleceği sene bir melek gönderir. Daha sonra onun ölümünü kolaylaştırır. Ölüm meleği kulun yanına geldiğinde başı üstüne oturur ve şöyle der “Ey tatmin olmuş nefis Allah’ın rıza ve mağfiretine çık. Bunun üzerine nefis, sabırsızlıkla çıkmayı ister ve bu anda Allah’a kavuşmayı dileyen kula Allah’ta kavuşmayı diler. Eğer kuluna şerri dilerse, öleceği sene bir şeytan gönderir ve onu kötülüğe teşvik eder. Öleceği zamanda Azrail’i gönderir ve onun yanı başı üzerinde oturur. Akabinde Azrail “Ey nefis Allah’ın gazabına çık” buyurur. Bunun üzerine nefis çıkmak istemez fakat bedeninde ayrılır. Bu esnada Allah’a kavuşmayı istemez, Allah’ta ona kavuşmayı dilemez. Âişe'nin bu tenkidi ile bilgilere bkz. Suyûtî, *Aynü'l-isabe fî istidrâki Âişe ale's-Sahâbe*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Kahire: Maktabatü'l-İlm, 1988, s. 45.

¹⁶³ Buhârî “Rikâk” 41.

¹⁶⁴ Hadis ve taliki için bkz. Buhârî “Rikâk” 41.

الموت، قال: «أليس ذلك، ولكن المؤمن إذا حضره الموت بُشِّرَ برضوان الله وكرامته، فليس شيء أحب إليه مما أمامه، فأحب لقاء الله وأحب لقاءه، وإن الكافر إذا حضر بُشِّرَ بعذاب الله وعقوبته، فليس شيء أكره إليه مما أمامه، كره لقاء الله وكره لقاءه» اختصره أبو داود، وعمرُو، عن شعبة، وقال سعيد، عن قتادة، عن زرارة، عن سعد، عن عائشة، عن النبي صلى الله عليه وسلم

Rivayetler incelendiğinde, ilk rivayette Allah’a kavuşmak kısmıyla yetinilmiş ve Hz. Âişe’nin sözü kısmı hafzedilmiştir. Diğer rivayette ise hadis kâmil olarak verilmiştir. Buhârî de bizzat kendisinin ilk rivayetin muhtasar olduğunu kaydetmektedir.

1.4.2.3 Taktî

İhtisarı hafz çeşidinin bir alt kategorisinde “takîl’l-hadîs” gelmektedir.¹⁶⁵ Hadis ıstılahı olarak takîl “*Musannifin bir hadisi mutazammın olduğu ahkama göre parçalayıp her birini kitabın alâkadar olduğu bab-ı mahsusunda zikretmesidir ki bundan maksat mesaili fıkhiyyenin her bâbında haberin yalnız o babda ihticaca salih olan kısmını göstermekle iktifa ve tatvilden ihtiraz*”¹⁶⁶ ve “*Uzunca bir hadisin ihtiva ettiği hükme göre bölünerek her bir bölümün ayrı babda verilmesi*”¹⁶⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Söz konusu tanımlardan hadisin bazen birkaç hüküm barındırması sebebiyle müellifin, hadisi taktî etmesi ve ilgili bablara taksim etmesi anlaşılmaktadır. Bu yöntemin tatbikine Buhârî’nin Abdullah b. Mesleme (ö. 221/836) kanalıyla naklettiği hadis örneğine yer verilmektedir¹⁶⁸: Şöyle ki Peygamber “Bana cehennem gösterildi. Oranın insanların ekseriyetini kadınlar olduğunu gördüm çünkü nankörlük (küfür) ediyorlar. Buna mukabil orada bulunanlar Allah’a mı karşı (küfr) ediyorlar? diye sordular. Bunun üzerine Peygamber, onlar kocalarına ve iyiliklerine nankörlük ediyorlar. Zira eğer sen onlardan birine ömür boyu iyilik yapsan ve senden bir şey görse senden hiç hayır görmedim”¹⁶⁹ diyebilmektedir.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أُرِيتُ النَّارَ فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ، يَكْفُرْنَ» قِيلَ: أَيَكْفُرْنَ بِاللَّهِ؟ قَالَ: " يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ، لَوْ أَحْسَنْتُ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ، ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا، قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ

¹⁶⁵ Süleyman b. Abdullâh, “İhtisârul-Hadîs”, s. 202. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakıfları Yayınları, 1992, s. 388.

¹⁶⁶ Babanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1976, I, s. 471.

¹⁶⁷ Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 388.

¹⁶⁸ Cevdât, “Takîl’l-Hadîs” s. 275. Süleyman b. Abdullâh, “İhtisârul-Hadîs”, s. 202.

¹⁶⁹ Buhârî, “İman”, 19.

سَجَدَ، ثُمَّ انْصَرَفَ وَقَدْ تَجَلَّتِ الشَّمْسُ، فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، لَا يَخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ، فَادْكُرُوا اللَّهَ» قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، رَأَيْنَاكَ تَنَاولْتَ شَيْئًا فِي مَقَامِكَ ثُمَّ رَأَيْنَاكَ كَعَجَعْتَ؟ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنِّي رَأَيْتُ الْجَنَّةَ، فَتَنَاولْتُ غُفُودًا، وَلَوْ أَصْبَبْتُه لَأَكَلْتُمْ مِنْهُ مَا بَقِيَتْ الدُّنْيَا، وَأَرَيْتُ النَّارَ، فَلَمْ أَرْ مَنْظَرًا كَالْيَوْمِ قَطُّ أَفْطَعَ، وَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ» قَالُوا: بِمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «بِكُفْرِهِنَّ» قِيلَ: يَكْفُرْنَ بِاللَّهِ؟ قَالَ: " يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ، لَوْ أَحْسَنْتُ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ كُلَّهُ، ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا، قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ "

Örneklerde görüleceği üzere “Kusûf” başlığı altında verilen uzun hadis “Kocaya Nankörlük ve Dinden Çıkarmayan Küfr” başlığı altında ilgili kısım taktî edilmiştir.

İhtisarin taktî çeşidine bazı âlimler, mekruh olduğunu bazılarında bu yönetime başvurulmamasını ifade etmişlerdir. Söz gelimi İbn Salâh taktînin caize yakın olduğunu ve yasak olmadığını belirtmektedir. Fakat her ne kadar caiz olsa da bu yöntemin mekruh olduğunu zikretmektedir.¹⁷² Nevevî de ona itirazda bulunarak mekruh görüşüne kimsenin muvafık olmadığını dile getirmektedir.¹⁷³ Aynı noktaya değinen Tîbî, bütün âlimlerin istişhâd ve istidlal için bu yönetime başvurduklarını belirterek İbn Salâh’ın düşüncesine katılmamaktadır.¹⁷⁴

Kaynaklarda taktînin yapılmaması gerektiğine dair haberlerde rivayet edilmektedir. Nitekim İshâk b. İbrahim (ö. 238/852) şöyle demiştir: “Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)’e bir adamın bir isnad ile duyduğu hadisi üç hadis kılmasına ne dersin? diye bir sual yöneltmiş: Ahmed b. Hanbel de yalan gerektirmez fakat hadisi duyduğu gibi naklederek değiştirmemesi gerektiğini”¹⁷⁵ beyan etmiştir. Bu nakillerden anlıyoruz ki İbn Salâh ve Ahmed b. Hanbel hadisin taktî edilmesine yanaşmamaktadırlar. Fakat bunun aksine Hatip el-Bağdâdî ¹⁷⁶, Nevevî, Tîbî ve Sehâvî¹⁷⁷ gibi usûl âlimleri, hadislerin taktî edilmesinde bir beis görmemişlerdir. Bunlara ilaveten Buhârî (ö. 256/870), Ebû Dâvûd (ö. 496/1103), Nesâî (ö. 303/915), Mâlik (ö. 179/795) ve diğer büyük hadis imamlarının bu yönetime başvurdukları kaydedilmektedir.¹⁷⁸ Bunun dışında

¹⁷² İbn’üs-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 217.

¹⁷³ Nevevî, *et-Takrîb*, s. 75.

¹⁷⁴ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 143

¹⁷⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, I, s 592.

¹⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, eğer bir hadis birkaç hüküm içeriyor ve hazfedilen kısımla nakledilen kısım arasında bir ilişki bulunmaması durumunda iki haber gibi değerlendirilir ve taktî yapmasında bir beis yoktur. Hatîb, *el-Kifâye*, I, s 567.

¹⁷⁷ Sehâvî taktînin kolaylık sağladığını ve eserleri konularına göre oluşturan müellifleri yordugunu ifade etmiş ve bunun yapılmasına izin vermiştir bkz. Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, III, s. 142.

¹⁷⁸ Suyûtî, “*Tedrib*” I, s. 540-541.

metin ihtisarı şöyle olabilmektedir: Bir hadisin iki ya da fazla senedinin bulunması halinde müellif tahvil yöntemine başvurmuştur. Söz konusu yöntemde iki isnad zikredilmekte ve birbirlerinden ayırt etmek için “hı-ح” harfini kullanmaktadırlar. Tahvilde her iki isnad zikredilmekle birlikte bir rivayetin metni hafifletilmektedir.¹⁷⁹ Dolayısıyla bir anlamda metinde ihtisarın meydana geldiğini ifade edebiliriz.

1.4.3.Hadis Kitâbiyâtında İhtisar

Hadis rivayet geleneği incelendiğimizde, ihtisar metodunun hadis sahasının neredeyse tamamına sirayet ettiğini görebilmekteyiz. Üst satırlarda görüleceği üzere muhaddisler, ihtisar yöntemini hem isnad kısmında hem de metin tarafında kullanmışlardır. Bunun dışında temel hadis kitaplarının isimleri ve içeriğinde başlayarak, ricâl ve hadis usûlü eserlerine kadar ihtisar yönteminden yararlanmışlardır. Bu başlık altında kitap isimlerinde ihtisar, ricâl kitaplarında ihtisar, temel hadis kitaplarında ihtisar ve usûl kitaplarında ihtisar başlıklarını ayrı olarak incelemekte fayda görüyoruz. Zira her bir başlık içerisinde mevzubahis yöntemin azımsanmayacak derecede kullanıldığı müşahede edilmektedir.

1.4.3.1 Kitap İsimleri

Hadis kitap isimlerinin ihtisarı ile hadis eserlerinin kısa lafızlarla nâmlandırılmasını, sembollerle veya rakamlarla ihtisar edilmesini kastetmekteyiz. Eser isimlerinin ihtisarının sebebi, eserin herkes tarafından yaygın olarak bilinmesi ve başlığının uzun olması hasebiyle, eserler kısa lafızlarla müellifine nisbet etmek suretiyle veya sembollerle ihtisar edilmiştir.¹⁸⁰ Söz gelimi hadis kaynaklarının en önemlisi olarak kabul edilen Buhârî'nin *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih* adlı eseri halk tarafından çok bilinmesi sebebiyle *Sahîhu'l-Buhârî*¹⁸¹ şeklinde ihtisar edilmiş ve günümüze kadar bu adla yaygınlık kazanmıştır.¹⁸² Aynı şekilde Müslim'in *el-Müsnedü's Sahîhu'l Muhtasaru mine's Süneni binakli'l-adli ani'l-adli an Resûlillâh* adlı eseri *el-Câmi'u's-*

¹⁷⁹ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, II, s. 718.

¹⁸⁰ Abdülfettâh Ebû Gudde, *Tahkîku ismeyi's-Sahîhayn ve'smi Câmi'i't-Tirmizî*, Halep: Maktabü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1993, s. 6.

¹⁸¹ Eser tek cilt halinde basılmıştır. (Dârü İbni Kesîr, Beyrut 1423/2002).

¹⁸² Ebû Gudde, *Tahkîk ismeyi's-Sahîhayn*, s. 9.

sahîh veya *Sahîh-i Müslim*¹⁸³ şeklinde muhtasar olarak bilinmektedir.¹⁸⁴ Bunun dışında hadis dünyasında Tirmizi'nin “*el-Câmi*” veya “*es-Sünen*”¹⁸⁵ adlı eseri muhtasar olarak bilinmektedir. Fakat eserin kâmil ismi *el-Câmiu'l-Muhtasaru mine's- Sünen'i an Resulillâhi ve ma'rifetu's-sahîhi ve'l-malûli vemâ aleyhi'l-amel*¹⁸⁶ şeklindedir. Hakeza Nesâî'nin, *el-Müctebâ mine's-Süneni'l-Müsnede* adlı eseri *es-Sünen*¹⁸⁷ şeklinde meşhur olmuştur.¹⁸⁸

Bazı muhaddisler eser isimlerini kısa lafızlar ile ihtisar etmelerinin yanı sıra, müellifin eserine işaret edecek sembollerle de ihtisar etmişlerdir. Bu minvalde Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserine işaret etmek için “hı (خ)” harfi ile ihtisar etmişlerdir. Bunun dışında Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'i için “me (م)”, Tirmizî (ö. 279/892)'nin *Câmiu's-Sahîh*'i için “te (ت)”, Ebû Dâvûd'un *Sünen Ebî Dâvûd*'u¹⁸⁹ için “de (د)”, Nesâî'nin *es-Sünen*'i için “nun (ن)” ve İbn Mâce' (ö. 273/886)'nin *Süneni İbn Mâce*'si¹⁹⁰ için “kaf (ق)” harflerini muhtasar amaçlı kullanmışlardır.¹⁹¹ Muhaddislerin bu yönleme başvurularının sebebi muhtemelen kolaylık olsa gerektir. Mesela bazen bir hadisin kaynağı sürekli tekrar ediyor ise müellifi zora sokmakta, hem de kitap hacmini de ayrıca kabartabilmektedir.

Yine muhaddisler müelliflerin eserlerine işaret etmek için sayı olarak ihtisar yöntemi geliştirmişlerdir. Sözgelimi Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenlerine atıfta bulunması için kısaca “erbaa (أربعة)” dört sayısı ile ihtisar etmektedirler. Diğer ifadeyle muhaddislere göre “dört” denilince sünen sahiplerinin eserleri akla gelmektedir. Ayrıca “hamse (خمسة)” beş denilince İbn Mâce dışında Kütüb-i Sitte eserleri kastedilmektedir. Hakeza hadis kaynaklarında Kütüb-i Sitte eserlerinin

¹⁸³ Eser Ebû Kütaybe Nazar b. Muhammed el-Feryâbî tahkikiyle iki cilt halinde neşredilmiştir. (Darû Tîbe, Riyad 1427/2006).

¹⁸⁴ Şerîf Hâtîm b. Ârif el-Avnî, *el-Unvânu's-Sahîhu li'l-kitâbi ta'rîfuhu ve ehemmiyatuhû vesâilu ma'rîfetihî ve ahkâmihî emsilatü'n li'l-ehlâi fîhi*, Mekke: Dârü Âlami'l-Fevâid, 1998.

¹⁸⁵ Eser Beşşâr Avvâd Marûf tahkikiyle altı cilt halinde neşredilmiştir. (Dârü'l-Garbi'l-İslâmiyye, Beyrut 1998).

¹⁸⁶ Ebû Gudde, *Tahkîku ismeyi's-Sahîhayn*, s. 55.

¹⁸⁷ Eser Abdülfettah Ebû Gudde tahkikiyle dokuz cilt halinde neşredilmiştir. (Maktabü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1406/1986).

¹⁸⁸ Hâtîm el-Avnî, *el-Unvânu's-Sahîh*, s. 55.

¹⁸⁹ Eser Şuayb el-Arnaût ve diğerlerinin tahkikiyle altı cilt halinde neşredilmiştir. (Dâru-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 1430/2009).

¹⁹⁰ Eser Muhammed Fuâd Abdülbâki tahkikiyle iki cilt halinde basılmıştır. (Dâru İhyai'l-Kurubi'l-Arabiyye, Kahire, 2009)

¹⁹¹ Yûsuf Abdurrahmân el-Mereşlî, *İlmu fihrisati'l-hadis neşetuhû tetavvuruhû eşheru mâ duvvina fîhi*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1986, s. 44.

muhtasarı olarak “sitte (سنة)” altı sayısı, bu eserlere Ahmed b. Hanbel’i dahil ederek “sebaa (سبعة)” yedi sayısını, Kütüb-i Seba ya *Sünen’i Dârimî*¹⁹² ve *el-Muvatta*¹⁹³ eserlerini dahil ederek “tis’a (تسعة)” dokuz rakamıyla ihtisar etmişlerdir.¹⁹⁴ Bütün bu örneklerde görüleceği üzere hadis eserlerinin isimleri, bazen kısa lafızlarla kısaltılmış bazen de eserlere işaret etmek için harf veya rakamları muhtasar amaçlı kullanmışlardır.

1.4.3.2 Ricâl Kitapları

İslam dünyasında fitnenin vuku bulmasının ardından güven duygusu insanlar arasında önemli ölçüde sarsılmıştır. Elbette hadisçiler de tevakkuf etmemişler bunun için hadisi nakleden kişileri tespit etmek maksadıyla isnad sistemini geliştirmişlerdir. Esasen isnad Peygamber hadislerini muhafaza etmek amacıyla geliştirilmiştir. Hadis rivayetinde, hadisin metinleri önemli olduğu gibi hakeza hadisleri nakleden râviler de ehemmiyetlidir. Bunun içindir ki Ali b. Medîni (ö. 234/848) “Hadislerin manasının anlama ilmin yarsıdır, diğer yarsıda ricâl ilmini bilmekten geçer”¹⁹⁵ demektedir. Hadis metninin sağlamlığı râvilerinin kimliklerinin bilinmesi, hadis ilminde yeterli olup olmadığı ve alimlerin râvi hakkında menfî ibarelerinin olmamasından geçmektedir. Bunun içindir ki hadislerin tedvin edilmesi ve akabinde tasnif faaliyetinden sonra hadisleri nakleden sahâbe, tabiîn ve tebeu’t-tabiîn tabakasıyla başlamak suretiyle ricâl çalışmaları başlanmıştır.¹⁹⁶ Bu minvalde ilk ricâl çalışmaları olarak el-Lesy b. Sa’d (ö. 175/791) ve Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)’in *et-Tarih*¹⁹⁷ eserleri olduğu ifade edilmektedir. Fakat günümüze ulaşan en eski ricâl kitaplarının İbn Sa’d (ö. 230/844) ve Halife b. Hayyât (ö. 240/854)’ın *Tabakât*’ları¹⁹⁸ ile Yahya b. Ma’in (ö. 233/848)’in

¹⁹² Eser Hüseyin Suleym Esedü’l-Derânî tahkikiyle dört cilt olarak neşredilmiştir. (Dârü’l-Muğnî li’n-Neşri ve’t-Tevzî, Suûd 1412/2000).

¹⁹³ Eser Muhammed Mustafa el-A’zâmî tahkikiyle sekiz cilt olarak basılmıştır. (Müessesetü Zâhid b. Sultân, İmârât 1425/2004).

¹⁹⁴ Mereşli, *İlmu fihrisati’l-hadîs*, s. 45.

¹⁹⁵ Râmihürmüzî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, s. 320.

¹⁹⁶ Mehmet Eren, “Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve İlk Kaynakları- II”, *Dîni Araştırmalar* 7 (2000): 76.

¹⁹⁷ Kaynaklarda Leys b. Sa’d ve Abdullah b. Mübârek’in *et-Tarih* adlı eserinin günümüze ulaşmadığı ifade edilmektedir bkz. Şükrü Özen “Leys b. Sa’d”, *DİA*, XXVII, s. 167; Küçük, “Abdullah b. Mübârek”, *DİA*, I, s. 124.

¹⁹⁸ İbn Sa’d’ın *Tabakât* adlı eseri Ziyâd Muhammed Mansur tahkikiyle tek cilt halinde yayınlanmıştır (Maktabatü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Medine 1408/1987). Halife b. Hayyât’ın *Tabakât* eseri Süheyl Zekkar tahkikiyle bir cilt olarak yayınlanmıştır (Dârü’l-Fikr, Beyrut 1414/1993).

Târih ve'l-ilel'i¹⁹⁹, Ali b. el-Medînî (ö. 234/848'in *İlelü'l-Hadîs*'i²⁰⁰ ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*²⁰¹ eserleri olduğu kaydedilmektedir.²⁰²

Ricâl çalışmaları tarihi seyrinde pek çok cihetten araştırılmıştır. Söz gelimi sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn ile ilgili bilgileri içeren tabakât türü eserler, râvinin daha iyi tanınması için “el-esma ve'l-künâ” çalışmaları, ravilerin kimliğini kesin olarak tespit edilmesi için “müttefik ve müfterik”²⁰³ ve “mü'telif ve muhtelif”, kardeş ravilerin tespiti için “el-ihve ve'l-ehevât”, kendisinden tek kişinin rivayet ettiği “vuhdân”, râvinin hocaları ile ilgili “mu'cem ve meşyeha”, belli bölgeler ait alimlerin hakkında ve belli eserleri temel almak suretiyle ricâl çalışmaları yapılmıştır.²⁰⁴ Bu bağlamda ricâl alanında yazılan bütün eserleri ele alınıp, hangisinin ihtisar edildiğini mevzubahis etmek çalışmanın amacını aşmaktadır. Bunun için çalışmada sadece Kütüb-i Sitte ricâli üzerinde yazılan belli eserler üzerinde durmayı düşünüyoruz. Hem de ricâl çalışmaları denildiğinde ilk akla gelen Kütüb-i Sitte ricâli olduğu söylenmektedir.²⁰⁵

Kütüb-i Sitte ricâli üzerine yazılan ilk eserlerden biri Abdülganî el-Makdisî (ö. 600/1203)'nin *el-Kemâl fî Esmâi'r-ricâl*'idir.²⁰⁶ Eser sahanın ilk eseri olması hasebiyle üzerine birçok zeyl, ikmal ve ihtisar çalışmaları yapılmıştır.²⁰⁷ Konumuz ihtisar olması sebebiyle eserin üzerine yapılan ihtisar çalışmalarına temas edilmekle iktifa edilecektir. Nitekim eser üzerine ilk ikmal ve ihtisarı yapan Mizzî (ö. 742/1341)'dir. O eseri sekiz yıl inceleme neticesinde *el-Kemâl* eseri ile ilgili bazı bilgileri ihtisar etmiş, eksik gördüğü noktalara ilavelerde bulunarak *Tehzibü'l-kemâl fî Esmâi'r-ricâl*²⁰⁸ eserini meydana getirmiştir. Bu eserin yazılmasının ardından sadece Mizzî'nin eseri merkeze

¹⁹⁹ Eser Nûr Seyf tahkikiyle tek cilt halinde neşredilmiştir (Dârü'l-Me'mûn, Dımaşk 1400/1979).

²⁰⁰ Eser Mustafa el-Â'zamî tahkikiyle tek cilt olarak neşredilmiştir (el-Mektebü'l-İslâmiy, Lübnan 1400/1980).

²⁰¹ Eser Vasiyullah b. Muhammed b. Abbas tahkikiyle dört cilt olarak neşredilmiştir (Dârü'l-Hânî, Riyad, 1422/2001).

²⁰² Eren, “Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve İlk Kaynakları- I”, *Dîni Araştırmalar* 6 (2000): 139.

²⁰³ Mütteffik ve müfterik, hadis râvilerinin isim, nesep ve künyeleri, yazılış ve okunuş bakımından aynı olan fakat şahısları cihetinden farklı olan alimleri ayırt etmek maksadıyla geliştirilen ilimdir. bkz. Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 349.

²⁰⁴ İbrahim Hatiboğlu “Ricâlü'l-Hadîs”, *DİA*, XXXV, s. 84-85.

²⁰⁵ Eren, “Hadis İlminde Ricâl- II”, s. 59.

²⁰⁶ Eser Şâdî b. Muhammed tahkikiyle on cilt olarak neşredilmiştir. (el-Hey'atü'l-Âmme, Kuveyt 1437/2017).

²⁰⁷ Kandemir, “el-Kemâl”, *DİA*, XXV, s. 222-223.

²⁰⁸ Eser Beşşâr Avvâd Mansur tahkikiyle otuz beş cilt halinde yayınlanmıştır (Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1400/1980).

alınarak, üzerine talebeleri tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır.²⁰⁹ Söz gelimi *Tehzîbü'l-kemâl* üzerine Zehebî (ö. 748/1347) ihtisar çalışması yapmıştır. Nitekim o *Tehzîbü'l-Kemâl*'deki biyografileri özetleyerek *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübi's-Sitte*²¹⁰ adlı eserini oluşturmuştur.²¹¹

Mizzî'nin bir diğer talebesi Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî (ö. 765/1364), *Tehzîbü'l-Kemâl*'i önce Kütüb-i Sitterâvileri olmayanları çıkartmış, ardından *el-Muvatta*, Ahmed b. Hanbel ve Şâfiî (ö. 204/820)'nin *Müsned*'leri²¹² ile el-Belhî (ö. 199/814)'nin *Müsnedü Ebû Hanîfe*²¹³ ricâllerini ekleyerek *et-Tezkire bi-ma'rifeti ricâli'i-kütübi'l-aşere*²¹⁴ ismiyle bir eser oluşturmuştur.²¹⁵ Hakeza Mizzi'nin talebesi İbn Berdis (ö. 786/1384) hocasının kitabını *Bugyetü'l-erîb fî'htisâri't-Tehzîb* adlı eserinde ihtisar etmiştir.²¹⁶ *Tehzîbü'l Kemâl* eseri üzerine en değerli çalışmalarından birini İbn Hacer (ö. 852/ 1447) yaptığı kaydedilmektedir. Nitekim o, *Tehzîbü't-Tehzîb*²¹⁷ adlı eserinde sadece ravilerin cerh ve tadil ile ilgili bilgilerle yetinerek eseri ihtisar etmiştir. Akabinde *Tehzîbü't-Tehzîb*'i *Takrîbü't-Tehzîb*²¹⁸ adlı eserinde kısaltmıştır. Onun *et-Takrîb* eserinde sadece râvi isimleri, güvenilirliği ve hangi tabakadan olduğu bilgileriyle yetindiği ifade edilmektedir.²¹⁹ Bu çalışmalardan hareketle ricâl kitaplarında ihtisar metodunun bilhassa Kütüb-i Sitte eserlerinde önemli ölçüde kullanıldığını zikretmekte fayda vardır.

1.4.3.3 Temel Hadis Kitapları

İhtisar yöntemi temel hadis kitaplarına da sirayet etmiştir. Müteahhirûn döneminde tedvin ve tasnif faaliyeti sona ermiş, artık eserler üzerinde genellikle şerh, ihtisar, cem,

²⁰⁹ Kandemir, “el-Kemâl”, s. 223.

²¹⁰ Eser Muhammed Avvâme ve Ahmed Muhammed Nemru'l-Hatîb tahkikiyle iki cilt olarak neşredilmiştir (Dârü'l-kible li's-Sekâfati'l-İslâmiyye, Cidde, 1413/1992).

²¹¹ Tayyar Altıkulaç, “Zehebî”, *DİA*, XLIV, s. 186.

²¹² Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i Şuayb el-Arnaût, Âdilb.Mürşid ve diğerlerinin tahkikiyle kırk dokuz cilt halinde yayınlanmıştır (Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1421/2001), Şâfiî'nin *Müsned*'ini Sindî, fikhî baplara göre oluşturarak iki cilt halinde neşretmiştir (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1370/1951).

²¹³ Mevzubahis eser el yazmadır kitap olarak henüz basılmamıştır.

²¹⁴ Eser Rif'at Fevzî Abdü'l-Muttalib tahkikiyle dört cilt olarak neşredilmiştir (Maktabatü'l-Hancî, Kahire 1417/1996)

²¹⁵ Kandemir, “el-Kemâl”, s. 223.

²¹⁶ Abdülkadir Şenel, “İbn Berdis”, *DİA*, XIX, s. 370.

²¹⁷ Eser on beş cilt olarak neşredilmiştir (el-Ma'ârif, Kahire 1414/1993).

²¹⁸ Eser Ebü'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şâgîf el-Bâkistânî tahkikiyle tek cilt halinde neşredilmiştir (Dârü'l-Âsîme, Riyad 1412/1991).

²¹⁹ Kandemir, “el-Kemâl”, s. 224.

ricâl ve etrâf gibi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.²²⁰ Konumuzu ilgilendiren ihtisar olması sebebiyle, temel hadis kitapları bilhassa Sahîhayn üzerinde yapılmış ihtisar çalışmaları özelinde durulacaktır. Allah'ın kitabının ardında en sahih kitap olarak kabul edilen Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh adlı eseri²²¹ Zebîdî (ö. 893/1487) tarafından *et-Tecrîd es-Sârîh*²²² kitabında ihtisar edilmiştir.²²³ Nitekim o, eserini tanıtırken şu cümleleri kullanmaktadır: “Kuşkusuz Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i en değerli tasnif edilmiş eserlerdendir. Fakat hadisleri bablara göre çok defa tekrar ettiği için araştırmacının ilk bakışta hadisin bütünü bulması zordur. Elbette Buhârî'nin yöntemi hadisin tariklerini ve hadisin yaygın olduğunu göstermek amacıyla bu yöneme başvurmuştur. Benim *Tecridde* yöntemim ise, hadisin aslını almak, hadisleri tekrarsız nakletmek, sahabe dışından isnad râvilerini hafzetmek, maktu ve muallak rivayetleri terk ederek muttasıl ve müsned rivayetlerle yetinmektir.”²²⁴ Bunun dışında Buhârî'nin eserini İbn Ebû Cemre (ö. 699/1300) *Cemu'n-nihâye*²²⁵ de, Ömer Ziyaeddin Dağıstânî (ö. 1920) *Zübdetü'l-Buhârî*²²⁶ de ve Mustafa Muhammed Umâre *Cevâhirü'l-Buhârî*²²⁷ adlı eserlerinde ihtisar etmişlerdir.²²⁸

Buhârî'nin eserinin ardından Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eseri İslam dünyasında meşhur olmuştur. Bazı alimler Müslim'in eserini, hadisleri konularına göre bütün olarak nakletmesi ve bir hadisin kolay bulunması hasebiyle onun eserini Buhârî'nin eserine takdim etmişlerdir.²²⁹ Müslim'in kitabı çok değerli olması sebebiyle pek çok alim tarafından şerh, rical, etrâf ve ihtisar çalışmaları kaleme alınmıştır. Konumuz ihtisar olması hasebiyle onun üzerine yapılmış ihtisar çalışmaları ile yetinilecektir. Söz gelimi Müslim'in eserini Ahmed b. Ömer el-Kurtubî (ö. 656/1258)

²²⁰ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 168.

²²¹ Subhi es-Sâlih, *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuhû*, Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Malâyîn, 1984, s.399.

²²² Eser Ebû Muâz İvazullah b. Muhammed tahkikiyle tek cilt olarak neşredilmiştir (Dâru ibni Cevziyye, Suûd 1434/2012).

²²³ Uğur, *Hadis Istılahları*, s. 349.

²²⁴ Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf ez-Zebîdî, *et-Tecridü's-sarîh muhtasarı Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Havvâs ve İmâd Kaderî, Mısır: Dârü'l-Beyânî'l-Uzlâ, s. 13-14.

²²⁵ Eser Ebû'l-Heysem eş-Şehbânî'nin tahkikiyle tek cilt olarak yayınlanmıştır (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1428/2007).

²²⁶ Eserin Arapça baskısı tek cilt (Dârü'l-Garbi'l-İslamiyye, Beyrut 1407/1986) Osmanlıca (İstiklal Matbaası, Trabzon 1345/1927) ve Türkçe olarak üç cilt halinde neşredilmiştir (Salah Bilicievi, İstanbul 1971).

²²⁷ Eser Hâkîlatâr tarafından tek cilt halinde neşredilmiştir (Dârü'l-Fikr, Beyrut 1429/2008).

²²⁸ Kandemir, “el-Câmiu's-Sahîh”, *DİA*, VII, s. 122.

²²⁹ Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, s. 170.

*Telhîsu Sahîhi Müslim*²³⁰ adlı çalışmasında ihtisar etmiştir. Bu minvalde Kurtubî ihtisar etmesinin sebebini şöyle tavsiz etmektedir: “Bu zamanlarda insanların, isnad ve rivayetlerin uzun olması sebebiyle ezberleme himmetleri zayıfladı. Bunun için bende, insanların kolay bir şekilde hadisleri ezberlemeleri için sahabe dışındaki isnad zincirlerini hafız ve tekrarları çıkararak, kolayca hadisi ezberlemeleri için ihtisar ettim”²³¹. Hakeza Müslim’in eserini Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî (ö. 656/1258) *el-Câmiu’l-mu’lim bi-mekasidi Câmi’i*²³² Müslim adlı eserinde ihtisar ettiği kaydedilmektedir.²³³

1.4.3.4 Etrâf Kitapları

İhtisar yöntemi muhaddisler tarafından etrâf çalışmalarına da önemli derecede kullanılmıştır. Etrâf çalışmaları “*Hadislerin baş tarafından bir kısmı zikredilmek suretiyle sahâbe adına veya hadis metinlerine göre alfabetik olarak düzenlenen eserler*”²³⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Nitekim etrâf çalışmaları ilk dönemlerde hadis derslerinde hadisin hatırlanması için baş tarafı zikredilmiş daha sonraki dönemlerde ise hadis kitabında birden fazla rivayetleri bulabilmek için iki tür etrâf çalışması yapılmıştır. Birincisi hadisleri nakleden sahabe râvisinin ismine göre hadisler alfabetik olarak etrâf şeklinde verilmiştir. Eğer sahabeden nakleden tabiîn veya etbâu’t-tabiîn sayısı çok ise onlara da ayrı isim oluşturulmuş ve rivayetleri de etrâf şeklinde verilmiştir. Bu tür çalışmanın müsned eserlerinden farkı hadisin sadece bir kısmı verilmek ile yetinilmesidir. İkincisi ise isnad zikredilmeksizin hadisin bir kısmı veyahut hadise delalet eden bir veya birkaç kelimeyi alarak metni alfabetik sıraya göre oluşturmaktır.²³⁵

Etrâf çalışmalarının genellikle Kütüb-i Sitte özelinde yapıldığı ifade edilmektedir.²³⁶ Kaynaklarda etrâf çalışmaların çok olduğu görülmekle beraber burada

²³⁰ Rif’at Fevzi-Ahmed Mahmud el-Hûlî’nin tahkikiyle iki cilt halinde basılmıştır (Dârü’s-Selâm, Kahire 1409).

²³¹ Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm Kurtubî, *Telhîsu Sahîhi’l-İmam Müslim*, thk. Rif’at-Fevzi Abdülganî ve Ahmed Mahmud İbrâhîm Osman el-Havî, Mısır: Dârü’s-Selâm, 1993, s.34.

²³² Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî’nin tahkikiyle iki cilt halinde basılmıştır (Vezâratü’l-Evkâf, Kuveyt 1389).

²³³ Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh” *DİA*, VII, s. 128.

²³⁴ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 156.

²³⁵ Kandemir, “Etrâf”, *DİA*, XI, s. 498.

²³⁶ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 156.

sahabe adına ve metinlere göre oluşturulmuş bazı etrâf çalışmalarına temas etmekle iktifa edilecektir. Söz gelimi sahâbe adına göre oluşturulmuş etrâf çalışmalarına örnek olarak Halef el-Vâsıtî (ö. 401/1010) ve Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî (ö. 401/1010)'nin *Etrâfî's-Sahîhayn*'leri²³⁷ İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113)'nin *Etrâfî'l-Kütüb-i Sitte*²³⁸ eserleri örnek olarak verilmektedir. Metinlere göre oluşturulmuş etrâf çalışmalarına Muhammed Şerif Tokadî (ö. 1312/1894)'nin *Miftâhü's-Sahîhayn*'i²³⁹, Muhammed Saîd b. Beysunî'nin *Mevsû'atü etrâfî'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*'i²⁴⁰ ve Wensinck (ö. 1939)'in *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî*²⁴¹ adlı eserleri örnek olarak verilmektedir.²⁴² Burada konumuz açısından önemli olan nokta etrâf çalışmalarında hadisin bir kısmı ile iktifa edilmesi bunun neticesinde ihtisara başvurulmuş olmasıdır. Zira ifade edildiği üzere etrâf çalışmalarında hadisin bir kısmı yazılmaktadır.

1.4.3.5 Hadis Usûlü Kitapları

Hadis ilminin önemli bir kısmını oluşturan hadis usûlüdür. Nitekim usûl çalışmaları hadisin anlaşılmasında önemli katkılarda bulunmaktadır. Konu olarak incelediğimiz ihtisarin bu ilimde de yararlanılmıştır. Usûl çalışmaları ehli tarafından dönemlere göre “mütekaddimûn” ve “müteahhirûn”²⁴³ şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bu minvalde mütekaddimûn dönemi hadis usûlü eserleri denildiğinde Râmhürmüzî (ö. 360/971)'nin *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-vâî* eseri²⁴⁴, Hâkim en-Nisâbûrî (ö.405/1014)'nin *Ma'rifetu ulûmu'l-hadis*²⁴⁵ ve Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)'nin *el-Kifâye fî ilmi-*

²³⁷ Bu sahada yazılmış ilk eserleri ortaya koymuşlarıdır. Vâsıtî'nin eserinin bir kısmının Zahirîyye kütüphanesinde olduğu ifade edilmektedir bkz. Başaran, “Halef el-Vâsıtî”, *DİA*, XV, s. 239.

Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî 'nin eserinin günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır bkz. Ali Osman Koçkuzu, “Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî”, *DİA*, X, s. 188.

²³⁸ Eserin günümüze ulaşmadığı görülmektedir bkz. Kandemir, “İbnü'l-Kayserânî, *DİA*, XXI, s. 110.

²³⁹ Eser elli iki sayfa olarak tek kitap halinde yayınlanmıştır (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1395/1975).

²⁴⁰ Eser on beş cilt halinde basılmıştır (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y).

²⁴¹ Eser Muhammed Fuâd Abdülbâkî tahkikiyle yedi cilt olarak yayınlanmıştır (Maktabatü Brîl, Hollanda, 1936).

²⁴² Kandemir, “Etrâf”, s. 499.

²⁴³ İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1985, s. 164-166.

²⁴⁴ Eser Muhammed Acac Hatîb tahkikiyle tek cilt olarak yayınlanmıştır (Dârü'l-Fikr, Beyrut 1391/1971).

²⁴⁵ Eser Ahmed b. Faris es-Sellum tahkikiyle neşredilmiştir (Dârü İbn Hazm, Beyrut 1424/2003).

*rivâye*²⁴⁶ eserleri kastedilmektedir.²⁴⁷ Mütেকaddimûn veya rivayet döneminin temel özelliği her bilginin isnadıyla nakledilmesi olduğu zikredilmektedir.²⁴⁸ Diğer ifadeyle hadis usûlü ile alakalı söylenmiş sözün isnadıyla rivayet edilmesidir.

Müteahhirûn dönemin de hadis usulü kitapları artık yaygınlık kazanmaya başlanmış ve bilgiler isnadsız verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde isnadın kitap naklinde kullanıldığı ifade edilmektedir.²⁴⁹ Söz konusu dönemde hadis usulü kitaplarında ilk defa deliller dışında bilgileri isnadsız olarak Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ ilâ ma 'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ*²⁵⁰ adlı eserinde verdiği kaydedilmektedir. İbn Salâh'la birlikte hadis usulü müellifleri yaptıkları çalışmalarında isnad ihtisarına gitmişlerdir.²⁵¹ Netice olarak mütেকaddimûn döneminde zikredilen her bilgi isnadlı olarak verilirken müteahhirûn döneminde artık usûl ile ilgili bilgilerin isnad kısmı hazfedilerek ele alınmaya başlanmıştır.

Hadis usulünde isnadın ihtisar edilmesinin yanında bizzat eserleri de ihtisar edilmiştir. Müteahhirûn döneminin ilk özgün çalışmalarından İbn Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i²⁵² kabul edilmektedir. Nitekim o Dârü'l-eşrefiyye medresesinde hadis hocası olarak çalışırken bir ders notu olarak hazırladığı hadis usulü ile ilgili bilgileri cemetmiş ve ardından kitap haline getirmiştir. İbn Salâh'ın hadis usulü ile ilgili çalışması kendi zamanının en iyi çalışması olması hasebiyle birçok hadisçi, eser üzerine nazm, şerh, ta'lik, nüket ve ihtisar gibi çalışmalar gerçekleştirmişlerdir.²⁵³ Konumuzu ilgilendiren ihtisar olduğu için eser üzerine yapılan ihtisar çalışmalarına temas edilecektir.

İbnü's-Salâh eseri üzerine çalışma yapanlara göre *Ulûmü'l-hadîs* kitabı üzerine yaklaşık yirmi dört ihtisar çalışması yapılmıştır.²⁵⁴ Bu bağlamda ilk ihtisar çalışması İbnü's-Salâh'ın talebesi Nevevî tarafından *İrşâdü tullâbu'l-hekâik ilâ ma 'rifeti sünen'i*

²⁴⁶ Eser Ebû Abdullah es-Surkî ve İbrahim Hamedî el-Medenî tahkikiyle tek cilt olarak yayınlanmıştır (el-Maktabatü'l-ilmiyye, Medine, y.t.).

²⁴⁷ Yücel, *Hadis Usulü*, s. 63-65.

²⁴⁸ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 167.

²⁴⁹ Yücel, *a.g.e*, s. 167.

²⁵⁰ Eser Ahmed Sakir tahkikiyle tek cilt olarak basılmıştır (Dârü't-Türâs, Kahire 1379/1970).

²⁵¹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 166-169.

²⁵² Eserin biri Nurettin İtr tahkikiyle basılmıştır (Dârü'l-Fikr, Süriye 1379/1970). Diğeri Abdülatif el-Hemîm ve Mâhir Yâsin el-Fahl tahkikiyle neşredilmiştir (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1423/2003).

²⁵³ Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, XXXI, s. 121-122.

²⁵⁴ Eser üzerine yapılmış ihtisar kitapları için bkz. Ali Arslan, "Mukaddimetü İbni's-Salâh İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar" *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (2017): 2459-2474.

*hayri'l-halâik*²⁵⁵ adlı eserinde yaptığı ifade edilmektedir. Nevevî söz konusu eserini *et-Takrîb ve't-teysîr li'-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*²⁵⁶ adlı eserinde ikinci defa ihtisar etmiştir. Bunun dışında İbn Dakîkul'îyd (ö. 702/1302) *el-İktirâh* ta²⁵⁷, İbn Cemâa (ö. 733/1333) *el-Menhel* de²⁵⁸, et-Tîbî (ö. 743/1343) *el-Hulâsa* da²⁵⁹, Zehebî (ö. 748/1348) *el-Mûkiza* da²⁶⁰ İbn Kesîr (ö. 774/1373) *İhtisâru Ulûmu'l-hadîs* te²⁶¹ İbn Hacer (ö. 852/1449) *en-Nûket* te²⁶² ihtisar etmişlerdir.²⁶³ Bunun dışında diğer hadis usulü eserlerinin de ihtisar çalışmaları mevcuttur. Fakat çalışmanın maksadından kopmamak adına kendimize göre birkaç eser ihtisarı ile iktifa ettik. Sonuç olarak ilk hadis usulü eserlerinin râvi, rivayet ve mervî ile ilgili bilgileri ifade ederken isnadlı olarak naklettikleri fakat müteahhirûn dönemine gelince, hadis usulü ile ilgili bilgilerin isnadı ihtisar edildiğini ifade edebiliriz. Hakeza ilk derli toplu çalışma olması hasebiyle İbnü's-Salâh eseri üzerine azımsanmayacak kadar ihtisar çalışması yapıldığı görülmektedir. Buradan hareketle hadis usulü sahasında da ihtisar yönteminin kullanıldığını zikredebiliriz.

1.5 İHTİSARDAN KAYNAKLANABİLEN BAZI PROBLEMLER VE HATALAR

Hadis rivayetinde ihtisar yöntemi, râviler ve müellifler tarafından önemli ölçüde istifade edildiği şüphesizdir. Zira Kütüb-i Sitte alimlerinin ekseriyeti eserlerini konulara ve ahkam hadislerine göre düzenledikleri ve her babında hadisin bütününe nakletmenin aksine konuyu ilgilendiren kısmı almışlar²⁶⁴ veya fıkhi noktanın daha iyi anlaşılması

²⁵⁵ Eser Abdülbârî Fethullâh tahkikiyle tek cilt olarak yayınlanmıştır (Maktabatü'l-İlmân, Suûd, 1408/1987).

²⁵⁶ Çalışma Muhammed Osman el-Heşt tahkikiyle yayınlanmıştır (Dârü'l-Kitâbi'l-Arabiyy, Beyrut 1405/1985).

²⁵⁷ Eser tek cilt halinde neşredilmiştir (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986).

²⁵⁸ Eser Muhyiddin Abdurrahman Ramazan tahkikiyle tek cilt olarak neşredilmiştir (Dârü'l-Fikr, Dımaşk 1406).

²⁵⁹ Eser Ebû Âsım eş-Şevvâmî tahkikiyle tek cilt halinde yayınlanmıştır (el-Maktabatü'l-İslâmiyye, Beyrut 1430/2009).

²⁶⁰ Kitap Abdülfettah Ebû Gudde tahkikiyle neşredilmiştir (Maktabatü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1412).

²⁶¹ Eser Mâhir Yâsin el-Fahl tahkikiyle tek cilt olarak neşredilmiştir (el-Meymân, Riyad 1434/2013).

²⁶² Eser Rabî b. Hâdî tahikiyle iki cilt halinde basılmıştır (İmâdatü'l-Bahsi'l-İlmiy, Medine 1404/1984)

²⁶³ Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", s. 122.

²⁶⁴ İbn Hacer Buhârî'nin *taktî* etmesini şöyle ifade etmektedir: Eğer hadis metni birkaç hükmü kendi bünyesinde barındırıyor ve birbiriyle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı değilse hadisi parçalara böler ve her bir parçayı bâbı ilgilendiren kısımlara koyar. Bunu yapmasının gerekçesi tatvilden

için ihtisar etmişlerdir.²⁶⁵ Alimlerin ihtisarı kullanmakla birlikte bazı alimlerin hata yaptıkları ve hadisin yanlış anlaşılmasına da sebep oldukları vâkîdir. Bazen de hadis ihtisar edildiğinde ehil olmayanlar tarafından yanlış anlaşılabilir. Nitekim Hz. Peygamber sadece erkeklerin sarı renkli elbise giymemesi gerektiğini ifade etmişken yasağın kadınlara da teşmil edildiği görülmektedir. Zira İsmâil b. Uleyye söz konusu hadisi öğrencisinin kendisinden rivayet ettiğini ve yanlış yaptığını hatırlatmaktadır.²⁶⁷ Hakeza bir yanlış ihtisarına şu örnek verilmektedir:

Söz gelimi Tebeu't-tâbiîn muhaddislerinden Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776)'ın hocası İsmâil b. Uleyye (ö. 193/809)'den "Peygamber erkeğin sarı renkli elbise giymesini yasakladı (نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن يتزعر الرجل)"²⁶⁶ hadisini tahammül etmiş ve daha sonra rivayet ederken "Peygamber sarı renkli elbise giymesini yasakladı (نهى رسول الله عن التزعفر)" şeklinde ihtisar etmiştir. Fakat hadis ihtisarında Şube'nin hata yaptığı görülür. Nitekim Hz. Peygamber sadece erkeklerin sarı renkli elbise giymemesi gerektiğini ifade etmişken yasağın kadınlara da teşmil edildiği görülmektedir. Zira İsmâil b. Uleyye söz konusu hadisi öğrencisinin kendisinden rivayet ettiğini ve yanlış yaptığını hatırlatmaktadır.²⁶⁷ Hakeza bir yanlış ihtisarına şu örnek verilmektedir:

*"Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde yer alan "Ümmetimden ya da Yahudi veya hıristyanlardan kim beni duyar da bana iman etmezse cennete giremez" mealindeki hadis "Yahudi veya Hıristyan kim duyarsa cehenneme girer" anlamına gelecek şekilde kısaltılmış, ancak Arapça metnin verdiği imkan sebebiyle İbni Hibban gibi önde gelen bir muhaddis tarafından سمع işitti kelimesi سمع işittirdi şeklinde okunarak hadis "Yahudi ve Hıristiyana kim işittirirse cehenneme girer" manasını kazanmıştır. İbni Hibban ayrıca bu hatalı okuyuşa dayanarak kitabında "Ehli kitaba hoşlanmayacakları şeyleri duyuranların cehenneme girmelerinin vücubu" şeklinde açtığı başlık altında bu rivayete yer verilmiştir"*²⁶⁸.

Görüldüğü üzere söz konusu rivayet hatalı bir şekilde ihtisar edilmiş ve yanlış anlamalarada sebep olmuştur. Nitekim söz konusu hadis Peygambere iman ile ilgili iken

---

kaçınmaktır bkz. İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 26. Ayrıca bkz. Nüreddin İtr, *el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-muvâzenetü beyne's-Sahîhayn*, Mısır: el-Heyatü'l-Mısriyye, 1969, s. 101.

²⁶⁵ Ebû Dâvûd eserini *er-Risâle*'de tanıtırken menhecini şöyle açıklıyor: "Bazen de uzun hadisi ihtisar etmişimdir, zira ben eğer hadisin tamamını nakletseydim onu duyan kişi hadisten fıkhi noktayı anlamazdı" Ebû Dâvûd, *Risâletü Ebî Dâvûd*, s. 24.

²⁶⁶ Buhârî, "Libâs", 33; Müslim "el-Libâs ve'z-Zîne" 77.

²⁶⁷ Ebû Hâtim er-Râzî, *Kitâbu'l-ilel*, thk. Sa'd b. Abdullâh el-Humeyd ve Hâlid b. Abdurrahmân el-Cerîsî, Riyad: Fehrasatü Maktabatü'l-Melik Fehdû'l Vetaniyye, 2005, I, s. 140-141.

²⁶⁸ Aydınlı, "İhtisar", *DİA*, XXI, s. 573.

râvinin yanlış ihtisar neticesinde mesele zimminin gıybetinin haram olması neticesine varmıştır. Ebû Âsım en- Nebîl (ö. 212/828)'in de sözü bu bağlamda olsa gerek ki “Kendisine hadisin ihtisar edilmesinin doğru olup olmaması sorulmuş? O da hadisin ihtisar edilmesini doğru bulmadığını aksine ihtisar edenlerin hata yaptıklarını ifade etmiştir”²⁶⁹. Netice olarak ihtisar alimler tarafından dikkatli olarak yapılmadığı takdirde Peygamberin ifadesine yanlış anlam verilebilmektedir. Elbette alimler ihtisarı yapabilmek için birtakım kurallar koymuşlardır. Bu hususla ilgili kurallar yukarıdaki sayfalarda maddeler halinde zikredilmişti. Fakat buna rağmen bazı râviler hata yapmışlardır.

Daha evvelki çalışmalar da bazı hadislerin ihtisar neticesinde yanlış anlamalara sebep olduğu kaydedilmektedir.²⁷⁰ Söz gelimi “Cennet kılıçların gölgesi altındadır (الجنة تحت ظلال السيوف)”²⁷¹ Söz konusu hadisi Buhârî “Cennet Kılıçların Gölgesi Altındadır” başlığında zikretmiştir. Hadis muhtasar veyahut bir tarafı rivayet olarak meşhur olduğu için hadis ilminde ehil olmayan insanlar tarafından yanlış anlaşılabilen ve hatta söz konusu hadisten İslam’ın savaşçı bir din olarak gösterebilmektedir.²⁷² Ancak hadisin bütün tarikleri bir araya getirildiğinde hadisin vermek istediği mananın muhtelif olduğu anlaşılacak ve yanlış anlamaya mahal vermeyecektir. Nitekim söz konusu hadis Buhârî tarafından “Düşmanla Karşılaşmayı Temenni Etmeyin” başlığı altında kâmil olarak verilmiştir. Şöyle ki:

Günlerden bir gün Peygamber ordusuyla birlikte bir yerde konaklamıştır. Güneş geçince de insanlara kalkarak “Ey insanlar düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin, Allah’tan afiyet dileyin. Eğer savaşmak zorunda kaldığınızda da sabredin ve bilin ki cennet kılıçların gölgesi altındandır” ve sonra da “Kitabı indiren, bulutları sevk eden, grupları hezimete uğratan bizleri onlara karşı muzaffer eyle”²⁷³ demiştir.

²⁶⁹ Haîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, s. 564.

²⁷⁰ İhtisardan kaynaklanan problemler ve yanlış anlaşılabilen ihtisar örnekleri için bkz. Salih Karacabey, “Hadiste İhtisar ve Muhtasar Rivayetten Kaynaklanan Problemler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2002): 53-70. Ayrıca bkz. Fuat İstemi, “Hadislerin Bağlamının Tespitinde İhtisar ve Taktî’ Uygulamasının Neden Olduğu Sorunlar”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2017): 315-326.

²⁷¹ Buhârî, “el-Cihâd ve’s-Siyer”, 22; Ahmed b. Hanbel, XXXII, 459.

²⁷² İstemi, “Hadislerin Bağlamının Tespitinde İhtisar” s. 319.

²⁷³ Buhârî, “el-Cihâd ve’s-Siyer”, 154; Ebû Dâvûd, “el-Cihâd”, 98.

إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَعْضِ أَيَّامِهِ الَّتِي لَقِيَ فِيهَا الْعَدُوَّ، انْتَبَهَرَ حَتَّى مَالَتْ الشَّمْسُ، ثُمَّ قَامَ فِي النَّاسِ فَقَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ، لَا تَمُتُوا لِقَاءَ الْعَدُوِّ، وَسَلُّوا اللَّهَ الْعَافِيَةَ، فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا، وَعَلِّمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلِّ الشَّيْوَفِ» ثُمَّ قَالَ: «اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ، وَمُجْرِي السَّحَابِ، وَهَازِمَ الْأَحْزَابِ، اهْزِمْهُمْ وَانصُرْنَا عَلَيْهِمْ

Söz konusu hadisin bir araya geldiğinde herhangi bir yanlış anlamaya mahal vermemektedir. Bunun içindir ki bazı araştırmacılar muhaddislerin ekseriyetini ihtisar yöntemine izin verdiklerini fakat yanlış da bazen düştüklerini ifade ederek bu durumda hadislerin muhtasar olarak nakledildiğinde peşin hükme gitmeden evvel etraflıca rivayetlerin bir araya getirilip düşünülmesini önerilmektedir.²⁷⁴ Kanaatimizce de hadis sahasında müktesebatı olmayanlarında Buhârî veyahut Ebû Dâvûd eserinde muhtasar bir rivayetten hareketle hadisi red yoluna gitmemelidir. Nitekim eserlerin özelliklerini tetkik etmeden ve rivayetleri bir araya getirmeden önce sahanın sistemini öğrenilmesinde fayda vardır.

1.6 HADİS MÜELLİFLERİNİ İHTİSARA SEVK EDEN ÂMİLLER

Muhaddislerin veyahut hadis müelliflerinin ihtisar etmelerinin altında pek çok sebep yatmaktadır. Elbette ihtisar hadisçiler açısından önemli faydalar sağladığını zikredebiliriz. Bu bağlamda müelliflerin ihtisar amaçlarını tespit etmekte yarar vardır. Zira ihtisar sebebini bilmeden müellifin yöntemini ve muhtasar olarak rivayet ettiği metni sağlıklı olarak değerlendirmekten mahrum kalırız. Bu minvalde ihtisar konusunda çalışma yapanlar ya ihtisar nedenlerini şümulü incelemişler²⁷⁵ ya da müellifin ihtisar nedenleri ile iktifa etmişlerdir.²⁷⁶ Çalışmamızda ihtisar bir eser üzerinde incelendiği için müellifin ihtisar nedenleri üzerinde durmakla yarar olduğunu düşünmekteyiz. Bu bağlamda hadis telif edenlerin ihtisar sebeplerini maddeler halinde incelenectir.

1.6.1 Muhatabın Hadis Metninden Fıkhi Noktayı Anlaması

Hadislerin tedvin ve tasnif edilmesinin akabinde hadis sahasında önemli eserler kaleme alınmıştır. Nitekim hicri üçüncü ve dördüncü asırlarda bu sahada daha sonra Kütüb-i Sitte nâmını alacağı eserler telif edilmiştir. Bunlardan bir tanesi Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*

²⁷⁴ Karacabey, "Hadiste İhtisar", s. 66-67.

²⁷⁵ Süleyman b. Abdullâh hadis rivayetinde ihtisarın dokuz sebebini tespit etmiştir bkz. Süleyman b. Abdullâh, "İhtisârü'l-Hadîs" s. 204-222.

²⁷⁶ Müctebâ Mahmud müelliflerin ihtisar sebeplerinden dört tanesini tespit etmiştir bkz. Müctebâ Mahmûd Benî Kenâne, "İhtisârü'l-Hadîs ve Sılatuhû bi'İlmi'l-İleli ve Eseruhû fî Nuşûi'l-İşkâl beyne'r-Rivayât", *Mecelletü Câmîatü's-Şârike*, 1 (2015): 274-275.

eseridir. Müellif söz konusu eserini telif ettikten sonra onun metodunu yansıtan ve özelliklerini beyan eden *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfî sünenihî*'yi kaleme almıştır. Mevzubahis risalede müellif eserinde bazı hadisleri ihtisar ettiğini zira bazı hadislerin uzun olduğunu dolayısıyla hadisin uzun olarak nakledildiğinde muhatap açısından anlaşılmayacağı ifade etmektedir. Nitekim o “Bazen de uzun hadisi ihtisar etmişimdir, zira ben eğer hadisin tamamını nakletseydim onu duyan kişi hadisten fıkhi noktayı anlamazdı”²⁷⁷ ifadesine yer vermektedir. Buradan hareketle bazı müelliflerin metinden fikhî noktanın anlaşılması için ihtisar ettiklerini ve ihtisarın sebeplerinden biri olduğunu kaydedebiliriz.

1.6.2 Müellifin Eserini Konulara Göre Oluşturması

Hadis külliyyatını incelediğimizde râvileri esas almak suretiyle kaleme alınan Müsned türü eserler olduğu gibi konuları esas almak suretiyle telif edilen eserlerde mevcuttur. Müsned türü eserler râvilere göre oluşturulduğu için hadislerin taktî veya ihtisar metodunun tatbik edilmesi uygulanmasa gerektir. Zira Müsned eserlerinde râvinin bütün rivayetleri ardı sıra yazılmaktadır. Konulara göre düzenlenen eserlerde ihtisar ve taktî yönteminin azımsanmayacak derecede kullanıldığı vakidir. Nitekim Bunların başında Buhârî gelmektedir. İbn Hacer Buhârî'nin eserini incelerken onun ihtisar ve taktî yöntemiyle alakalı şu tespitleri yapmıştır: 1- “Eğer hadis metni kısa veya hadis metnindeki cümleler birbiriyle bağlantılı, iki ve daha fazla hüküm içeriyorsa hadisin manasını bozmamak adına bablarda tekrar edebildiğini zikretmektedir”. 2- “Eğer konuyu ilgilendiren sadece bir hadisi varsa onu bir yerde mevsûl başka bir yerde muallak olarak zikreder. Aynı zamanda bazen hadis metnini bütün olarak nakleder bazen de bâbı ilgilendiren hadis kısmını irâd etmekle yetinir”. 3- Eğer hadis metni birkaç hükmü kendi bünyesinde barındırıyor ve birbiriyle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı değilse hadisi parçalara böler ve her bir parçayı bâbı ilgilendiren kısımlara koyar. Bunun yapmasının gerekçesi tatvil den uzak durmaktır.”²⁷⁸ Aynı noktaya vurgu yapan Nûreddin İtr, Buhârî'nin ihtisar ve taktî yöntemine başvurmasının gerekçesini

²⁷⁷ Ebû Dâvûd, *Risâletü Ebî Dâvûd*, s. 24. Mehmet Dinçoglu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 50.

²⁷⁸ İbn Hacer *Hedyü's-sârî*, s. 26,

bablardaki meseleler ilgili olduğunu kaydetmektedir.²⁷⁹ Sonuç olarak müellifin eserini konulara göre oluşturması ve hadisin birkaç hükmü içermesi sebebiyle ilgili kısımlara taksim edildiğini ifade edebiliriz.

1.6.3 Metin veya İsnad Kısımındaki Faydaya İşaret Etmek

Hadis müellifleri hadisleri bablara göre tanzim ederlerken bazen hadisi muhtasar olan rivayetini ayrıca nakledebilmektedirler. Bunun sebebi bazen senedde veyahut metinde oluşan bir faydanın olması hasebiyledir.²⁸⁰ Bu minvalde Buhârî, Ömer b. Hafs b. Giyâs (ö. 222/836)'tan onun da A'meş (ö. 148/765)'ten onun da İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714)'den onun da Alkame (ö. 62/682)'den onun da İbn Mes'ûd (ö. 32/652)'tan onun Hz. Peygamber'den şu hadisi nakletmektedir: “Ey gençler topluluğu! Sizden evlenmeye gücü yeten evlensin! Buna gücü yetmeyenler oruç tutsun çünkü oruç onu korur”²⁸¹. İbn Hacer, Buhârî'nin “Oruç” bölümünde Ebû Hamza'nın A'meş kanalıyla gelen hadisinde “Çünkü evlilik gözü ve namusu koruyan etkili yoldur” ziyadesinin mevcut olduğunu kaydetmektedir. Bu ziyadenin A'meş'ten nakledenlerin çoğunda da mevcut olduğunu beyan etmektedir. Buhârî'nin evvelki hadiste muhtasar hadisi nakletmesini seçmesinde Hafs'ın A'meş'ten naklettiği hadiste A'meş'in “tahdis” yani hadisi sema yoluyla aldığını tasrih etmesi dolayısıyla söz konusu muhtasar rivayeti nakletmiştir.²⁸² Söz konusu ifadeden anlaşılacağı üzere bazen müellifin isnad tarafında veyahut metinde faydalı bir ziyade varsa muhtasar rivayeti nakledebilmektedirler.

1.6.4 Metinde veya İsnadda Şüpheli Ziyadenin Bulunması

Bazı hadis müelliflerinin bazen metinde veya isnadda şüpheli ziyade ile karşılaşabilmekteydiler. Bunun çözümünde hadisin metninde veyahut isnadın da ki ziyadeyi ihtisar etmek suretiyle hazfetmekteydiler. Kaynaklarda özellikle Mâlik ve İbn Uleyye'nin bu yönetime çokça başvurduğu kaydedilmektedir. Nitekim o hadisin isnadın da mevsûl olmasından şüphe ettiğinde ihtisar ettiği kaydedilmektedir.²⁸³ Fakat metinde meşuk ziyade hadisin diğer parçası ile bağlantılı ise burada ihtisar etmemekte ve hadisi

²⁷⁹ İtr, *el-Muvâzene*, s. 101.

²⁸⁰ Süleyman b. Abdullâh, “İhtisâru'l-Hadîs” s. 216.

²⁸¹ Buhârî, “Nikâh”, 2.

²⁸² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, s. 109.

²⁸³ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl, Riyad: Dârü'l-Meymân, 2013, s. 235. Aydınlı, “İhtisar”, *DİA*, s. 573.

olduğu gibi verildiğini de nakledilmektedir. Mesela خمسة أوسق أو دون خمسة أوسق, şeklindeki şüpheli lafızlı rivayeti aynen vermektedir.²⁸⁴ Netice olarak bazı müelliflerinin daha evvel telif ettikleri kitaplarında hadislerin isnadın da veyahut metninde karşılaştıkları ziyade sebebiyle ihtisar etmişlerdir.

1.6.5 Muallak

Müelliflerin ihtisar nedenlerinden biri ta'lik olduğu ifade edilmektedir.²⁸⁵ Muallak, *hadisin senedinin baş tarafından (müellifin bulunduğu kısımdan) bir veya arka arkaya birkaç râvisinin yahut bütün râvilerinin zikredilmediği* "قال رسول الله صلى الله عليه وسلم" diye doğrudan Hz. Peygamber'e veya bir sahâbî yahut bir tâbîye isnat edilen hadis²⁸⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Nitekim bazı muhaddisler eserlerinde bazen hadisleri muallak olarak vermektedirler. Bunların başında İmam Buhârî'nin hadisleri pek çok şekilde muallak olarak verdiği kaydedilmektedir. Eser üzerine şerh yazan İbn Hacer muallak rivayetlerin sayısını bin üç yüz kırk bir olarak tespit etmiştir. Muallak rivayetlerde cezm siygasıyla ve temriz siygası olmak üzere iki şekilde mevcut olduğu, cezm şeklinde verilen rivayetler eserin diğer yerlerinde mevsûl verildiği ifade edilmektedir.²⁸⁷ Fakat temriz siygasıyla verdiğinde müellifin hadisi muhtasar olarak naklettiğine işaret ettiği zikredilmektedir.²⁸⁸ Netice olarak bazı müellifler muallak olarak bilhassa temriz siygasıyla rivayet ettiklerinde hadisi ihtisar ettiklerini söyleyebiliriz.

1.6.6 Hadis Tekrarlarının Hazfedilmesi veya İnsanların Himmetinin Zayıflaması

Hadisleri konularına göre telif eden müellifler genellikle hadisleri tekrar olarak farklı başlık altında nakledebilmektedirler. Bunların başında Buhârî'nin *es-Sahîh* adlı eseri gelmektedir. Daha sonraki müellifler insanların eserden daha kolay istifade etmeleri için ihtisar etmişlerdir. Nitekim bu bağlamda en önemli ihtisar çalışmasını gerçekleştiren Zebîdî'dir. O Buhârî'nin eserini ihtisar eden müelliflerden biri olarak *Tecrîdü's-Sarîh* adlı çalışmasında ihtisar etmiştir. Onun ihtisar etme gerekçesini mukaddimede şöyle

²⁸⁴ Sehâvî, *Fethu'l-Mügîs*, III, s. 136.

²⁸⁵ Müctebâ Mahmûd, "İhtisâru'l-Hadîs" s. 274.

²⁸⁶ Aydın, "Muallak", *DİA*, XXX, s. 309.

²⁸⁷ Aydın, "Muallak", s. 310.

²⁸⁸ Müctebâ Mahmûd, "İhtisâru'l-Hadîs" s. 274.

beyan etmektedir: “Kuşkusuz Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahîh*’i en değerli tasnif edilmiş eserlerdendir. Fakat hadisleri bablara göre çok defa tekrar ettiği için araştırmacının ilk bakışta hadisin bütünü bulması zordur. Elbette Buhârî’nin yöntemi hadisin tariklerini ve hadisin yaygın olduğunu göstermek amacıyla bu yönteme başvurmuştur. Benim *Tecrid*’te yöntemim ise, hadisin aslını almak, hadisleri tekrarsız nakletmek, sahabe dışından isnad râvilerini hazfetmek, maktu ve muallak rivayetleri terk ederek muttasıl ve müsned rivayetlerle yetinmektir”²⁸⁹.

Bazen de bazı müellifler insanların durumlarını dikkate alarak ihtisar yöntemini kullanmışlardır. Söz gelimi Müslim’in eserini Kurtubî (ö. 656/1258) *Telhîsu Sahîhi Müslim* adlı çalışmasında ihtisar etmiştir. Bu minvalde Kurtubî ihtisar etmesinin sebebini şöyle tavzih etmektedir: “Bu zamanlarda insanların, isnad ve rivayetlerin uzun olması sebebiyle ezberleme himmetleri zayıfladı. Bunun için bende, insanların kolay bir şekilde hadisleri ezberlemeleri için sahabe dışındaki isnad zincirlerini hafz ve tekrarları çıkararak, kolayca hadisi ezberlemeleri için ihtisar ettim”²⁹⁰. Sonuç olarak bazı müellifler hadis kitaplarının insanlar tarafından rahat bir biçimde kullanımını sağlamak üzere ihtisar etmişlerdir.

---

²⁸⁹ Zebîdî, *et-Tecrîd*, s. 13-14.

²⁹⁰ Kurtubî, *Telhîs*, s.34.

İKİNCİ BÖLÜM
BUHÂRÎ VE İHTİSAR ÖRNEKLERİ

İhtisar metodunun kavramsal çerçevesi, âlimlerin yaklaşımları, manen rivayetle ilişkisi, hadis rivayeti geleneğinde ihtisarin sirayet ettiği alanlar, ihtisardan kaynaklanabilen problemler ve âlimlerin ihtisara sevk eden amiller birinci bölümde mevzubahis edildi. Bu bölümde Buhârî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti, ahlakı ve anahatlarıyla *el-Câmiu's-sahîh* adlı eseri tanıtılarak onun ihtisar ve taktî yaklaşımına temas edilecektir. Akabinde tezin bel kemiğini oluşturan Buhârî hadislerinin İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'si ve Aynî'nin *Umdetü'l-kârî* adlı şerh eserleri üzerinden belli kavramlar kullanarak ihtisar edilmiş ve hadisin uzun kısmı tespit edilecek ayrıca yöntemide anlaşılmaya çalışılacaktır.

2.1 BUHÂRÎ'NİN HAYATI

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, 194/820 yılında bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Buhara şehrinde dünyaya geldi.²⁹¹ Büyük dedesi Berdizbeh, Farsların eski dinleri Mecûsî dinine mensuptu. Oğlu Muğîre, Buhara valisi Cu'feli Yeman vasıtasıyla Müslüman olmuş daha sonraları Buhârî de Cu'fî nisbesiyle de anılmıştır. Babası İsmâîl'in ilim ehlinden olduğu anlaşılmaktadır. Zira dönemin muhaddisi Malik b. Enes (ö. 179/795) ve hadis hafızı Hammad b. Zeyd (ö. 179/795)'ten hadis öğrendiği kaydedilmekle beraber, Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797)'le uzun müddet birlikte kaldığı zikredilmektedir.²⁹² Annesinin ismi ve hayatı hakkında bilgi bulunmamakla birlikte sâliha kadınlardandır. Buhârî küçük yaşlarında âmâ olduğu annesinin onun için ibadetlerinde göz yaşlarını dökerek Allah'a dua ettiğini ve duasının müstecâb olduğu rivayet edilmektedir.²⁹³

Buhârî henüz erken yaşlarda hadis tahsiline başlamıştır. Kendisine ne zaman hadis öğrenmeye başladı? diye sorulan soruya “Mektepte olduğum zamanda bana hadis sevdirdi”²⁹⁴ cevabını vererek dokuz yaşlarında hadis öğrenmeye başladığı nakledilmektedir. On bir yaşlarına geldiğinde bazı hocalarının hatalarını düzelttiği de dikkat çekmektedir. Nitekim bir gün hadis meclisinde hocası “Süfyan Ebû Zübeyr'den o

²⁹¹ Buhârî'nin hayatına dair detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Medîneti's-selâm*, thk Avvâd Marûf, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmiy, 1422/2001, II, s. 322-357. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Hassan Abdü'l-Mennan, Ürdün: Beytü'l-Efkârî'l-Devliyye, 2004, s. 3324-3338. İbn Hacer, *Hedyüs-sârî*, II, s. 527-549. Mustafa el-A'zamî, “Buhârî”, DİA, VI, s. 368-372. Zekeriya Güler, “Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2015): 1-23; a.mlf., *Hadis Tetkikleri*, 41-64.

²⁹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3324. el-A'zamî, “Buhârî”, s. 368.

²⁹³ Hatîb, *Târihu Medîneti's-selâm*, II, s. 329.

²⁹⁴ Hatîb, *a.g.e.* II, s. 324.

da İbrâhîm'den" nakletti sözünü ifade edince, Buhârî ona itiraz ederek Ebû Zübeyr'in İbrâhîm'den hadis duymadığını dile getirmiştir. Bunun üzerine hocası Buhârî'yi azarlayınca şeyhim kitabınızı kontrol ederseniz doğrusu ortaya çıkar demiştir. Bunun üzerine hadis hocası kitabını inceledikten sonra Buhârî'nin ifade ettiği şekilde kendisinin yanlış yaptığını farkına vararak kitabını tashih etmiştir. Buhara şehrinden ayrılmadan evvel on altı yaşlarında Abdullah b Mübarek ve Vekî b. Cerrâh (ö. 197/812)'ın hadis kitaplarını ezberlediği kaydedilmekle beraber Ehl-i Rey'in görüşlerini tahsil ettiği ilave edilmektedir.²⁹⁵

Buhârî 210/826 yılında kardeşi Ahmed ve annesiyle birlikte hac görevlerini eda etmek üzere Mekke'ye yolculuk yaptılar. Hac ibadetlerini yaptıktan sonra ağabeyi ve annesi Buhara'ya döndüler, Buhârî de Mekke'de kalarak burada hadis öğrenimine başladı. Mekke'de iki yıl hadis talimini tamamladıktan sonra Medine'ye vardı. Henüz on sekiz yaşlarına geldiğinde evvela sahâbe ve tabiîn görüş ve içtihatlarını ihtiva eden kadâya's-sahâbe ve't-tabiîn eserini kaleme aldığı kaydedilmektedir. Daha sonra Peygamberin kabri şerifinin yanında mehtaplı gecelerde ashaptan, kendi dönemine kadar gelen râvilerle ilgili bilgileri içeren *et-Târîhu 'l-kebîr* adlı eseri tasnif etmiştir.²⁹⁶

2.1.1 İlmî Şahsiyeti

Buhârî doğum büyüdüğü Buhara dışında muhtelif şehirlere hadis tahsil etmek için uzun yolculuklar yapmıştır. Onun Şam, Mısır ve Cezire'ye ikişer defa gittiği Basra'ya dört defa, Hicazda altı yıl kaldığı ifade edilmekle beraber Bağdat'a pek çok defa seyahatler gerçekleştirdiği zikredilmektedir.²⁹⁷ Buhârî hadis tahsili boyunca pek çok hocadan hadis nakletmiştir. Bu minvalde o "îman amel ve sözdür, diyen bin seksen hadisçiden hadis öğrendim"²⁹⁸ ifadesine yer vermektedir. Buhârî'nin henüz on yedi yaşlarında iken bazı muhaddislerin ondan hadis öğrenmeye geldikleri bilgisi²⁹⁹ onun başarısının erken yaşlarında ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Hakeza Buhârî yüz bin sahîh hadis ve yüz bin zayıf hadis bildiğini ifade etmesi onun hadis sahasında yetkinliğini göstermektedir.³⁰⁰

²⁹⁵ Hatîb, *a.g.e.* II, s. 325.

²⁹⁶ Hatîb, *a.g.e.* II, s. 325.

²⁹⁷ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, II, s. 528.

²⁹⁸ İbn Hacer, *a.g.e.* II, s. 529.

²⁹⁹ Hatîb, *Târîhu Medîneti's-selâm*, II, s. 334.

³⁰⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3330.

Buhârî birçok şehirlere ilim tahsil etmek için gittiği yerlerde akranları ve şeyhleri onun ilmine hayran kalmışlardır. Söz gelimi Hâşid b. İsmâîl (ö. 261/874) onun hıfzına hayranlığını şöyle dikkat çekmektedir: “Buhârî genç olduğu halde bizimle Basra şeyhlerinin derslerine katılırdı. Ne var ki derste rivayet edilen hadisleri yazmazdı. Bir gün biz onu yazmadığından ötürü azarladık. O da sitemkâr olarak bana yazdıklarınızı gösterin dedi. Biz de ilim toplantılarında kayda geçirdiğimiz hadisleri gösterdik. Akabinde Buhârî bizim yazdıklarımızın dışında dersten öğrendiği on beş bin hadis ilave etti. Bu hadisleri de ezberinden nakletmekteydi. Biz de o hadis naklederken yanlış yaptığımız noktaları düzeltmekteydik”³⁰¹. Aynı noktaya dikkat çeken Muhammed b. el-Ezher es-Sicistânî (ö. 314/926) de şöyle demektedir: “Ben ve Buhârî, Süleyman b. Harb (ö. 224/839)’ın ders halkasına iştirak etmiştik. Orada bulunanlardan biri Buhârî’nin yazmadığını görünce, neden yazmadığını sordular. Meclis ehlinde biri, o Buhara’ya dönünce yazar demişlerdi”³⁰².

Bunun dışında Buhârî’nin ilmi o kadar güçlü olsa gerektir ki hocalarının bazen hatalarını veyahut hocaları Buhârî’nin bulunduğu derslerde hadis rivayet ederken hata yapmamak için özel gayretler sarf ettikleri kaydedilmektedir. Söz gelimi Feth b. Nûh en-Nisâbü’rî (ö. 261/874) şöyle demektedir: “Ali b. Medîni (ö. 234/848),’in yanında Buhârî’nin oturuyorken gördüm. Hadis nakletmek istediğinde Buhârî’ye bakardı”³⁰³. Yine Buhârî’den nakledildiğine göre o, şöyle ifade kullanmıştır: “Ali b. Medîni dışında hiç kimsenin yanında kendimi küçük görmedim”. Bu sözler Ali b. Medîni’ye nakledilince o da “siz ona bakmayın o daha kendisi gibi birini görmemiştir”³⁰⁴ tabirini sarf etmiştir. Yine kaynaklarda Buhârî’nin hocası İsmâîl b. Üveys (ö. 226/841)’in eserinden hadislerin sahihini sakiminden ayırmasını talep ettiği kaydedilmektedir.³⁰⁵ Ayrıca kaynaklarda “Muhammed b. İsmâîl’in bilmediği bir hadise hadis denilmez” denilerek onun hadis külliyâtındaki rivayetlere vakıf olduğunu göstermesi açısından ehemmiyet göstermektedir.

Buhârî hadislerin rivayetinde vakıf olmakla birlikte onun illetlerini de tespit etmede birikiminin çok olduğunu zikretmekte fayda vardır. Nitekim Ebû Zûr’a (ö.

³⁰¹ Haûb, *Târîhu Medîneti’s-selâm*, II, s. 344. İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî*, II, s. 529.

³⁰² İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî*, II, s. 529.

³⁰³ İbn Hacer, *a.g.e.* II, s. 538.

³⁰⁴ İbn Hacer, *a.g.e.* II, s. 538.

³⁰⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 3330.

281/894)'nın çocuk gibi Buhârî'ye hadislerin illeti hususunda çokça soru sorduğunu, onun da sorulan sorulara cevap verdiği zikredilmektedir. Bunun yanında Müslim'de onun hadis rivayeti ve illet bilgisine hayranlığını gizleyememiş ve şöyle söylemiştir: “Hocaların hocası, muhaddislerin efendisi ve hadislerin kusurunu tespit etmede maharetli hocam izin verinde ayağınızı öpeyim”³⁰⁶. Hakeza Süleyman b. Harb talebesi Buhârî geldiğinde öğrencisinden Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776)'ın hata yaptığı noktaları kendisine açıklamasını isterdi.³⁰⁷ Buhârî'nin önemli talebelerinden Tirmizî de hocasının bilgisine duyduğu hayranlığı şöyle dile getirmektedir: “Hadislerin kusurunu tespit etmede, alimlerin hayatı ve vefatı hakkında ve isnad bilgisi hususunda Horasan ve Irak'ta Muhammed b. İsmâîl'den daha bilgili âlimi görmedim”³⁰⁸.

Buhârî muhtelif diyarlara ilim yolculuklar düzenleyerek pek çok âlimden hadis tahsil etmiştir. Bu minvalde bazı hocalarını şöyle sıralamak mümkündür: Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ali b. el-Medînî (ö. 234/848), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî (ö. 233/847), İsmâîl b. Ebî Üveys (ö. 226/841), Muhammed b. Selâm el-Bîkendî (ö. 225/839), Abdullah b. Yusuf et-Tinnîsî (ö. 218/833)'dir. Kendisinden pek çok kişi hadis öğrenmekle birlikte onun en önemli meşhur talebeleri Müslim b. Haccâc (ö. 261/875), Tirmizî (ö. 279/892), İbn Huzeyme (ö. 311/924), İbn Ebû Âsım (ö. 287/900), Ebû Hâtım (ö. 277/890), İbn Ebi'd-Dünyâ (ö. 281/894), Muhammed b. Yusuf el-Firebrî (ö. 320/932)'dir.³⁰⁹

2.1.2 Ahlakı ve Âlimlerin Takdiri

Buhârî'nin geniş ilminin yanında dindar ve ahlaklı olarak bilinir. Onun dindarlığını gösteren çok bilgi olmakla birlikte burada birkaçına yer vermekte yarar vardır. Rivayet edildiğine göre o ramazan aylarında gündüzleri her gün bir, teravihin akabinde her üç gecede bir hatim yapardı.³¹⁰ Bunun dışında gıybetten uzak durduğu kaydedilmekle birlikte kendisi şöyle demektedir: “Umarım Allah beni gıybetten dolayı hesaba çekmez”³¹¹. Kendisinin bu ifadesinden insanları hiç gıybet etmediği anlaşılmaktadır. Buhârî'nin cerh ve tadil lafızlarında, diğer ifadeyle insanların durumunu

³⁰⁶ Zehebî, *a.g.e.* s. 3328.

³⁰⁷ Zehebî, *a.g.e.* s. 3330.

³⁰⁸ Zehebî, *a.g.e.* 3344.

³⁰⁹ Güler, “Buhârî” s. 3.

³¹⁰ Hatîb, *Târihu Medîneti's-selâm*, II, s. 331.

³¹¹ Hatîb, *a.g.e.* II, s. 332.

değerlendirmede ağır lafızlardan kaçındığı ifade edebiliriz. Söz gelimi zayıf olan bir râvi hakkında en fazla “hadisi münker”, “onun tetkik edilmesi lazım” ve “onun hakkında sustular” lafızlarını kullanmaktadır. Ahlakından ötürü bir râvi hakkında “kezzâb” demesi çok nadir olduğu zikredilmektedir.³¹²

Buhârî ok atmayı da çok sevdiği görülmektedir. Bir gün talebeleriyle ok atmaya çıkarlar. Buhârî bir ok atınca nehir üzerinde kurulan köprünün direğine isabet eder ve köprü hasar görür. Daha sonra talebesini köprü sahibine göndererek yenisini yapmayı veya bedelini ödemeyi ya da hakkını helal etmesini teklif eder. Köprü sahibi, hakkım sana helal olsun bütün mal varlığım da sana feda olsun diye yazı gönderir. Buhârî bunu duyduktan sonra çok memnun olur ve o gün uzaktan gelen talebelerine beş yüz hadis ve üç yüz dirhem dağıtır.³¹³

Buhârî’nin sultanlardan uzak durması ve alacaklı dahi olsa insanlara zarar vermediğini söyleyebiliriz. Söz gelimi Buhârî alacaklısından uzun müddet borcunu tahsil edememişti. Onun etrafında bulunanlar borcu alabilmek için validen yardım talep edilmesini teklif ettiler. Bunun üzerine Buhârî “dinimi bir dünya karşılığı için satmam” cevabını verir. Fakat etrafındakiler durumu valiye iletirler. Bu durumu Buhârî öğrenince o borçlu olan şahsa zarar verilmemesini ister ve her yıl on dirhem almak suretiyle karşılıklı anlaşılır.³¹⁴

Bunun dışında onun üstün ticaret ahlakına da yer vermekte yarar vardır. Buhârî’nin satması için kendisine mal getirilmişti. Bir gün ona müşteriler çıka gelir. Malların beş yüz dirheme satın almak için teklif ederler. Buhârî bugün evlerine dönmelerini ve yarın tekrar uğramalarını haber verir. Ertesi günü başka müşteriler gelir ve onun mallarına bin dirhem teklif ederler. Fakat Buhârî “ben dün beş yüz dirheme satmaya niyetlendim” diye kabul etmez.³¹⁵ Buhârî’yi görenler onun mahsus üç özelliğine sahip olduğunu zikretmektedirler. Bunlar “az konuşması”, “insanların sahip olduklarına göz dikmemesi”, “dünya işleriyle iştigal etmemesi” ve sadece “ilimle meşgul olduğu

---

³¹² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 3335.

³¹³ Zehebî, *a.g.e.* s. 3336

³¹⁴ Zehebî, *a.g.e.* s. 3337.

³¹⁵ Zehebî, *a.g.e.* s. 3337.

kaydedilmektedir.³¹⁶ Ayrıca onun fakih ve vera sahibi olduğu ve dünya malına meyletmediği zikredilmektedir.³¹⁷

Buhârî'nin hadis sahasından müktesebatı sebebiyle hocaları, akranları ve talebeleri ona hayranlıklarını gizleyememişlerdir. Bu minvalde Buhârî hakkında söylenmiş sözlere yer vermek onun derin ilminin alimler cihetinden nasıl karşılandığı konusunda bir fikir verecektir³¹⁸:

Muhammed b. Selâm Bîkendî (ö. 225/839) Buhârî'den şöyle bir talepte bulunmuştur: “Ey Buhârî kitabımı incele ve hatalı bulduğun hadisleri çıkart ki, ben onu rivayet etmeyeyim. Daha sonra Buhârî isteğine yerine getirmiş ve Muhammed b. Selâm Buhârî'nin sahih olarak hükmettiği hadislerin yanına “genç hadisin sahih olduğuna hükmetti” yazdı. Zayıf olarak hükmettiği hadislerin yanına “genç hadisin zayıf olduğuna hükmetti” ifadesini kullandı. Daha sonra ona kim bu genç? diye sorulunca, dünyada onun gibi birisi olmayan Muhammed b. İsmâîl olduğunu zikretmiştir.

Nuaym b. Hammad el-Mervezî (ö. 228/843): “Bu ümmetin fakihi Muhammed b. İsmâîl'dir”.

Buhârî'nin hocalarından Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) onu şöyle methetmektedir: “Horasan bölgesi Muhammed b. İsmâîl gibi âlim çıkarmadı”. Ayrıca Buhârî'nin son defa Bağdat'a hocasıyla vedalaşmak için geldiğinde hocası ona “Ey Ebû Abdillâh ilmi kendinle Horasana götürerek insanların oraya gelmesini mi? istiyorsun diye” onun derin ilmine dikkat çekmiştir.

Yahya b. Cafer Bîkendî (ö. 243/857) onun ilmine dikkat çekerek şöyle söylemiştir: “Eğer Muhammed b. İsmâîl'in ömrüne kendi ömrümden ilave etme kudretim olsaydı muhakkak yapardım, zira benim ölümüm bir adamın ölümü gibidir, fakat onun ölümü ilmin gitmesidir (لَوْ قَدَرْتُ أَنْ أَزِيدَ فِي عَمْرِىَ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ لَفَعَلْتُ، فَإِنْ مَاتَ) (يَكُونُ مَوْتُ رَجُلٍ وَاحِدٍ، وَمَوْتُهُ ذَهَابُ الْعِلْمِ)”. Ayrıca o “Eğer sen olmasaydın Buhara da yaşamazdım” ifadesini sarf etmektedir.

---

³¹⁶ Zehebî, *a.g.e.* s. 3338.

³¹⁷ Zehebî, *a.g.e.* s. 3338.

³¹⁸ Buhârî'nin hakkında söylenmiş takdîrîkâr ifadeler için bkz. Hatîb, *Târîhu Medîneti's-selâm*, II, s. 336-352. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3330-3335. İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, II, s. 535-540. Güler, “Buhârî” s. 8-9.

Ali b. Hucr (ö. 244/858): “Horasan bölgesi üç büyük âlim yetiştirdi. Rey’de Ebû Zür’a, Buhara’da Muhammed b. İsmâil ve Semerkant’ta Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/869)’dır. Fakat bunların aralarından derin bilgili olan Buhârî’dir”.

Ebû Ammâr el-Huseyn b. el-Mervezî (ö. 244/858): “Onun gibi birini gördüğümü bilmiyorum. Sanki o sadece hadis için yaratılmıştır”.

Müslim b. Haccâc (ö. 261/875): “Seni ancak haset edenler öfkesini gösterebilir, ben şahitlik ederim ki bu dünyada senin gibi birisini görmedim”.

İbn Huzeyme (ö. 311/924): “Gök kubbe altında Peygamberin hadislerini Muhammed b. İsmâil’den daha iyi bilen birisini görmedim”.

Ebü’l-Abbas Muhammed ed-Değûlî es-Serahsî (ö. 325/937) Bağdat ahalisinin Buhârî’ye içinde şöyle bir şiirin geçtiği bir mektup yazdığını haber vermektedir: “*Sen hayatta olduğun müddetçe Müslümanlar iyidir. Sen dünyadan göçüp hasretin çekildiğinde artık senden sonra bir hayır yoktu* (*المسلمون بخير ما بقيت لهم وليس بعدك خير حينئذ*)”³¹⁹.

2.1.3 Vefatı

Buhârî Nişâbur’u ziyaret ettiğinde oranın ahalisi coşku ile karşılar. İlk zamanlarda Muhammed ez-Zühîlî (ö. 258/872) talebelerini Buhârî’nin ders halkasına katılmaları için teşvik etmiş fakat kendi derslerine katılanların sayısı azalmaya başlayınca ona haset ederek Buhârî’nin Kur’ân lafzını mahluk olduğunu söylediğini ifade ederek tenkit eder. Bunun içindir ki ez-Zühîlî, Buhârî’yi kastederek “Kur’ân mahluk” diyenlerin yanında oturulmaması, derslerine katılmaması ve iştirak edenlerinde kendi meclisine gelmemesini ifade eder. Fakat kaynaklar incelendiğinde Buhârî “Kur’ân mahluktur” demediğini aksine kulların fillerinin mahluk olduğunu zikretmektedir. Zira Firebrî hocam siz “Kur’ân-i Kerîm’in mahluk olduğunu” ifade ediyor muşsunuz bu doğru mudur? diye sorar. O da “Kur’ân-i Kerîm Allah’ın kelimasıdır ve mahluk değildir. Kim benim Kur’ân-ı yaratılmış olduğunu söylediğimi iddia ederse yalan söylemiştir” ifadesini kullanır. Zühîlî’nin Buhârî’yi haksız olarak tenkit etmiş olsa gerek ki onun en önemli talebesi Müslim b. Haccâc dersinden ayrılır hatta ondan yazmış olduğu hadisleri iade eder. Bunun dışında Buhârî’yi görüş ve ilmini bilerek ona “Sana ancak seni haset

³¹⁹ Güler “Buhârî”, s. 9

eden öfkelenir, ben şahitlik ederim ki bu dünyada senin gibi âlimi görmedim” beyanında bulunur. Elbette Buhârî’nin maruz kaldığı haksız tenkit sonucunda Nîşâbur’dan ayrılır ve Buhara’ya yerleşir.³²⁰

Onun Buhara’da yerleştikten sonra o bölgenin valisi, Buhârî’ye “*el-Câmi*” ve “*et-Târîh*” eserlerini kendisine okuması için sarayına davet eder. Fakat valiye ilmi insanların kapılarına götürerek küçük düşürmeyeceğini haber eder. İsterse herkes gibi ders meclisine iştirak edebileceğini veya kendi evine gelerek öğrenebileceğini söyler. Vali bu duruma öfkelenerek Buhârî’yi halk arasında değerini düşürmek için bid’atçı olduğunu insanlar arasında yaymaya çalışır. Bunun üzerine Buhârî oradan ayrılarak Semerkant’a yakın Hartenk köyüne gider. Onun vefat etmeden önce “ey Allah’ım yeryüzü geniş olmasına rağmen bana dar geldi, ruhumu al (اللهم قد ضاقت علي) (لأرض بما رحبت فاقبضني إليك)” diye dua eder ve Hartenk’te 256/870 Ramazan ayı gecesinde ebedi âleme irtihal eder. Bugünkü kabri Özbekistan sınırları içerisinde Semerkant vilayetindedir.³²¹

2.1.4 Eserleri

Buhârî’nin eserleri söz konusu olunca onun çok önemli çalışmalar yaptığı görülmektedir. Bu minvalde onun eserlerini şöyle tanıtmak mümkündür:

1. *el-Câmi’us-sahîh*. Mevzubahis kitapla ilgili detaylı bilgi en sonunda verilecektir.³²²

2. *et-Târîhu’l-kebîr*.³²³ Buhârî mevzubahis eserini *el-Câmi’us-sahîh*’i telif etmeden önce on sekiz yaşında peygamberin kabrinin yanı başında telif etmiştir. Eser yazıldıktan sonra hocası İshâk b. Râhûye hayran kalarak zamanın valisine göstermiştir. Mezîkür eserde Buhârî, ashaptan kendi şeyhlerine gelene kadar râvilerin güvenilirliklerini tespit etmiştir.

³²⁰ Mesele hakkında detaylı bilgi için bkz. Hatîb, *Târîhu Medîneti’s-selâm*, II, s. 352-355. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 3339-3341.

³²¹ Hatîb, *Târîhu Medîneti’s-selâm*, II, s. 355-357. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 3341-3343. Ayrıca Buhârî’nin yöneticilerle tavrı için bkz. Mustafa Ertürk, “İmâm Buhârî’nin Siyâset Anlayışı: Yöneten ve Yöneltilen İlişkisi”, *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi*, 1 (2001) 25-29.

³²² Buhârî’nin eserlerinin tanıtımı için bkz. el-A’zamî, “Buhârî”, s. 371-372. Güler “Buhârî”, s. 9-10.

³²³ Eser Hâşim en-Nedvî ve diğerlerinin tahkikiyle dokuz cilt halinde neşredilmiştir (*Dâiratü’l-Ma’ârif*’i-Osmaniyye, Haydarâbâd, t.y).

3. *et-Târîhu 'l-evsat*.³²⁴ *et-Târîhu 'l-kebîr* adlı eserden ihtisar edilerek oluşturulmuştur. İhtisar edilen eser alimlerin vefat tarihine göre düzenlenmiştir. Eserin günümüze gelip gelmediği bilinmemekle birlikte bir parçasının Hindistan kütüphanesinde mevcut olduğu zikredilmektedir. Buhârî'nin *et-Târîhu 's-sagîr*'i aslında müstakil bir eser olmadığı *et-Târîhu 'l-evsat* olduğu da kaydedilmektedir.

4. *Kitâbü 'd-Du'a'fa'i 's-sagîr*.³²⁵ Eser alfabetik sıraya göre oluşturulmakla beraber dört yüz on sekiz zayıf râviyi ihtiva etmektedir. Söz konusu eserin Buhârî'nin diğer eserlerine göre küçük hacimli olduğu kaydedilmektedir.

5. *Kitâbü 'l-Künâ*.³²⁶ Mevzubahis eserin *et-Târîh*'in bir parçası veya müstakil eser olduğu tartışmalı olduğu zikredilmektedir. Buhârî eserde isimleri bilinmeyen, bin râviyi künyeleriyle tanıtmaktadır.

6. *el-Edebü 'l-müfred*.³²⁷ Buhârî *el-Câmi* eserinde bulunmayan güzel ahlaka dair hadislerden oluşan eseridir. Zikrolunan eserde altı yüz kırk dört bab mevcut olmakla beraber bin üç yüz on iki hadis olduğu ifade edilmektedir.

7. *Halku efâli 'l-ibâd*.³²⁸ İnsanların filleri gibi Kur'ân-i Kerîm'in telaffuz etmeninde mahluk olduğunu ispatlamak için kaleme alındığı beyan edilmektedir.

8. *Kitâbü 'l-Kırâ'ati halfe 'l-imâm*.³²⁹ Hanefilerin aksine farz namazlarından imamla birlikte cemaatinde Kur'ân ayetlerinden okuması gerektiğini ispatlamak için yazılmıştır.

9. *Ref'u 'l-yedeyn fi 's-salât*.³³⁰ Eserde rükûa varırken ve rükûdan kalkarken tekbir getirmenin sünnet olduğunu ispatlamak için kaleme aldığı ifade ediliyor.

10. *et-Târîh fî ma 'rifeti ruvâtî 'l-hadîs ve nakaleti 'l-âsâr ve temyizi sikâtihim min du'a'fa'ihim ve târîhi vefâtihim*.³³¹ Eserin Buhârî'nin diğer eserlerine göre küçük hacimli olduğu zikredilmektedir.

---

³²⁴ Çalışma Muhammed b. İbrâhim el-Leheyran tahkikiyle tek cilt olarak basılmıştır (Dârü's-Sumay'î, Riyad, 1998/1418).

³²⁵ Mahmûd İbrâhim Zayed tahkikiyle tek cilt halinde yayınlanmıştır (Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1986).

³²⁶ Muhammed b. Sâlih el-Debbâsî tahkikiyle bir ciltte neşredilmiştir (en-Naşîrû 'l-Mütemeyyiz, Riyad, 2019/1440).

³²⁸ Eser Fehd b. Süleyman el-Füheyd'in dirâse ve tahkiyle tek cilt halinde neşredilmiştir (Daru Atlasi'l-Hadrâ, Riyad, 2005/1425).

³²⁹ Ali Abdülbasit Mezid'in takdim ve tahkikiyle tek cilt halinde neşredilmiştir (Maktabatü'l-Hanci, Kahire, 2001/1421).

³³⁰ Eser Bedüddin Raşîdî'nin hamîşîyle tek cilt halinde yayınlanmıştır (Daru İbn Hazm, Beyrut, 1996/1416). Ayrıca eser Türkçe'ye Namazda elleri kaldırma kitabı adıyla Mehmet Şahin tarafından tercüme edilmiştir (Mercan Kitap, y.y. 2014).

11. *et-Tevârih ve 'l-ensâb*.³³² Diğer eserlere göre belli bir metodu olmamakla birlikte önemli alimlerin hayatlarına yer verildiği ifade edilmektedir.

Bu eserlerin dışında Buhârî'ye *Kitâbü'l-Vuhdân*, *Kitâbü'l-Mebsût*, *Kitâbü'l-Îlel*, *Kitâbü'l-Fevâid*, *Esâmi's-sahâbe*, *Kitâbü'l-Eşribe*, *et-Tefsîru'l-kebîr*, *Birru'l-vâlideyn*, *Kitâbü'l-Î'tisâm*, *Kitâbü'l-Îmân*, *er-Rikâk* ve *Kitâbü's-Sünen fi'l-fikh* gibi eserler nisbet edildiği kaydedilmektedir.³³³

2.2 el-CÂMIU'S-SAHÎH

Halk tarafından *Sahîh'i-Buhârî* veya *el-Câmiu's-sahîh* olarak bilinen eserin tam ismi hususunda şöyle isimler verilmektedir: İbn Hacer Buhârî eserinin tam ismini *el-Câmi'u's-sahîhu'l-müsned min hadisi Resûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih* olduğunu ifade etmektedir.³³⁴ Nevevî ise eserin *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih* olduğunu kaydetmektedir.³³⁵ Eser üzerine tahkik çalışması yapan Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1997), İbn Hacer'in esere verdiği ismini kusurlu bulmuştur. Zira kitap isminde “muhtasar” ibarenin bulunmaması ve “müsned” lafzından evvel “sahih” ifadesini koyarak hatalı bulmaktadır. Ayrıca diğer hadisçilerin de Nevevî'nin zikrettiği şekilde eser isimlerini koyduklarını ifade ederek onun tespitini isabetli bulduğunu nakletmektedir.³³⁶

Buhârî *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserini telif etmeden evvel hadisler çeşitli şekillerde sahih ve zayıf ayrımı yapmadan tasnif etmişlerdir. Dolayısıyla Buhârî'nin döneminde sadece sahih hadislerden oluşan eserin kaleme alınması önem arz etmekteydi.³³⁷ Bunun içindir ki Buhârî'nin bulunduğu bir ders meclisinde hocası İshak b. Rahûye sahih hadislerini toplayan bir eser telif edilmesini talep etmiştir. Onun orijinal ifadesi şöyledir: “Peygamberin sünnetini içeren sahih hadisleri toplasanız. Buhârî de onun bu talebi kalbime bu işi yapma hususunda hissiyat uyandırdı ve *el-*

³³¹ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur (Medine, nr. 524, 18 varak).

³³² Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bir nüshası vardır (III. Ahmed, nr. 2969, vr. 382a-399b).

³³³ Güler “Buhârî”, s. 10.

³³⁴ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, I, s. 10.

³³⁵ Nevevî, *Mâ temessü ileyhi hâcetü'l-kârî li-Sahîhi'l-Îmâmî'l-Buhârî*, Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y. s. 39.

³³⁶ Ebû Gudde, *Tahkiku ismeyi's-Sahîhayn ve'smi Câmi'i't-Tirmizî*, s. 11-12.

³³⁷ Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, s. 145.

Câmiu's-sahîh eserini kaleme aldım”³³⁸ ifadesini zikretmektedir. Aynı şekilde ona nisbet edilen bir ifadede şöyle demektedir: “Rüyamda elimdeki yelpazeyle Peygamberi yelpazelediğimi gördüm. Sonra bu rüyayı yorumculara sordum. Onlarda, Sen Peygambere atılan yalanları uzaklaştırıcaksın”³³⁹ ifadesini kullanmışlardır. Kuzudişli, eserin telif sebebini üç madde halinde zikretmektedir: 1. *Koyduğu şartlar çerçevesinde sahih olduğuna hükmettiği hadislerden muhtasar bir eser telif etmek.* 2. *Hadislerden fikhî sonuçlar elde etmek.* 3. *Dönemindeki kelam, fıkıh ve diğer tartışmalara Kur’ân ve hadislere dayanarak çözümler üretmek.*³⁴⁰

Buhârî meşhur eserini telif ederken çok titiz davranmıştır. Tabiri caizse ince eleyp sık dokunarak eserinde sahih hadisleri bir araya getirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim o çalışmasını tanıtırken onun oldukça uzun mesai ve araştırma neticesinde oluşturduğu ifadesine yer vermek yerinde olacaktır. Söz gelimi o “Bu kitaptaki hadisleri altı yüz bin hadisten seçerek on altı senede meydana getirdim”³⁴¹ sözünü sarf etmektedir. Anlaşılan odur ki onun çok fazla hadis bildiği ve özen göstererek eserini uzun müddette meydana getirmiştir. Hakeza eserine bir hadis yazmadan önce evvela gusûl alır ve akabinde iki rek’at namaz kıldıktan sonra hadis yazdığı nakledilmektedir.³⁴² Onun bu tavrı derin duygu ve Allah’tan yardım dileyerek yazdığını zikredebiliriz. Ayrıca hadislerin bölüm başlıklarını Peygamberin kabri şerifine yazdığı ve her bölüm başlığını kaleme almadan evvel iki rek’at namaz kılması dikkat çekmektedir.³⁴³ Buhârî mevzubahis eserini telif ettikten sonra Yahya b. Maîn, Ali b. Medînî ve Ahmed b. Hanbel gibi hocalarına arz etti. Onlar da eseri beğenerek dört hadis dışında kitabın sıhhatine şahitlik ettiler. Söz konusu hadis içinde el-Ukaylî şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Esasında bu dört hadis konusunda son söz Buhârî’ye aittir. Zira bu hadislerde onun değerlendirmesine göre sahihtir”.³⁴⁴

³³⁸ Hatîb, *Târîhu Medîneti's-selâm*, II, s. 226-227.

³³⁹ Abdüsselâm Mübârekfûrî, *Sîretü'l-İmâm el-Buhârî*, Mekke: Daru Âlami'l-Favâid, 1422, I, s. 332.

³⁴⁰ Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, s. 145-146.

³⁴¹ Hatîb, *Târîhu Medîneti's-selâm*, II, s. 226. Ayrıca bkz. Mübârekfûrî, *Sîretü'l-İmâm el-Buhârî*, s. 335.

³⁴² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3327.

³⁴³ Hatîb, *Târîhu Medîneti's-selâm*, II, s. 327.

³⁴⁴ Mübârekfûrî, *Sîretü'l-İmâm el-Buhârî*, s. 338.

2.2.1 Eserin Özellikleri

Buhârî'nin bahis konusu eserinin ismine bakıldığında “camî” sıfatıyla insanların hayatlarını ilgilendiren hususlara dair hadisler nakledeceği anlaşılmaktadır.³⁴⁵ Camî konulu eserler genellikle *iman ve akâid, ibadet ve muâmelât, ahlak ve nefis terbiyesi, yeme, içme ve sefer âdâbı, tefsir, tarih ve siyer, şemâil, fiten ve melâhim*³⁴⁶ gibi konuları içerdiği zikredilmektedir. Eserin “müsned” sıfatıyla hadislerin sadece Hz. Peygamber'den nakledilen muttasıl hadisleri kaleme alma, temel gayesi gütmektedir. Zira eserin başlığındaki sıfat bunu göstermektedir. Buhârî çalışmasının başlığında “sahih” şartı koşması, onun eserinde sadece sahih hadisleri bir araya getireceğini ve zayıf hadisleri nakletmeyeceğini kastetmektedir. Bu minvalde onun “camî eserimde sadece sahih olan hadisleri rivayet ettim”³⁴⁷ ifadesi bunu doğrulamaktadır.

Müellif “muhtasar” kavramıyla eserinde bütün sahih hadisleri toplayacağı manasına gelememektedir. Sadece bölüm başlıklarına uygun bir biçimde sahih hadisler rivayet edeceğini zikretmektedir. Nitekim o “Bu kitapta sadece sahih olan hadisleri rivayet ettim. Kitap hacmi uzamasın diye diğer sahih hadisleri yazmadım (ما أدخلت في هذا)”³⁴⁸ ifadesini kullanmaktadır. Eserinin isminin sonunda “umûrî Resûlillah” terkibinden onun bir kez daha merfû hadisleri esas alacağı “sünenihî ve eyyâmihî” ilavesiyle maksadını daha da belirginleştirmiştir. Müellifin eserini telif ettikten sonra üç kez gözden geçirdiğini ifade etmesi de kitabı yazarak öylece bırakmadığı manası ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi o “bütün kitaplarımı üç kez gözden geçirdim” cümlesine yer vermesi bu eseri de aynı şekilde üç kez yeniden incelediği manasına gelmektedir.

Buhârî'nin eserinde hadislerin, bab başlıklarının ve kitap sayıları hususunda farklı rakamlar zikredilmektedir.³⁴⁹ Fakat bu rakamları içerisinden yüze yakın bölüm başlığı dört bine yakın konu başlığı bulunmakla birlikte, 7397 hadis mevcut olduğu ifade edilmektedir. Bunlara ilave olarak 1341 muallak rivayet ile 344 mütâbeâtın eklenmesiyle birlikte 9082'ye ulaştığı vurgulanmaktadır. Söz konusu rakamlara sahâbe,

³⁴⁵ Eserin içeriğinin tanıtımı için bkz. Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, s. 146-150. Güler, “Buhârî”, s. 10-19.

³⁴⁶ Kandemir, “Camî”, *DİA*, VII, s. 94

³⁴⁷ Hatîb, *Târîhu Medîneti's-selâm*, II, s. 327.

³⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s. 3327.

³⁴⁹ Buhârî'nin el-Camiu's-sahîh adlı eserinde hadis, konu başlığı ve bölüm başlıklarının sayılarına dair muhtelif görüşleri için detaylı bkz. Kandemir, “el-Câmiu's-Sahîh”, *DİA*, s. 115.

tabîîn ve tebeut'-tabîîn sözleri dahil olmadığı beyan edilerek tekrarsız hadislerin 4000 olduğu zikredilmektedir.³⁵⁰

Muhaddisler ve fakihler Buhârî'nin bir konuda görüşünü tespit etmek için söz konusu eserine işaret ederek "Buhârî'nin fikhî görüşü bölüm başlığındadır (فقه البخاري في) (تراجمه)" ifadesini kullanmışlardır. Esasında bu ifadeleri kullanmalarının altında Buhârî'nin bölüm başlığını oluştururken hadisleri de başlığa uygun hadisler naklettiği anlaşılmaktadır. Müellifin bölüm başlıklarının altında cezm siygasıyla naklettiği rivayetlerin güvenilir olduğu ifade edilmekle beraber temriz siygasıyla nakledilen rivayetlerin diğer ifadeyle meçhul tabirle nakledilen hadislerin zayıf olduğu zikredilmektedir. Bunun dışında Buhârî'nin bölüm başlıklarına bazen ayet, bazen kısa hadis veya uzun bir hadisin bir kısmından yer verdiği de ilave edilmektedir. Bunların yanında fikhî bir görüşü kesin bir beyanla ifade edemediği takdirde bölüm başlığını soru şeklinde vermekle beraber üzerinde çokça ihtilaflı olduğu başlığı "babü mâ yüzkerü fi (باب ما يذكر في)" cümlesiyle vermeyi uygun gördüğü kaydedilmektedir. Bölüm başlıklarını da ayet, sahabe sözü veya tabîîn'in sözlerini muallak olarak rivayet eder bunu da kendi görüşünü desteklemek maksadıyla yaptığı beyan edilmektedir.³⁵¹

Buhârî hadisleri naklettiği hocalarından itibaren Peygambere varana kadar râvilerin adalet ve zabt bakımından üstün olmasını şart koştuğu zikredilmektedir. Ayrıca senedin herhangi bir tarafından ınkıta olmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bunun yanında "an'ane (عننة)" lafzıyla nakledilen hadislerde râvinin hocasıyla en azından bir defa görüşmesini şart koşturmuştur.³⁵² Esasında böyle bir şart koşmasının sebebinde râvilerin tedlis yapmalarına yönelik bir set çekmiştir. Müslim b. Haccâc ise "an'ane (عننة)" lafzıyla nakledilen hadislerde görüşme imkânını yeterli görmüştür. Bu meselede Buhârî'nin şartının daha ağır olması sebebiyle bu cihetten de eserinin Müslim'in eserine tercih edilmiştir. Bu şartların yanında hadisin metninde veya senedinde illet ve şüzûz'un olmaması da şartlar arasındadır. Bu şartlar göz önünde bulundurulduğunda rivayet ettiği hadisleri hakkında da bir fikir vermiş olacaktır.

³⁵⁰ Güler, "Buhârî", s. 13.

³⁵¹ Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", s. 115.

³⁵² Mübârekfûrî, *Sîretü'l-İmâm el-Buhârî*, s. 351.

Müellifin *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserini doksan bin kişi çeşitli vesilelerle dinlemiştir.³⁵³ Fakat bu kadar fazla kişi dinlemesine rağmen sonraki nesillere aktaran kişilerin sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Buhârî'nin eserini biri Firebr'de diğeri Buhara da olmak üzere iki defa dinleyen meşhur öğrencisi Firebrî ön plana çıkmaktadır. Onun dışında eserin son kısmından bir kısmını dinleyemeyen Hammad b. Şâkir en-Nesevî, “Kitâbü’-Ahkâm”dan sonrasını bizzat dinleyemeyen Ebû Talha Mansûr b. Muhammed el-Bezdevî’dir. Bunun dışında Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmilî’nin eseri “semâ” metoduyla almayarak “imla” yöntemiyle aldığı için pek çok hatanın vaki olduğu söylenmektedir. Bu minvalde Firebrî nüshası dışındaki nüshalar şöhretini kaybederek öp plana çıkmamıştır.

Firebrî’den pek çok talebesi eseri rivayet etmekle birlikte Müstemlî, Hamevî ve Küşmîhenî’nin nüshaları ön plana çıktığı zikredilmektedir. Firebrî nüshasını üçüncü kuşakta Ebû Zer ile Kerîme bint Ahmed devam ettirmişlerdir. Fakat Ebû Zer’in nüshası Müstemlî, Hamevî ve Küşmîhenî’nin nüshalarına dayandığı için şöhret kazanmıştır. İbn Hacer’de Ebû Zer nüshasını esas alarak Fethü’l-bârî’yi kaleme aldığı da kaydedilmektedir. Daha sonra Ali b. Muhammed el-Yunînî (ö. 701/1301) Firebrî’den kendi zamanına kadar ulaşan nüshalardan sağlam bir nüsha oluşturmuştur.

2.2.2 İhtisar ve Taktî Yaklaşımı

Çalışmanın ilk bölümünde ihtisar ve taktî yönteminin önemli ölçüde tartışıldığını ifade etmiştik. Fakat âlimlerin ekseriyeti mevzubahis yöntemin belli kurallar çerçevesinde izin verdiklerini nakletmiştik. Buhârî’nin *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserinde müellifin bu yöntemleri sıkça kullandığı zikredilmektedir. Söz gelimi İbn Kesîr Buhârî’nin metodunun, hadisleri ihtisar ederek farklı bablarda taksim ettiğini nakletmektedir. Müslim’in hadisleri taktî ve ihtisar etmediğini aksine her hadisi bütünüyle aynı başlıklar altında naklettiğini dile getirilmektedir. Bundan dolayı Endülüs taraflarında onun eserinin Buhârî’nin eserine tercih edildiğini de ilave etmektedir.³⁵⁴ Aynı noktaya dikkat çeken Tîbî ve İbnü’l-Mülakkın, ihtisarin hadis imamları tarafından sıkça kullanıldığını ifade ederek söz konusu yöntemden istifade edenler arasında Mâlik b. Enes ve

³⁵³ Eserin nüshaları üzerine geniş bilgi için bkz. Kandemir, “el-Câmiu's-Sahîh”, s. 115-116.

³⁵⁴ İbn Kesir, *İhtisâru ulûmü'l-hadîs*, s. 235.

Buhârî'nin de ismini ilave etmektedirler.³⁵⁵ Ayrıca Nûreddin İtr Buhârî'nin söz konusu yöntemiyle ilgili şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: Buhârî hadisleri taktî yöntemini kullanma hususunda meşhurdur. Zira o, tek bir hadisi farklı başlıklara bölerek rivayet etmektedir. Esasından gayesi hüküm çıkarma ve metin veya isnad kısmının da ki bir faydaya işaret etmektedir. Hadisleri bab başlıklarına göre bölmekte ve bazen de eserin okuyucusu hadisin tamamını görmesi içinde ayrıca hadisin bütün kısmına farklı yerde vermektedir.³⁵⁶

Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* eseri üzerine kapsamlı şerh çalışması yapan İbn Hacer, onun ihtisar ve taktî yönteminin kullanmasının bab başlıkları ile bağlantılı olduğu için kullandığını ifade etmektedir. Ayrıca onun bir hadisten bab başlığına uygun biçimde hadisten hüküm çıkarım yapmak isteği mevzubahis yöntemi kullanmayı gerekli kılmıştır. Bunlara ilave olarak İbn Hacer Buhârî'nin ihtisar ve taktî yöntemini şöyle tavzih etmektedir³⁵⁷:

1. Eğer bir hadis metni kısa veya metin içerisindeki cümleler birbiriyle bağlantılıysa ve metin içerisinde birkaç hüküm barındırması durumunda hadisi olduğu gibi farklı başlıklarda farklı hocasından tekrar nakletmektedir. Burada aslında her ne kadar metin aynen tekrar edilmişse de hadisin farklı hocalarından naklederek hadisin bir anlamda meşhur olduğunu ve tek bir hocadan rivayet etmediğini göstermektedir.

2. Eğer Buhârî'de bir konuda sahih hadisin bir tariki mevcut ise o hadisi bir başlıkta mevsûl olarak nakletmekte diğer başlıkta muallak şeklinde nakletmektedir. Ayrıca o hadisi bazen tamamıyla nakledebilmekte bazen de bab başlığına uygun bir biçimde taktî edebilmektedir.

3. Hadis metni içerisinde birkaç hüküm barındırması durumunda ve hadis cümlelerinin yekdiğeriyle alakası bulunmaması halinde tekrardan kaçınmak için hadisi farklı bablarda taktî ederek rivayet etmektedir. Bazen hadisi tamamıyla da tekrar nakletmesi de olabilmektedir. Burada unutulmaması gereken husus hadis taktî edilmesi durumunda metin veya isnadında farklı hocalarından ve farklı lafızlarla nakletmektedir. Fakat onun hadisi aynı metin ve isnad ile nakletmesi oldukça azdır.

³⁵⁵ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 143. İbnü'l-Mülakkın, *el-Muknî*, s. 377.

³⁵⁶ Nûreddin İtr, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*, Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1399/1979, s. 231. Ayrıca bkz.

³⁵⁷ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, I, s. 17-18. Ayrıca bkz. Nûreddin İtr, *el-Muvâzene*, s. 115.

4. Hadis metninin taktî edilerek bir başlık altında rivayet edilmesi diğer kısmının farklı başlık altında nakledilmemesi hususu genellikle Buhârî yapmamaktadır. Fakat hadisin taktî edilmesi ve diğer kısmının diğer başlıkta nakledilmemesi hususu mevkuf rivayetlerinde bu uygulamayı yapmaktadır.

2.2.3 Sahîh-i Buhârî’den Muhtasar Rivayet Tespiti

Temel hadis kitaplarından diğer ifadeyle Kütüb-i Sitte eserlerinden muhtasar rivayetleri tespit etme hususunda hadis şerhlerine başvurmak önem arz etmektedir. Her temel hadis eserinin ana hatlarıyla şerhi bulunmaktadır. Söz gelimi Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahîh* adlı eserine birçok şerh yazılmakla birlikte İbn Hacer’in kaleme aldığı *Fethü’l-bârî* çalışması ve Hanefî fakihi ve hadis âlimi Bedrüddîn el-Aynî’nin *Umdetü’l-kârî fî şerhi sahihi’l-Buhârî* adlı eseri ön plana çıkmaktadır. Bu minvalde bu iki şerh eserlerinde muhtasar rivayeti tespiti hususunda şunları beyan etmek mümkündür: *Fethü’l-bârî* şerhi üzerinden okuma yaparak muhtasar rivayet etmek oldukça güçtür. Zira müellif hadisin şerhine oldukça uzun bilgiler serdettiği için muhtasar rivayeti uzun okuma yaptıktan sonra bulmak mümkündür. İbn Hacer’in aksine Aynî hadislerin şerhinde belli başlıklar oluşturmuş ve bilginin kolayca bulunmasına da katkı sağlamıştır. Söz gelimi hadis şerhinde bir hadisin hangi başlıklar altında geçen yerleri göstermek için “hadisin geçtiği başlıklar (ذكر تعدد موضعه)” bölümü oluşturmuştur. Bu başlıklar altından muhtasar rivayetlerin geçtiği bölümlere işaret edilmektedir. Buradan hareketle muhtasar rivayetlere ulaşmak kolay olmaktadır.

Buhârî’nin eserinden şerh çalışmaları üzerinden muhtasar ve taktî edilmiş rivayetleri iki şekilde tespit edilebilmektedir. Bunlardan biri, bölüm başlığı seçerek hadis şerhini “istikra(استقراء)” yani okuma yaparak bulmak mümkündür. İkincisi Mektebetü’ş-şâmile programı üzerinden bazı kavramlar kullanarak tespit etmek mümkündür ki bunları hangi kavramlarla nasıl tespit edeceğimizi maddeler halinde ifade etmekte yarar vardır:

1. İbn Hacer ve Aynî şerh eserlerinden “muhtasaran (مختصرا)” ibaresi kullanarak ihtisar veya taktî edilmiş birçok rivayet tespit etmek mümkündür.

2. İbn Hacer eserinden “ihtasara (اختصار)” şeklinde arama yaptığımızda pek çok misal tespit etmek mümkündür. Aynî’de diğer bölümlerde örnek mevcut olmakla birlikte Salât özelinde örnek tespit edemedik.

3. “İhtasara’l-müellif (اختصر المؤلف)” olarak tarama yaptığımızda İbn Hacer’de Salât özelinde bir, genel anlamda üç örnek mevcuttur. Aynî’de böyle tarama neticesinde örnek zuhur etmemektedir.

3. “İhtasara’l-musannif (اختصر المصنف)” şeklinde tarama yapıldığında İbn Hacer’de genel olarak üç örnek zuhur etmekte Salât özelinde bir örnek tespit ettik. Aynî de böyle bir tarama yapıldığında örnek tespit edememekteyiz.

4. “İhtisârün (اختصار)” olarak tarama yaparak İbn Hacer ve Aynî de örnek tespit etmek mümkündür, fakat Salât özelinde örnek tespit edemedik.

5. “Taktî (تقطيع)” veya “Taktîu’l-hadîs (تقطيع الحديث)” ibareleriyle İbn Hacer ve Aynî de yalnızca tek örnek tespit ettik. Genel anlamda da böyle taramada örnek bulunmamaktadır.

6. “İktasara (اقتصر)” kelimesiyle Salât özelinde İbn Hacer ve Aynî de tespit edemedik. Fakat diğer bölüm başlıkları altında tespit etmek mümkündür.

7. “İktasara’l-müellif (اقتصر المؤلف)” şeklinde tarama yapıldığın genel itibarıyla İbn Hacer de üç örnek mevcuttur fakat Salât özelinde hiç örnek böyle taramayla mevcut değildir. Aynî’de de böyle tarama yapıldığında hiç örnek karşımıza çıkmamaktadır.

8. “İktasara’l-musannif (اقتصر المصنف)” ibaresiyle de İbn Hacer ve Aynî’de örnek bulmak mümkün değildir.

9. “Mutavvalan (مطولا)” olarak tarama yaptığımızda hem Aynî hem de İbn Hacer de ihtisar örnekleri tespit etmek mümkündür. Zira Salât başlığı altında örnekler tespit ettik.

2.3 İHTİSAR ÖRNEKLERİ

Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahîh* adlı eserinde ihtisar veya taktî edilmiş pek çok rivayet mevcuttur. Bu sebeple çalışmada ihtisar edilen rivayetlerin tamamını mevzu bahis etmenin zorluğu ortadadır. Dolayısıyla eserin bir bölümünden olan “kitâbu’s-salât” özelinde örnekleri tespit etmek bu aşamada doğru olmuştur. Burada ifade edilmelidir ki ihtisara konu olan rivayetler İbn Hacer ve Aynî’nin şerh eserleri üzerinden üst satırlarda ifade edilen kavramlar kullanılarak araştırılacaktır. Bunların yanında rivayetlerin ihtisar edilmiş kısmı ve uzun tarafı tespit edilecek ve ayrıca hadisin orijinal Arapça metinlerine de yer verilerek müellifin ihtisar metoduna atıfta bulunulacaktır.

2.3.1 Namazın Farz Kılınması

1- Buhârî'nin Yahya b. Bükeyr (ö. 231/845) kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Enes b. Mâlik (ö. 93/711) Ebû Zer (ö. 32/653)'den Peygamberimizin şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Ben Mekke'deyken evimin tavanı açıldı ve Cebrail indi. Akabinde göğsümü yardı ve (kalbimi) zemzem suyu ile yıkadı. Sonra hikmet ve iman dolu altın bir kap getirerek göğsüme boşalttı. Bunun sonunda göğsümü kapattı. Daha sonra beni elimden tutarak gökyüzüne çıkardı. Buraya geldiğimizde Cebrail gökyüzünün bekçisine hitaben “aç” dedi. Bekçi de kim o? diye sual de bulundu. Melek “Cebrail” diye buyurdu. Daha sonra senin yanında biri var mı? diye sordu. Cebrail “evet yanımda Muhammed var” dedi. Bekçi ona vahiy verildi mi? diye sordu. Cebrail “evet” buyurdu. Daha sonra bekçi kapıyı açınca dünya gökyüzünün (semanın) üzerine çıktık. Aniden karşıma oturan bir adam çıktı. Sağ ve sol tarafında karaltılar vardı. Sağ tarafına bakınca gülümsüyor, sol tarafına bakınca ağlıyordu. (Bana) “salih insanın salih oğlu hoş geldin” dedi. Cebrail'e “bu kim?” diye sordum. “Bu Adem'dir, sağındaki ve solundaki karaltılar da çocuklarının ruhudur. Sağında yer alanlar, cennet ehli, solunda yer alanlar ise, cehennem ehlidir. Sağına baktığı zaman gülümser, soluna baktığında ağlar” dedi. Akabinde beni gökyüzünün ikinci kısmına elimden tutarak götürdü. Bekçisi ne de “aç” buyurdu oda, daha evvelki bekçi gibi davrandı, sonra kapıyı açtı. Enes bu olayı anlatmaya devam etti: Ebû Zer şöyle dedi: Peygamber Âdem, İdris, Musa, İsa ve İbrahim Peygamberleri gördüğünden bahsetti. Ancak onların derecelerinden söz etmedi. Sadece Âdem'in gökyüzünde İbrahim'i ise, altıncı gökyüzünde gördüğünü belirtti. Enes anlatmaya devam etmektedir: Cebrail, Peygamberi İdris'in yanına getirdi. İdris'te ona “salih insanın salih oğlu hoş geldin” dedi. Cebrail'e “bu kim” diye sordum. O da “İdris'tir” dedi. Sonra Musa Peygamberin yanına geldim. O da “salih insanın salih oğlu hoş geldin” dedi. Cebrail'e “bu kim?” diye sordum, O da “Musa” diye karşılık verdi. Sonra İsa Peygamberin yanına vardım. Bana “salih insanın salih oğlu hoş geldin” dedi. Cebrail'e “bu kim?” diye sordum, o da “İsa” diye karşılık verdi. Nihayet İbrahim Peygamberin yanına geldim. Bana “salih insanın salih oğlu hoş geldin” dedi. Cebrail'e “bu kim?” diye sordum, o da İbrahim diye cevap verdi. Zührî (ö. 124/742) Peygamberin şöyle dediğini nakletmektedir: “Sonra Cebrail beni yukarı çıkardı. Sonunda öyle bir yere geldim ki, (kaza ve kaderi yazan) kalemlerin çıkardığı sesi duyuyordum. Enes b. Mâlik şöyle demiştir: Allah ümmetime namazı elli vakit olarak farz kıldı. Bu farz ile

dönerken Musa Peygamberle karşılaştım. Bana “Allah ümmetine neyi farz kıldı?” diye sordu. Ben de “elli vakit namazı farz kıldı” dedim. Bunun üzerine “rabbine dön ve (bunun azalmasını talep et) zira, ümmetin buna güç getiremez” dedi. Ben de gidip müracaatta bulundum. Bunun üzerine rabbim yarısına indirdi. “Tekrar Musa Peygambere döndüm ve yarısını indirdi” dedim. Yine bana “rabbine dön ve (bunun azalmasını talep et) zira, ümmetin buna güç getiremez” dedi. Ben de gidip müracaatta bulundum. Sonun da Allah, “onlar beştir aynı zamanda ellidir. Benim katımda söz değişmez” buyurdu. Musa Peygambere döndüm. Yine bana “rabbine dön ve (bunun azalmasını talep et) zira, ümmetin buna güç getiremez” dedi. Ben de “rabbime karşı utanır oldum diye karşılık verdim”. Sonra Cebrail Sidretü’l-Müntehâ’ya kadar beni götürdü. Burayı bilmediğim renkler kaplamıştı. Akabinde cennete girdim. Orada inciden gerdanlıklar vardı. Toprağı da misk gibi (kokuyordu)”³⁵⁸.

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يُوسُفَ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كَانَ أَبُو ذَرٍّ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " فُرِجَ عَنْ سَفْفِ بَيْتِي وَأَنَا بِمَكَّةَ، فَنَزَلَ جِبْرِيلُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَفَرَجَ صَدْرِي، ثُمَّ غَسَلَهُ بِمَاءِ زَمْزَمَ، ثُمَّ جَاءَ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ مُمْتَلِئٍ حِكْمَةً وَإِيمَانًا، فَأَفْرَغَهُ فِي صَدْرِي، ثُمَّ أَطْبَقَهُ، ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي، فَعَرَجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، فَلَمَّا جِئْتُ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، قَالَ جِبْرِيلُ: لِحَاظِنِ السَّمَاءِ افْتَحْ، قَالَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ هَذَا جِبْرِيلُ، قَالَ: هَلْ مَعَكَ أَحَدٌ؟ قَالَ: نَعَمْ مَعِيَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أُرْسِلْ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَلَمَّا فَتَحَ عَلُونَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا، فَإِذَا رَجُلٌ قَاعِدٌ عَلَى يَمِينِهِ أَسْوَدٌ، وَعَلَى بَسَارِهِ أَسْوَدٌ، إِذَا نَظَرَ قَبْلَ يَمِينِهِ ضَحَكَ، وَإِذَا نَظَرَ قَبْلَ بَسَارِهِ بَكَى، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْإِبْنِ الصَّالِحِ، قُلْتُ لِجِبْرِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا آدَمُ، وَهَذِهِ الْأَسْوَدَةُ عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ نَسَمُ بَنِيهِ، فَأَهْلُ الْيَمِينِ مِنْهُمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ، وَالْأَسْوَدَةُ الَّتِي عَنْ شِمَالِهِ أَهْلُ النَّارِ، فَإِذَا نَظَرَ عَنْ يَمِينِهِ ضَحَكَ، وَإِذَا نَظَرَ قَبْلَ شِمَالِهِ بَكَى حَتَّى عَرَجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ الثَّانِيَةِ، فَقَالَ لِحَاظِنِهَا: افْتَحْ، فَقَالَ لَهُ حَاظِنُهَا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُ: فَفَتَحَ، - قَالَ أَنَسٌ: فَذَكَرَ أَنَّهُ وَجَدَ فِي السَّمَوَاتِ آدَمَ، وَإِدْرِيسَ، وَمُوسَى، وَعِيسَى، وَإِبْرَاهِيمَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ، وَلَمْ يُثَبِّتْ كَيْفَ مَنَازِلَهُمْ غَيْرَ أَنَّهُ ذَكَرَ أَنَّهُ وَجَدَ آدَمَ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا وَإِبْرَاهِيمَ فِي السَّمَاءِ السَّادِسَةِ، قَالَ أَنَسٌ - فَلَمَّا مَرَّ جِبْرِيلُ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِإِدْرِيسَ قَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْأَخِ الصَّالِحِ، فَقُلْتُ مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا إِدْرِيسُ، ثُمَّ مَرَرْتُ بِمُوسَى فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْأَخِ الصَّالِحِ، قُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا مُوسَى، ثُمَّ مَرَرْتُ بِعِيسَى فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالْأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ، قُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا عِيسَى، ثُمَّ مَرَرْتُ بِإِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْإِبْنِ الصَّالِحِ، قُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا إِبْرَاهِيمُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: فَأَخْبَرَنِي ابْنُ حَزْمٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، وَأَبَا حَبَّةَ الْأَنْصَارِيِّ، كَانَا يَقُولَانِ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ثُمَّ عُرِجَ بِي حَتَّى ظَهَرْتُ لِمُسْتَوَى أَسْمَعُ فِيهِ صَرِيفَ الْأَقْلَامِ»، قَالَ ابْنُ حَزْمٍ، وَأَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " فَفَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى أُمَّتِي خَمْسِينَ صَلَاةً، فَرَجَعْتُ بِذَلِكَ، حَتَّى مَرَرْتُ عَلَى مُوسَى، فَقَالَ: مَا فَرَضَ اللَّهُ لَكَ

³⁵⁸ Buhârî, “Salât”, 1.

عَلَى أَمَّتِكَ؟ قُلْتُ: فَرَضَ خَمْسِينَ صَلَاةً، قَالَ: فَارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ، فَإِنَّ أَمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ، فَرَجَعْتُ، فَوَضَعَ شَطْرَهَا، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى، قُلْتُ: وَضَعَ شَطْرَهَا، فَقَالَ: رَاجِعْ رَبِّكَ، فَإِنَّ أَمَّتَكَ لَا تُطِيقُ، فَرَجَعْتُ فَوَضَعَ شَطْرَهَا، فَرَجَعْتُ إِلَيْهِ، فَقَالَ: ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ، فَإِنَّ أَمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ، فَرَجَعْتُ، فَقَالَ: هِيَ خَمْسٌ، وَهِيَ خَمْسُونَ، لَا يُبَدِّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ: رَاجِعْ رَبِّكَ، فَقُلْتُ: اسْتَحْيَيْتُ مِنْ رَبِّي، ثُمَّ انْطَلَقَ بِي، حَتَّى انْتَهَى بِي إِلَى سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى، وَغَشِيَهَا أَلْوَانٌ لَا أَدْرِي مَا هِيَ؟ ثُمَّ أُدْخِلْتُ الْجَنَّةَ، فَإِذَا فِيهَا حَبَائِلُ اللَّوْلُؤِ وَإِذَا ثَرَابُهَا الْمِسْكُ"

Mezkûr hadis “İsrâ (Gecesinde) Namaz Nasıl Farz Kılındı” başlığı altında rivayet edilmiştir. Bu minvalde Bedrüddîn el-Aynî hadisin muhtasar kısmını Hac bölümünde de Abdân kanalıyla nakledildiğini ifade etmektedir.³⁵⁹ Burada öncelikle hadisin muhtasar kısmına temas edildikten sonra değerlendirmesi yapılacaktır.

2- Buhârî'nin Abdân el-Ezdî (ö. 221/836) kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Enes b. Mâlik Ebû Zer'in Peygamberimizin şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Ben Mekke'deyken evimin tavanı açıldı ve Cebrail indi. Akabinde göğsümü yardı ve (kalbimi) zemzem suyu ile yıkadı. Sonra hikmet ve iman dolu altın bir kap getirerek göğsüme boşalttı. Bunun sonunda göğsümü kapattı. Daha sonra beni elimden tutarak gökyüzüne çıkardı. Buraya geldiğimizde Cebrail gökyüzünün bekçisine hitaben (gökyüzü kapılarını) “aç” dedi. Bekçi de kim o diye sual de bulundu. Melek Cebrail diye buyurdu”³⁶⁰.

وَقَالَ عَبْدَانُ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الرَّهْرِيِّ، قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: كَانَ أَبُو ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "فُرَجَّ سَقْفِي وَأَنَا بِمَكَّةَ، فَنَزَلَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَفَرَجَ صَدْرِي ثُمَّ غَسَلَهُ بِمَاءٍ زَمْزَمَ، ثُمَّ جَاءَ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ، مُمْتَلِئٍ حِكْمَةً وَإِيمَانًا، فَأَفْرَغَهَا فِي صَدْرِي ثُمَّ أَطْبَقَهَا، ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي فَعَرَجَ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، قَالَ جِبْرِيلُ لِخَازِنِ السَّمَاءِ الدُّنْيَا: افْتَحْ قَالَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ"

Bu hadisin “Zemzem (Suyu) ile ilgili Hadisler” başlığı altında rivayet edildiği görülmektedir. İbn Hacer mevzubahis hadisi bu başlık altında “Zemzem Suyuna” işaret etmek için muhtasar olarak naklettiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu hadisin uzun kısmının Salât bölümünde geçtiğini işaret ederek³⁶¹ “İsrâ (Gecesinde) Namaz Nasıl Farz Kılındı” başlığını kastettiğini söyleyebiliriz. Zira hadisin mahreci ve siyakı buna delalet etmektedir. Aynî de hadisin muallak olarak rivayet edildiğini, “İsrâ (Gecesinde) Namaz

³⁵⁹ Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullâh Mahmûd Muhammad Ömer, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, IV, s. 61.

³⁶⁰ Buhârî, “Hac”, 76.

³⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III, s. 576.

Nasıl Farz Kılındı” başlığı altında Yahya b. Bükeyr kanalıyla muttasıl olarak nakledildiğini söyleyerek bu hadisin muhtasar olduğunu ifade etmektedir.³⁶²

Netice

Buhârî, “İsra (Gecesinde) Namaz Nasıl Farz Kılındı?” başlığı altında hadisin uzun kısmını nakletmiştir. Fakat “Zemzem (Suyuyla) İlgili Hadisler” başlığı altında hadisin başlığa uygun şekilde ihtisar ettiği görülmektedir. Nitekim Bedrüddîn el-Aynî hadisin zemzem başlığı altında muhtasar olduğunu söylemiştir. Burada birkaç noktaya dikkat çekmeliyiz.

1. Buhârî, hadisi bir başlıkta uzun kısmıyla rivayet etmiş, diğer başlıkta muhtasar olarak nakletmiştir. Ayrıca hadisin uzun kısmı zemzem suyunun ehemmiyetine işaret etmek için ihtisar edilmiştir.
2. Hadisin uzun kısmı muttasıl olarak rivayet edilmişken, muhtasar rivayet “Abdân şöyle dedi (قال عبدان)” şeklinde muallak olarak nakledilmiştir.
3. Muhtasar rivayet hadisin baş kısmından ihtisar edilmiştir.
4. Burada muallak olarak ihtisar edilen hadisin uzun kısmı ayrıca farklı başlıkta nakledilmiştir.

2.3.2 Seccade Üzerinde Namaz

1- Buhârî’nin Ebü’l-Velîd (ö. 232/846) kanalıyla naklettiği hadise göre Meymûne (ö. 51/671) şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.v) seccade üzerinde namaz kıları”³⁶³.

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ الشَّيْبَانِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَادٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ، قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي عَلَى الْخُمْرَةِ.

Mevzubahis hadis “Seccade Üstünde Namaz Kılmak” başlığı altında nakledilmiştir. Söz konusu hadisin muhtasar olduğunu, hadisin uzun kısmının “Namaz Kılanın Secde Ederken, Kıyafetinin Bir Ucunun Hanımına Değmesi” başlığı altında rivayet edildiği ifade edilmektedir.³⁶⁴ İbn Hacer’de muhtemelen Ebü’l-Velîd’in bu hadisi Buhârî ye muhtasar olarak naklettiğini zikretmektedir.³⁶⁵

³⁶² Aynî, *Umdetü’l-kârî*, IX, s. 398.

³⁶³ Buhârî, “Salât”, 21.

³⁶⁴ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, IV, s. 167.

³⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, s. 586.

2- Buhârî'nin Müsedded b. Müserhed kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Meymûne şöyle demiştir: “Ben hayızlı ve Peygamberin yanı başında dururken o namaz kıları. Secde ettiği zaman onun elbisesi bana değdi. O seccadede namaz kıları”³⁶⁶.

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، عَنْ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ الشَّيْبَانِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " يُصَلِّي وَأَنَا حَائِضٌ، وَرُبَّمَا أَصَابَنِي ثَوْبُهُ إِذَا سَجَدَ، قَالَتْ: وَكَانَ يُصَلِّي عَلَى الْخُمُرَةِ

Mevzubahis hadis “Namaz Kılan Kişinin Secde Yaparken Kıyafet Ucunun Hanımına Değmesi” başlığı altında nakledilmiştir.

Netice

Buhârî hadisi “Seccade Üstünde Namaz Kılmak” başlığına uygun olarak ihtisar etmiştir. Daha sonra hadisin uzun kısmını “Namaz Kılan Kişinin Secde Yaparken Kıyafet Ucunun Hanımına Değmesi” başlığı altında uzun kısmını ayrıca farklı başlık altında nakletmiştir. Burada birkaç noktaya dikkat çekmeliyiz:

1. Buhârî hadisin muhtasar rivayetini bab başlığına uygun biçimde ihtisar etmiştir.
2. Muhtasar rivayeti farklı hocasından, uzun rivayeti farklı şeyhinden nakletmiştir. Bu noktadan onun hadisi tek bir hocasından almadığını göstermektedir.
3. Muhtasar rivayet uzun hadisin son kısmından ihtisar edilmiştir.
4. İhtisar edilmiş rivayetin uzun kısmı farklı başlık altında nakledilmiştir.

2.3.3 Sütreye Doğru Namaz

1- Buhârî'nin Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843) kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: “Peygamber için bir mızrak dikilirdi. Daha sonra ona doğru namaz kıları”³⁶⁷.

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنِي نَافِعٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُرَكِّزُ لَهُ الْحَرْبَةَ فَيُصَلِّي إِلَيْهَا

Mezkûr hadis “Mızrağa Doğru Namaz Kılmak” başlığın altında nakledilmiştir. İbn Hacer ve Bedrüddîn el-Aynî hadisin muhtasar hadislerden olduğunu hadisin uzun kısmının “İmamın Sütresi Cemaatin Sütresi Demektir” başlığı altında nakledildiğini

³⁶⁶ Buhârî, “Salât”, 19.

³⁶⁷ Buhârî, “Salât”, 92.

söylemektedirler.³⁶⁸ Burada öncelikle hadisin uzun kısmı verildikten sonra bir değerlendirme yapılacaktır.

2- Buhârî'nin İshâk b. Mansûr (ö. 244/858) kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Peygamber bayram günü namaza çıktığı zaman, bir mızrağın getirilip önüne konmasını emrederdi. Sonra da önüne konulurdu. Akabinde mızrağa doğru namaz kılar cemaat de arkasından (saf) tutardı. Bu uygulamayı yolculukta da yapardı. Peygamberin vefatından sonra emirlerde bu adeti uygulamaya devam etti”³⁶⁹.

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ يَعْنِي ابْنَ مَنْصُورٍ ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ ثَمِيرٍ ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ ، عَنْ نَافِعٍ ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا خَرَجَ يَوْمَ الْعِيدِ أَمَرَ بِالْحَرْبَةِ، فَتَوَضَّعَ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَيُصَلِّي إِلَيْهَا وَالنَّاسُ وَرَاءَهُ، وَكَانَ يَفْعَلُ ذَلِكَ فِي السَّعَرِ، فَمَنْ تَمَّ اتَّخَذَهَا الْأَمْرَاءُ

Zikrolunan hadis “İmamın Sütresi Cemaatin Sütresi Demektir”, başlığı altında rivayet edilmiştir.

Netice

Öncelikle zikredilmesi gereken Buhârî, ilk hadisi muhtasar olarak “Mızrağa Doğru Namaz Kılmak” unvanı altında vermiştir. Fakat “İmamın Sütresi Cemaatin Sütresi Demektir” başlığı altında hadisin uzun kısmını verdiği görülmektedir. Burada zikredilmesi gereken birkaç önemli husus vardır:

1- İlk rivayette sanki Peygamber her namazda mızrağa doğru namaz kılıyordu manası çıkabilmektedir. Bu da eksik ve yanlış anlaşılabilmektedir. Eğer hadisin uzun kısmı tespit edilemediği takdirde yanlışlıkla da olsa Buhârî tenkit edilebilmektedir. Fakat ikinci rivayette Peygamber bayram namazlarında ve yolculuk esnasında mızrağa doğru namaz kıldığı belirtilmektedir.

2. Buhârî hadisin muhtasar kısmını farklı hocasından uzun kısmını da başka bir hocasından nakletmektedir. Bu da hadisi yalnız bir hocasından almadığını göstermektedir.

3. İhtisar edilmiş rivayetin uzun kısmı farklı başlık altında rivayet edilmiştir.

³⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 685. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IV, s. 411.

³⁶⁹ Buhârî, “Salât”, 90.

2.3.4 Açık Alanda Namaz Kılanın Önüne Mızrak Dikmesi

1- Buhârî'nin Ebû'l-Velîd (ö. 227/842) kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Ebû Cuheyfe (ö. 74/693) babasından şunu nakletmiştir. “Peygamber önüne bir mızrak koyarak Batha’da bizlere öğle ve ikindi namazlarını ikişer rek’at olarak kıldırdı. Bu esnada önünden kadın ve merkep geçmekteydi”³⁷⁰.

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِهِمْ بِالْبَطْحَاءِ وَبَيْنَ يَدَيْهِ عَنَزَةٌ، الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ، وَالْعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ، تَمُرُ بَيْنَ يَدَيْهِ الْمَرْأَةُ وَالْجِمَارُ

Mevzubahis hadis “İmamın Sütresi Cemaatin Sütresidir” başlığı altında rivayet edilmiştir. İbn Hacer ve Bedrüddîn el Aynî Buhârî'nin söz konusu hadisi uzun ve muhtasar olarak naklettiğini ifade etmektedirler.³⁷¹ Burada öncelikle diğer rivayetlere yer verildikten sonra bir değerlendirme yapılacaktır.

2- Buhârî'nin Âdem b. Ebû İyâs (ö. 220/835) kanalıyla naklettiği hadise göre Ebû Cuheyfe şöyle demiştir: “Peygamber sıcak öğle zamanında bize geldi. Ona abdest alması için su getirildi. Oradaki insanlar abdestinden kalan suyu alıp, vücutlarına sürmeye başladılar. Akabinde Peygamber öğle ve ikindi namazını iki rek’at kıldırdı. Onun önünde sütte duruyordu”³⁷².

حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا جُحَيْفَةَ، يَقُولُ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْهَاجِرَةِ، فَأَتَى بِوَضُوءٍ فَتَوَضَّأَ، فَجَعَلَ النَّاسُ يَأْخُذُونَ مِنْ فَضْلِ وَضُوئِهِ فَيَتَمَسَّحُونَ بِهِ، فَصَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ، وَالْعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ، وَبَيْنَ يَدَيْهِ عَنَزَةٌ

Söz konusu hadis “İnsanların Artan Abdest Sularından Kullanmak” başlığı altında nakledilmiştir. İbn Hacer bu hadis ile ilgili bilgilerin “Namazda Sütte” başlıklarında zikredileceğini haber vermektedir.³⁷³

3- Buhârî'nin Âdem b. Ebû İyâs kanalıyla naklettiği hadise göre Ebû Cuheyfe şöyle demiştir: Öğle vaktinin sıcak zamanında Peygamber yanımıza geldi. Akabinde ona abdest suyu getirildi. Daha sonra bize öğle ve ikindi namazını kıldırdı. Önünde küçük bir mızrak vardı. Mızrağın önünden de kadınlar ve binekler geçiyordu”³⁷⁴.

³⁷⁰ Buhârî, “Salât”, 90.

³⁷¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 683. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IV, s. 407.

³⁷² Buhârî, “Vuzû”, 40.

³⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 353.

³⁷⁴ Buhârî, “Salât”, 93.

حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَوْنُ بْنُ أَبِي جُحَيْفَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، قَالَ: «خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْهَاجِرَةِ، فَأَتَى بَوْضُوءَ، فَتَوَضَّأَ، فَصَلَّى بِنَا الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ، وَبَيْنَ يَدَيْهِ عَنَزَةٌ وَالْمَرَأَةُ وَالْحِمَارُ يَمْرُونَ مِنْ وَرَائِهَا

Mezkûr hadis “Mızrağa Doğru Namaz Kılmak” başlığı altında nakledilmiştir.

4- Buhârî'nin Süleyman b. Harb (ö. 224/839) kanalıyla naklettiği hadise göre Ebû Cuheyfe şöyle dedi: “Peygamber sıcak öğle vakti çıktı ve Batha’da öğle ve ikinci namazını ikişer rek’at olarak kıldırdı. O esnada önünde küçük mızrak dikiliydi. İnsanlar abdest suyunu alıp kendi üzerine sürmeye başladılar”³⁷⁵.

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ، قَالَ: «خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْهَاجِرَةِ، فَصَلَّى بِالْبُطْحَاءِ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ، وَنَصَبَ بَيْنَ يَدَيْهِ عَنَزَةً وَتَوَضَّأَ، فَجَعَلَ النَّاسُ يَتَمَسَّحُونَ بِوَضُوءِهِ

Mezkûr hadis “Mekke ve Diğer Bölgelerde Sütire Kullanmak” başlığı altında rivayet edilmiştir.

5- Buhârî'nin Muhammed b. Ar'are (ö. 213/828)'den naklettiği hadise göre Ebû Cuheyfe şöyle demiştir: Peygamberi, deriden yapılmış kırmızı çadırın altında otururken gördüm. Bilal (Peygamberin) abdest suyunu aldığını ve insanlar onun kullandığı abdest suyuna hücum ettiklerini gördüm. O sudan bir damla olsa bile yüzlerine sürdüler. Sudan alamayan arkadaşının elindeki ıslaklıktan yararlandı. Akabinde Bilal, küçük mızrağı bir alana dikti. Peygamber de kırmızı elbise giymiş ve bacaklarını sıvamış şeklinde çadırdan çıktı mızrağa doğru insanlara iki rek’at namaz kıldırdı. Bu esnada insanlar ve hayvanlar mızrağın önünden geçiyordu”³⁷⁶.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَزْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قُبَّةِ حَمْرَاءَ مِنْ آدَمَ، وَرَأَيْتُ بِلَالًا أَخَذَ وَضُوءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَرَأَيْتُ النَّاسَ يَتَنَدَّرُونَ ذَلِكَ الْوَضُوءَ، فَمَنْ أَصَابَ مِنْهُ شَيْئًا تَمَسَّحَ بِهِ، وَمَنْ لَمْ يُصِبْ مِنْهُ شَيْئًا أَخَذَ مِنْ بَلَلِ يَدِ صَاحِبِهِ، ثُمَّ رَأَيْتُ بِلَالًا أَخَذَ عَنَزَةً، فَرَكَّزَهَا وَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي خُلَّةِ حَمْرَاءَ، مُشَمِّرًا صَلَّى إِلَى الْعَنَزَةِ بِالنَّاسِ رَكْعَتَيْنِ، وَرَأَيْتُ النَّاسَ وَالْذَوَابَّ يَمْرُونَ مِنْ بَيْنِ يَدَيِ الْعَنَزَةِ

Zikrolunan hadis “Kırmızı Elbiseyle Namaz Kılmak” başlığı altında nakledilmiştir.

6- Buhârî'nin İshâk b. Mansûr (ö. 244/858) kanalıyla naklettiği hadise göre Ebû Cuheyfe şöyle demiştir: “Peygamberi Abtah ta gördüm. Akabinde Bilal geldi, namaz

³⁷⁵ Buhârî, “Salât”, 94.

³⁷⁶ Buhârî, “Salât”, 17.

için ezan okudu ve bir mızrak alarak Peygamberin önüne dikti. Daha sonra kamet getirdi”³⁷⁷.

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْعُمَيْسِ، عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْأَبْطَحِ، فَجَاءَهُ بِلَالٌ فَأَذَنَهُ بِالصَّلَاةِ ثُمَّ خَرَجَ بِلَالٌ بِالْعَنْزَةِ حَتَّى رَكَزَهَا بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْأَبْطَحِ، وَأَقَامَ الصَّلَاةَ

Mevzubahis hadis “Arefe de Yolcu Cemaatle Birlikte Olması Halinde Ezan ve Kamet Getirmesi, Müezzinin Yağmurlu ve Soğuk Gecelerde ‘Namazlar Binek’ te” demesi başlığı altında nakledilmiştir.

7- Buhârî’nin Hasan b. Mansûr (ö. 251/865) kanalıyla naklettiği hadise göre Ebû Cuheyfe şöyle demiştir: “Peygamber Batha’ya çıkageldi. Akabinde abdest aldı. Önünde mızrak olduğu halde öğle ve ikinci namazını ikişer rek’at kıldı. Şu’be (ö. 160/776) Avn (ö. 110/728)’ın babası Ebû Cuheyfe’den naklettiği hadiste ziyade bilgi verdi. Şöyle ki mızrağın önünden kadın geçiyordu. İnsanlar kalktı Peygamberin abdest suyundan yüzlerine sürdü. Ebû Cuheyfe bende abdest suyundan aldım ve yüzüme sürdüm. Zira bu su kar suyundan daha soğuk, misk kokusundan daha güzeldi”³⁷⁸.

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مَنْصُورٍ أَبُو عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَعْوَرُ، بِالْمَصِيصَةِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا جُحَيْفَةَ، قَالَ: «خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْهَاجِرَةِ إِلَى الْبَطْحَاءِ، فَتَوَضَّأَ ثُمَّ صَلَّى الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ، وَالْعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ، وَبَيْنَ يَدَيْهِ عَنْزَةٌ» قَالَ شُعْبَةُ وَزَادَ فِيهِ عَوْنٌ، عَنْ أَبِيهِ أَبِي جُحَيْفَةَ، قَالَ: «كَانَ يَمُرُّ مِنْ وَرَائِهَا الْمَرْأَةُ، وَقَامَ النَّاسُ فَجَعَلُوا يَأْخُذُونَ يَدَيْهِ فَيَمْسَحُونَ بِهَا وَجُوهَهُمْ، قَالَ فَأَخَذْتُ بِيَدِهِ فَوَضَعْتُهَا عَلَى وَجْهِهِ فَإِذَا هِيَ أَبْرَدُ مِنَ النَّلْجِ وَأَطْيَبُ رَائِحَةً مِنَ الْمِسْكِ

Mevzubahis hadis “Peygamber ((s.a.v))’in Sıfatı” başlığı altında nakledilmiştir.

8- Buhârî’nin Hasan b. Sabbâh (ö. 249/863) vasıtasıyla rivayet ettiği hadise göre Ebû Cuheyfe şöyle demiştir: Peygamber Abtah’ta çadırında oturuyorken onun yanına vardım. Bilal dışarı çıktı ve insanları namaza çağırmak için ezan okudu. Daha sonra Peygamberin abdest suyundan arta kalanını dışarı çıkardı. İnsanlarda o sudan alabilmek için adeta birbirleriyle yarıştılar. Daha sonra Bilal mızrağı çıkardı. Bu esnada Peygamber de çıktı. Ebû Cuheyfe Sanki ben ayak bileklerini gördüm. Daha sonra mızrak dikildi. Akabinde öğle ve ikindiye ikişer rek’at kıldı. Bu esnada önünden kadın ve binek geçiyordu”³⁷⁹.

³⁷⁷ Buhârî, “Ezan”, 18.

³⁷⁸ Buhârî, “Menâkib”, 23.

³⁷⁹ Buhârî, “Menâkib”, 23.

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَابِقٍ، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ مَعْوَلٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَوْنَ بْنَ أَبِي جُحَيْفَةَ، ذَكَرَ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: دُفِعْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ بِالْأَبْطَحِ فِي قُبَّةٍ كَانَ بِالْهَاجِرَةِ، خَرَجَ بِلَالٌ فَتَنَادَى بِالصَّلَاةِ ثُمَّ دَخَلَ، فَأَخْرَجَ فَضَلَ وَضُوءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَوَقَعَ النَّاسُ عَلَيْهِ يَأْخُذُونَ مِنْهُ، ثُمَّ دَخَلَ فَأَخْرَجَ الْعَنْزَةَ وَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى وَبِيصِ سَاقِيهِ، فَكَرَرَ الْعَنْزَةَ ثُمَّ صَلَّى الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ، وَالْعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ، يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ الْحِمَارُ وَالْمَرْأَةُ

Hadis “Peygamber ((s.a.v))’in Sıfatı” başlığı altında nakledilmiştir.

9- Buhârî’nin İshâk b. Mansûr kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Ebû Cuheyfe şöyle demiştir: “Daha sonra Bilal’in bir mızrak getirip diktiğini gördüm. Akabinde Peygamber kırmızı elbise giymiş ve bacaklarını sıvamış halde dışarı çıktı. Sonra mızrak istikametinde iki rek’at namaz kıldı. İnsanların ve bineklerin mızrağın arkasından geçtiğini gördüm”³⁸⁰.

حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا ابْنُ شُمَيْلٍ، أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، أَخْبَرَنَا عَوْنُ بْنُ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ أَبِي جُحَيْفَةَ، قَالَ: فَرَأَيْتُ بِلَالًا جَاءَ بِعَنْزَةٍ فَكَرَّرَهَا، ثُمَّ أَقَامَ الصَّلَاةَ، فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «خَرَجَ فِي خُلَّةٍ مُشْمِرًا، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ إِلَى الْعَنْزَةِ، وَرَأَيْتُ النَّاسَ وَالذُّوَابَ يَمُرُّونَ بَيْنَ يَدَيْهِ مِنْ وَرَاءِ الْعَنْزَةِ.

Mezkûr hadis “Elbiseleri Sıvamak” Başlığı altında nakledilmiştir.

10- Buhârî’nin Muhammed b. Ar’are kanalıyla naklettiği hadise göre Ebû Cuheyfe şöyle demiştir: “Peygamberi, deriden yapılmış kırmızı çadırında altında otururken gördüm. Bilal’in de Peygamberin artan abdest suyunu aldı ve insanlarda bu sudan almak için acele ettiler. Sudan alanalar onu kullandılar. Sudan alamayan arkadaşının elindeki ıslaklıktan yararlandı”³⁸¹.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَزْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ حَمْرَاءَ مِنْ أَدَمٍ، وَرَأَيْتُ بِلَالًا أَخَذَ وَضُوءَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالنَّاسُ يَنْتَدِرُونَ الْوَضُوءَ، فَمَنْ أَصَابَ مِنْهُ شَيْئًا تَمَسَّحَ بِهِ، وَمَنْ لَمْ يَصِبْ مِنْهُ شَيْئًا، أَخَذَ مِنْ بَلَلِ يَدِ صَاحِبِهِ.

Hadis “Deriden Yapılmış Kırmızı Çadır” başlığı altında nakledilmektedir.

Netice

Buhârî bir hadisi yaklaşık on farklı başlık altında rivayet etmiştir. Ayrıca mahreci aynı olan hadisin muhtasar ve uzun olan kısmını yedi farklı hocasında bab başlıkları altında uygun bir biçimde vermesi dikkat çekicidir. Burada birkaç noktaya dikkat çekmekte yarar vardır:

³⁸⁰ Buhârî, “Libâs”, 3.

³⁸¹ Buhârî, “Libâs”, 42.

1. Buhârî hadisi on başlıkta aynı hadisi yedi farklı hocasından muhtasar ve uzun halini nakletmektedir.
2. Farklı bablarda farklı hocalarından nakletmesi hadisin tariklerinin çokluğunu göstermektedir.
3. Tek hadisten on farklı başlık oluşturması Buhârî'nin anlayış gücünün kuvvetini göstermesi açısından önemlidir. Muhtasar ve uzun hadis sadece salât başlığı altında nakledilmemiş ayrıca vuzû, ezan ve libas başlıkları altında da rivayet etmesi de dikkat çekicidir.
4. Bunun dışında rivayetlerin arasında birbirinde bulunmayan bilgiler mevcut olduğu ve bölümlerin başlığına uygun biçimde hadisin ilgili kısmı zikredilmiştir. Söz gelimi bir rivayette “kadın ve binek geçiyordu”, “Batha”, “sıcak gün”, “Bilal’in ezan okuması”, “Abdest suyuyla insanların sürünmesi” bazı rivayetlerde mevcutken diğer rivayetler de mevcut değildir.

2.3.5 Kusûf Namazı

1- Buhârî (ö. 256/870)'nin Abdullâh b. Mesleme (ö. 221/836) kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bana ateş (cehennem) gösterildi. Ateşe girenlerin ekseriyetinin de kadınlar olduğunu gördüm. Zira onlar nankörlük (küfür) ediyorlar. Peygambere, Allah’a mı nankörlük ediyorlar? diye soruldu. (Bunun üzerine) Peygamber şöyle buyurdu: Kocalarının (hakkına) ve iyiliklerine nankörlük ediyorlar. Zira sen, onlara ömür boyu iyilik etsen sonra senden (hoşlanmadığı) şey görse senden hiç hayır göremedim”³⁸² (diye bilmektedirler).

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أُرِيتُ النَّارَ فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ، يَكْفُرْنَ" قِيلَ: أَيْكْفُرْنَ بِاللَّهِ؟ قَالَ: "يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ، لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ، ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا، قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ."

Söz konusu hadisi Buhârî “Kocaya Nankörlük ve Dinden Çıkarmayan Küfür” başlığı altında hadisi muhtasar olarak nakletmiştir. Bu minvalde İbn Hacer (ö. 852/1449) söz konusu hadisin muhtasar olduğunu müellifin “Kusûf Namazının Cemaatle Kılma” başlığı altında Abdullah b. Mesleme’den hadisin kâmil olarak naklettiğini, ayrıca aynı hocası vasıtasıyla “Allah’ın Rızasını Gözeterek Tandıra

³⁸² Buhârî, “İman”, 21.

veyahut Kendisine İbadet Edilen Başka Bir Şeye Karşı Namaz Kılmak” başlığı altında rivayet ettiğini kaydetmektedir. İsmâil b.Üveys (ö. 226/841) kanalıyla “Güneş ve Ayın Mahiyeti” ve “Namaz da Gözleri İmama Çevirmek” başlıklarında bâbı ilgilendiren muhtasar rivayet ile yetindiğini ifade ederek “Kocaya Nankörlük” başlığında ayrıca hocasından hadisi kâmil olarak vermiştir.³⁸³ Bedrüddîn el-Aynî (ö. 855/1451) de söz konusu hadisin muhtasar olduğunu, hadisin kâmil kısmının “Kusûf Namazının Cemaatle Kılma” başlığı altında rivayet edildiğini ifade ederek İbn Hacer’in temas ettiği rivayetin diğer tariklerine dikkat çekmiştir.³⁸⁴

Buhârî’nin eserini şerh eden İbn Hacer bu hadisin beyanında müellifin metodunu ve hadisin muhtasar olduğunu şöyle beyan etmektedir: 1- Buhârî, bir hadis eğer birkaç hüküm içeriyor ve birbiriyle bağlantılı değilse taktî edilmesine müsaade etmektedir. Onun bu yaklaşımını bilmeyen eserinde muhtasar rivayeti gördüğünde hadisin eksik rivayet edildiğini düşünebilmektedir. Ayrıca burada hadisin “أريت النار-cehennem ateşi gösterildi” şeklinde rivayet edildiğın de hadisin baş kısmı ve müstakil bir hadis şeklinde anlaşılabilir. Halbuki bu hadisin baş tarafı Kusûf bâbında rivayet edilen uzun rivayetin son kısmıdır. Nitekim bu hadisin başı “خسفت الشمس في عهد رسول الله-Peygamber döneminde güneş tutuldu” şeklindedir. Bunun içindir ki İbn Salah ve Nevevî gibi müellifler (muhtasar rivayetleri müstakil hadis sayarak) Buhârî de tekrarsız hadislerin yaklaşık dört bin olduğunu söylemişlerdir. Halbuki söz konusu rivayetler muhtasar rivayetleri tespit edildiğinde bunun iki bin beş yüz on üç olacağı görülecektir. 2- “Buhârî ancak hadiste bir fayda gördüğünde tekrar o hadisi nakletmektedir. Nitekim bu fayda bazen metinde, isnad ta veya hem isnad hem de metinde bulunduğu vakit tekrar etmektedir. Ayrıca bir hadis metnini aynı bir biçimde genellikle nakletmemeye gayret etmektedir. Eğer hadis tarikleri çok ise her baba farklı tarikli hadisi rivayet etmektedir. Fakat hadis tarikleri az ise o hadisi ihtisar etmektedir”³⁸⁵. Söz konusu hadis pek çok bölümlere ihtisar edilerek bâbın başlığına göre taksim edilmiştir. Burada evvela diğer ihtisar rivayetlerine yer verdikten sonra rivayetin uzun kısmı en sonunda verilecektir:

2- Buhârî, Abdullah b. Mesleme kanalıyla rivayet ettiği hadisi göre Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) şöyle dedi: “Güneş tutuldu, sonra da Peygamber namaz kıldı ve şöyle

³⁸³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, s. 158.

³⁸⁴ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, I, s. 319.

³⁸⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, s. 157-158. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü’l-kârî*, I, s. 319.

buyurdu: ‘Bana cehennem gösterildi. Bugün gördüğümden daha korkunç bir manzara ile karşılaşmadım’³⁸⁶.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: انْخَسَفَتِ الشَّمْسُ، فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ: أَرَيْتُمُ النَّارَ فَلَمْ أَرْ مِنْظَرًا كَالْيَوْمِ قَطُّ أَفْطَعَ.

Söz konusu hadis “Allah’ın Rızasını Gözetererek Tandıra veyahut Kendisine İbadet Edilen Başka Bir Şeye Karşı Namaz Kılmak” adlı başlık altında rivayet edilmiştir. İbn Hacer ve Aynî, bu hadisin uzun kısmının “Kusûf Namazının Cemaatle Kılma” başlığı altındaki hadiste geçtiğini ifade etmektedirler.³⁸⁷

3- Buhârî’nin İsmâil b. Ebî Üveys (ö. 226/841)’ten rivayet ettiğine göre Peygamber şöyle buyurdu: “Güneş ve ay Allah’ın ayetlerinden iki ayettir ki bunlar hiç kimsenin ölümü sebebiyle tutulmazlar. Eğer tutulduğunu gördüğünüz vakit Allah’a ibadet edin”³⁸⁸.

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَتَانِ مِنَ آيَاتِ اللَّهِ لَا يَخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُ ذَلِكَ فَادْكُرُوا اللَّهَ.

Söz konusu hadis “Güneş ve Ayın Mahiyeti” bâbı altında rivayet edilmiştir. Aynî ve İbn Hacer bu hadisle ilgili uzun kısmının “Kusûf Namazının Cemaatle Kılma” başlığı altında geçtiğini söylemektedirler.³⁸⁹

4- Buhârî’nin İsmâil b. Üveys vasıtasıyla rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle buyurmuştur: Peygamber (s.a.v) döneminde güneş tutuldu ve (bunun üzerine) Peygamber namaz kıldı. Orada bulunanlar, Peygambere seni yerinden bir şeyi almaya çalıştığını sonra da irkildiğini gördük dediler. Bunun üzerine Peygamber şöyle buyurdu: “Şüphesiz cenneti gördüm ve (elimi) salkıma uzattım. Eğer o salkıma isabet etseydim dünya varlığını sürdürdüğü müddetçe ondan yerdiniz”³⁹⁰.

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: خَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَصَلَّى، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، رَأَيْنَاكَ تَنَاولْتَ شَيْئًا فِي مَقَامِكَ، ثُمَّ رَأَيْنَاكَ تَكَعَّكَعْتَ، قَالَ: «إِنِّي أَرَيْتُ الْجَنَّةَ، فَتَنَاولْتُ مِنْهَا عُقُودًا، وَلَوْ أَخَذْتُه لَأَكَلْتُ مِنْهُ مَا بَقِيََتِ الدُّنْيَا

³⁸⁶ Buhârî, “Salât”, 51.

³⁸⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, s. 431. Aynî, *Umdetü’l-kârî*, IV, s. 273.

³⁸⁸ Buhârî, “Bed’ül-halk”, 4.

³⁸⁹ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XV, s. 166. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VI, s. 346.

³⁹⁰ Buhârî, “Ezân”, 91.

Mevzubahis hadisi Buhârî “Namaz da Gözleri İmama Çevirmek” adlı başlık altında rivayet etmiştir. Aynî, aslında bu hadisin uzun hadislerden biri olduğunu ve “Kusûf Namazının Cemaatle Kılma” bâbının altında hadisin uzun olarak nakledildiğini zikretmektedir.³⁹¹

5- Buhârî’nin Abdullah b. Yûsuf (ö. 226/840) kanalıyla rivayet ettiğine göre Abdullah b. Abbas şöyle buyurmuştur: “Peygamber döneminde güneş tutuldu ve Peygamber cemaatle birlikte şöyle namaz kıldırdı: Namazın kıyamında yaklaşık Bakara süresini okuyacak kadar kıyam yaptı sonra uzunca rükû etti. Sonra başını rükûdan kaldırarak ikinci kıyamda ilkinden daha az kıyam yaptı. Ardından ilk rükûdan daha az rükû etti. Ardından secde yaptı. Sonra tekrar uzunca kıyama durdu ki bu kıyam ilk kıyamdan daha kısaydı. Sonra uzunca rükû yaptı bu da ilk rükûdan daha kısa oldu. Sonra başını kaldırdı ve ilkinden daha az fakat uzunca kıyamda durdu. Sonra ilk rükûdan kısa olarak uzunca rükû yaptı. Sonra secde ettikten sonra namazdan çıkar çıkmaz güneş açıldı. Sonra şöyle buyurdu “Güneş ve ay Allah’ın ayetlerinden iki ayettir ki bunlar hiç kimsenin ölümü sebebiyle tutulmazlar. Eğer tutulduğunu gördüğünüz vakit Allah’a ibadet edin”. Akabinde sahâbîler Peygambere ya Resûlullah seni yerinden bir şeyi almaya çalıştığını sonra da irkildiğini gördük dediler. Bunun üzerine Peygamber “Şüphesiz cenneti gördüm veya cennet gösterildi bana ve (elimi) salkıma uzattım. Eğer o salkıma isabet etseydim dünya varlığını sürdürdüğü müddetçe ondan yerdiniz. Yine bana ateş gösterildi. Hayatım boyunca böyle korkunç yer görmedim. Bana cehennem gösterildi. Oranın insanların ekseriyetinin kadınlar olduğunu gördüm, çünkü nankörlük (küfür) ediyorlar”. Buna mukabil orada bulunanlar Allah’a mı karşı (küfr) ediyorlar? diye sordular. Bunun üzerine Peygamberimiz onlara “kocalarına ve iyiliklerine nankörlük ediyorlar. Zira sen onlardan birine ömür boyu iyilik yapsan ve senden bir şey görse senden hiç hayır görmedim diyebilmektedir”³⁹².

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: خَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسُ مَعَهُ، فَقَامَ قِيَامًا طَوِيلًا نَحْوًا مِنْ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، ثُمَّ رَكَعَ رُكُوعًا طَوِيلًا، ثُمَّ رَفَعَ، فَقَامَ قِيَامًا طَوِيلًا، وَهُوَ دُونَ الْقِيَامِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ رَكَعَ رُكُوعًا طَوِيلًا، وَهُوَ دُونَ الرُّكُوعِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ سَجَدَ، ثُمَّ قَامَ، فَقَامَ قِيَامًا طَوِيلًا، وَهُوَ دُونَ الْقِيَامِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ رَكَعَ رُكُوعًا طَوِيلًا، وَهُوَ دُونَ الرُّكُوعِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ رَفَعَ، فَقَامَ قِيَامًا طَوِيلًا، وَهُوَ دُونَ الْقِيَامِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ رَكَعَ رُكُوعًا طَوِيلًا،

³⁹¹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, V, s. 449.

³⁹² Buhârî, “Nikâh”, 89.

وَهُوَ دُونَ الرُّكُوعِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ رَفَعَ، ثُمَّ سَجَدَ، ثُمَّ انْصَرَفَ، وَقَدْ تَجَلَّتِ السَّمَاسُ، فَقَالَ: «إِنَّ السَّمَاسَ وَالْقَمَرَ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، لَا يَخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَادْكُرُوا اللَّهَ» قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، رَأَيْنَاكَ تَنَاولْتَ شَيْئًا فِي مَقَامِكَ هَذَا، ثُمَّ رَأَيْنَاكَ تَكَعَّغْتَ؟ فَقَالَ: «إِنِّي رَأَيْتُ الْجَنَّةَ، أَوْ أُرَيْتُ الْجَنَّةَ، فَتَنَاولْتُ مِنْهَا غُفُودًا، وَلَوْ أَخَذْتُهُ لَأَكَلْتُمْ مِنْهُ مَا يَبْقِيَتِ الدُّنْيَا، وَرَأَيْتُ النَّارَ، فَلَمْ أَرَ كَالْيَوْمِ مُنْطَرًا قَطُّ، وَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا نِسَاءً» قَالُوا: لِمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «يَكْفُرُ هُنَّ» قِيلَ: يَكْفُرْنَ بِاللَّهِ؟ قَالَ: " يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ، لَوْ أَحْسَنْتُ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ، ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا، قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ"

Aynî, hadis ile alakalı detaylı açıklamaların “Kusûf Namazının Cemaatle Kılma” başlığı altındaki hadiste geçtiğini söylemektedir.³⁹³

6- Buhârî'nin Abdullâh b. Mesleme (ö. 221/836) vasıtasıyla naklettiği habere göre Abdullah b. Abbas şöyle buyurmuştur: “Peygamber döneminde güneş tutuldu ve Peygamber şöyle namaz kıldırıldı: Namazın kıyamında yaklaşık Bakara süresini okuyacak kadar kıyam yaptı sonra uzunca rükû etti. Sonra başını rükûdan kaldırarak ikinci kıyamda ilkinden daha az kıyam yaptı. Ardından ilk rükûdan daha az rükû etti. Ardından secde yaptı. Sonra tekrar uzunca kıyama durdu ki bu kıyam ilk kıyamdan daha kısaydı. Sonra uzunca rükû yaptı bu da ilk rükûdan daha kısa oldu. Sonra başını kaldırdı ve ilkinden daha az fakat uzunca kıyamda durdu. Sonra ilk rükûdan kısa olarak uzunca rükû yaptı. Sonra secde ettikten sonra namazdan çıkar çıkmaz güneş açıldı. Sonra şöyle buyurdu “Güneş ve ay Allah’ın ayetlerinden iki ayettir ki bunlar hiç kimsenin ölümü sebebiyle tutulmazlar. Eğer tutulduğunu gördüğünüz vakit Allah’a ibadet edin. Akabinde sahâbîler Peygambere ya Resûlullah seni yerinden bir şeyi almaya çalıştığını sonra da irkildiğini gördük dediler. Bunun üzerine Peygamber “şüphesiz cenneti gördüm ve (elimi) salkıma uzattım. Eğer o salkıma isabet etseydim dünya varlığını sürdürdüğü müddetçe ondan yerdiniz. Yine bana ateş gösterildi. Hayatım boyunca böyle korkunç yer görmedim. Bana cehennem gösterildi. Oranın insanların ekseriyetini kadınlar olduğunu gördüm çünkü nankörlük (küfür) ediyorlar”. Buna mukabil orada bulunanlar Allah’a mı karşı (küfr) ediyorlar? diye sordular. Bunun üzerine Peygamber onlar kocalarına ve iyiliklerine nankörlük ediyorlar. Eğer sen onlardan birine ömür boyu iyilik yapsan ve senden bir şey görse senden hiç hayır görmedim diyebilmektedir”³⁹⁴.

³⁹³ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, s. 265.

³⁹⁴ Buhârî, “Kusûf”, 9.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: انْخَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَامَ قِيَامًا طَوِيلًا نَحَوًا مِنْ قِرَاءَةِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، ثُمَّ رَكَعَ رُكُوعًا طَوِيلًا، ثُمَّ رَفَعَ، فَقَامَ قِيَامًا طَوِيلًا وَهُوَ دُونَ الْقِيَامِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ رَكَعَ رُكُوعًا طَوِيلًا وَهُوَ دُونَ الرُّكُوعِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ سَجَدَ، ثُمَّ قَامَ قِيَامًا طَوِيلًا وَهُوَ دُونَ الْقِيَامِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ رَكَعَ رُكُوعًا طَوِيلًا وَهُوَ دُونَ الرُّكُوعِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ رَفَعَ، فَقَامَ قِيَامًا طَوِيلًا وَهُوَ دُونَ الْقِيَامِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ رَكَعَ رُكُوعًا طَوِيلًا وَهُوَ دُونَ الرُّكُوعِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ سَجَدَ، ثُمَّ انْصَرَفَ وَقَدْ تَجَلَّتِ الشَّمْسُ، فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَتَانِ مِنَ آيَاتِ اللَّهِ، لَا يَخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ، فَادْكُرُوا اللَّهَ» قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، رَأَيْنَاكَ تَنَاولْتَ شَيْئًا فِي مَقَامِكَ ثُمَّ رَأَيْنَاكَ كَعَجَعْتَ؟ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنِّي رَأَيْتُ الْجَنَّةَ، فَتَنَاولْتُ عُقُودًا، وَلَوْ أَصْبَتْهُ لَأَكَلْتُ مِنْهُ مَا بَقِيََتِ الدُّنْيَا، وَارَيْتُ النَّارَ، فَلَمْ أَرْ مِنْظَرًا كَالْيَوْمِ قَطُّ أَقْطَعَ، وَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ» قَالُوا: بِمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «بِكُفْرِهِنَّ» قِيلَ: يَكْفُرْنَ بِاللَّهِ؟ قَالَ: " يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ، لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ كُلَّهُ، ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا، قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ "

Söz konusu hadisi Buhârî “Kusûf Namazının Cemaatle Kılma” bâbı başlığı altında rivayetin tamamını nakletmiştir.

Netice

Buhârî Abdullah b. Mesleme kanalıyla “Kusûf Namazının Cemaatle Kılma” başlığı altında hadisin uzun kısmını rivayet etmiştir. İbn Hacer ve Bedrüddîn el-Aynî söz konusu hadisin, Buhârî tarafından Kusûf başlığı altında hadisin uzun kısmını naklettiğini ifade etmiştik. Daha sonra yine Abdullâh b. Mesleme kanalıyla gelen rivayet “Kocaya Nankörlük ve Dinden Çıkarmayan Küfür”, “Allah’ın Rızasını Gözeterek Tandıra veyahut Kendisine İbadet Edilen Başka Bir Şeye Karşı Namaz Kılmak” başlıklarında bâbı ilgilendiren kısımlara uygun olarak ihtisar ettiği görülmüştür. Ayrıca Buhârî, İsmâîl b. Üveys vasıtasıyla gelen rivayetleri “Güneş ve Ayın Mahiyeti” ve “Namaz da Gözleri İmama Çevirmek” adlı başlıklar altında bab başlıklarını ilgilendiren kısmına, hadisi muhtasar olarak nakletmiştir. Söz konusu hadisin uzun kısmını ayrıca Buhârî’nin Abdullah b. Yusûf tarafından “Kocaya Nankörlük” başlığı altında rivayet edilmiştir. Burada birkaç hususa dikkat çekmekte fayda vardır:

1. Örnekte görüleceği üzere Buhârî, hadis birkaç konuyu kendi içerisinde barındırması durumunda konuyu ilgilendiren kısmı başlıklara göre ihtisar etmektedir.
2. Hadisin uzun kısmını bütün bablarda nakletmekten kaçınmaktadır.

3. Hadisi ihtisar ettiğinde farklı hocalarından muhtasar rivayete yer verebilmektedir. Farklı hocalarından rivayet etmesinin hadisin meşhur olduğunu göstermek maksadıyladır.
4. Bu örnekte görüleceği üzere bazen de Buhârî iki farklı hocasından hadisin uzun kısmını verebilmektedir. Fakat Abdullah b. Yusûf rivayetinde “İnsanlarla beraber namaz kıldı (صلى رسول الله والناس معه) ziyadesi ve “Cenneti gördüm veya Cennet gösterildi (إني رأيت الجنة أو أريت الجنة) şüpheli lafzı vardır. Abdullah b. Mesleme’nin hadisin uzun kısmındaki rivayetinde bu ziyade ve şüpheli lafız görülmemektedir.
5. Buhârî, hadisin baş, orta ve son taraflarından ihtisar edebilmektedir. Mesela birinci muhtasar rivayet hadisin son kısmından ihtisar edilmiştir.
6. İhtisar edilmiş rivayetlerin eserin farklı başlık altında hadisin uzun kısmı nakledildiği görülmüştür.

2.3.6 Gece İbadetinin Fazileti

Buhârî’nin Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843) kanalıyla rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) “Evlenmemiş bekar olduğu gençlik yıllarında Mescidi Nebevide uyurdum”³⁹⁵ demektedir.

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي نَافِعٌ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، «أَنَّهُ كَانَ يَنَامُ وَهُوَ شَابٌّ أَغْرَبُ لَا أَهْلَ لَهُ فِي مَسْجِدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Söz konusu hadisi Buhârî “Erkeklerin Câmide Uyuması” başlığı altında nakletmiştir. İbn Hacer mevzubahis hadisin uzun hadislerden olduğunu fakat burada muhtasar verildiğini ifade ederek hadisin kâmil kısmını “Gece İbadetinin Fazileti” başlığı altında rivayet edildiğini söylemektedir.³⁹⁶ Aynı noktaya işaret eden Bedrüddîn el-Aynî de bu hadisin muhtasar hadislerden olduğunu hadisin uzun kısmının “Gece İbadetinin Fazileti” altında nakledildiğini zikretmektedir.³⁹⁷ Burada öncelikle rivayetin uzun kısmı incelendikten sonra bir değerlendirme yapılacaktır.

2- Buhârî’nin Abdullah b. Muhammed (ö. 220/835) ve Mahmûd b. Geylân (ö. 239/853) kanalıyla rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.v) zamanında bir kimse bir rüya gördüğünde onu Allah Resûlüne anlatırdı. Ben de

³⁹⁵ Buhârî, “Salât”, 58.

³⁹⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, s. 638.

³⁹⁷ Aynî, *Umdetü’l-karî*, IV, s. 292.

bir rüya görüp onu Peygambere anlatmayı arzu ediyordum. O zamanlarda genç bir delikanlıyken Allah Resûlünün mescidinde uyuyordum. Bir gün mescitte uyurken, bir rüya gördüm; Sanki, iki melek beni almış ateşe götürüyorlardı. Ateş bir kuyuyu andırıyordu ve üzerine uzatılmış iki sütun mevcuttu. Bu kuyunun içinde benim tanıdığım insanlar da bulunuyordu. Bu ürkütücü manzarayı görünce: Cehennem ateşinden Allah’a sığınırım demeye başladım. O sırada başka bir Melek ile karşılaştık ve “senin korkmana gerek yok” dedi”³⁹⁸.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، ح وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ الرَّجُلُ فِي حَيَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذَا رَأَى رُؤْيَا فَصَّهَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَمَنِّيْتُ أَنْ أَرَى رُؤْيَا، فَأَقْصَّهَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكُنْتُ غُلَامًا شَابًّا، وَكُنْتُ أَنَامُ فِي الْمَسْجِدِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَأَيْتُ فِي النَّوْمِ كَأَنَّ مَلَكَيْنِ أَخَذَانِي، فَذَهَبَا بِي إِلَى النَّارِ، فَإِذَا هِيَ مَطْوِيَّةٌ كَطَيِّ الْبُرِّ وَإِذَا لَهَا قَرْنَانِ وَإِذَا فِيهَا أَنْاسٌ قَدْ عَرَفْنَاهُمْ، فَجَعَلْتُ أَقُولُ: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ، قَالَ: فَلَقِينَا مَلِكَ آخَرَ فَقَالَ لِي: لَمْ تَرْغُ،

Zikrolunan hadis, Buhârî tarafından “Gece İbadetinin Fazileti” başlığı altında rivayet edilmiştir.

Netice

İlk hadisi Buhârî, Müsedded kanalıyla “Erkeklerin Cami de Uyuması” başlığına uygun bir biçimde hadisi ihtisar etmiştir. Nitekim hadisin uzun kısmını Abdullah b. Mahmûd ve Mahmûd kanalıyla “Gece İbadetinin Fazileti” başlığı altında uzun olarak rivayet edilmiştir. Burada dikkat etmemiz gereken birkaç husus vardır:

1. Buhârî aynı hadisi uzun kısmıyla her başlıkta rivayet etmekten kaçınmıştır.
2. Muhtasar rivayet farklı hocasından, uzun rivayet de başka bir hocasından rivayet etmiştir.
3. İhtisar edilen hadis uzun hadisin orta kısmından taktî edilmiştir.
4. Muhtasar rivayet uzun hadisle birlikte dikkate alınmadığı zaman sanki hadis müstakil bir hadis gibi bir sonuç doğuracaktır.
5. İhtisar edilen rivayeti uzun kısmı farklı başlık altında rivayet edildiği görülmüştür.

³⁹⁸ Buhârî, “Teheccüd”, 2.

2.3.7 Evin Bir Köşesinin Namazgah Edinilmesi

1- Buhârî'nin Abdullah b. Mesleme (ö. 221/836) vasıtasıyla naklettiği hadise göre İtbân b. Mâlik (ö. 50/670) şöyle demiştir: “Bir gün Peygamber evime geldi ve şöyle dedi: ‘Evinin neresinde namaz kıldırمامı istersin?’ diye sordu. O da evimden bir yer gösterdim dedi. Akabinde Peygamber tekbir getirdi. Bizde arkasından safa durduk ve o iki rek’at namaz kıldırdı”³⁹⁹.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عِثْبَانَ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَاهُ فِي مَنْزِلِهِ، فَقَالَ: «أَيُّنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ لَكَ مِنْ بَيْتِكَ؟» قَالَ: فَأَشْرَفْتُ لَهُ إِلَى مَكَانٍ، فَكَبَّرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَفَّقْنَا خَلْفَهُ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ

Mevzubahis hadis “Misafir Olunan Evde İstenilen veya Gösterilen Yerde Namaz Kılmak” başlığı altında nakledilmiştir. Bedrüddîn el-Aynî mevzubahis hadisin on farklı başlıkta muhtasar ve hadisin uzun kısmının verildiğini ifade etmektedir.⁴⁰⁰ İbn Hacer de bu hadisin muhtasar olduğunu Yakûb vasıtasıyla naklettiği hadiste ve bir sonraki bab başlığı altında hadisin uzun kısmının verildiğini zikretmektedir.⁴⁰¹

2- Buhârî'nin Saîd. b. Ufeyr (ö. 226/841) kanalıyla naklettiği hadise göre “Peygamberin ashabından ve Bedir gazvesine katılmış İtbân b. Mâlik bir gün Peygambere gelerek şöyle demiştir: Ey Allah’ın Resûlü kavmime namaz kıldırıyordum. Ama şimdi gözlerimi kaybettim. Yağmur yağıp evim ile onların evi arasındaki vadiden sular akınca camilere gidip onlara namaz kıldırımıyorum. Bunun için istiyorum ki evime gelerek bana namaz kıldır. Sonra bende orayı namazgah edineyim dedi. Bunun üzerine Peygamber “inşallah, gelirim” buyurdu. İtbân anlatmaya devam etmektedir: Bir sabah güneşin yükselmeye başladığı vakit Peygamber ve Ebû Bekir çıka geldi. Peygamber eve girmek için izin istedi ve bende kabul ettim. Eve girdiğinde oturmadı ve “evin neresinde namaz kılmamı istersin?” diye sordu. Ben de ona evin bir köşesini gösterdim. Peygamber de namaza durarak tekbir getirdi. Biz de arkasından saf tuttuk. İki rek’at namaz kıldırdıktan sonra selam verdi.

İtbân anlatmaya devam etmektedir: Peygamberin evimden ayrılmasını istemedik ve onun için hazire yemeği hazırladık. Peygamberin burada olduğunu öğrenen komşular eve akın ettiler. Sonun da herkes toplandı ve içerinden biri Mâlik b. Duşşûn veya İbn

³⁹⁹ Buhârî, “Salât”, 45.

⁴⁰⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IV, s. 245.

⁴⁰¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 618.

Duhayşin nerede?⁴⁰² diye sordu. İçlerinden biri şu Allah ve Resûlünü sevmeyen münafık dedi. Bunun üzerine Peygamber “böyle demeyin Onun Allah rızasını gözeterek (kelime-i şهادet) getirdiğini görmediniz mi?” şeklinde tepki gösterdi. Daha sonra münafık diyen Allah ve Resûlü daha iyi bilir dedi. İtbân anlatmaya devam ediyor: Allah Resûlünün münafıklara karşı hep iyiliğini istediğine şahit olduk. Nitekim Peygamber “şüphe yok ki Allah, kendi rızasını gözeterek (kelime-i şهادet) getiren kimseye cehennem ateşini haram kıldı” buyurdu. İbn Şihâb şöyle dedi: Ensar’dan Sâlimoğullarından, hayır da ön plana çıkan Husayn b. Muhammed’e Mahmûd b. Rabî (ö. 96/714)’nin rivayet ettiği hadisin sıhhatini sordum. Oda sahih olduğunu belirtti⁴⁰³.

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيُّ، أَنَّ عَثْبَانَ بْنَ مَالِكٍ وَهُوَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الْأَنْصَارِ أَنَّهُ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ أَنْكَرْتُ بَصْرِي، وَأَنَا أَصْلِي لِقَوْمِي فَإِذَا كَانَتْ الْأَمْطَارُ سَالَ الْوَادِي الَّذِي بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ، لَمْ أَسْتَطِعْ أَنْ آتِيَ مَسْجِدَهُمْ فَأُصَلِّيَ بِهِمْ، وَوَدِدْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنَّكَ تَأْتِينِي فَتُصَلِّيَ فِي بَيْتِي، فَأَتَّخِذَهُ مُصَلًّى، قَالَ: فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «سَأَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ» قَالَ عَثْبَانُ: فَعَدَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ حِينَ ارْتَفَعَ النَّهَارُ، فَاسْتَأْذَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَذِنْتُ لَهُ، فَلَمْ يَجْلِسْ حَتَّى دَخَلَ الْبَيْتَ، ثُمَّ قَالَ: «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ مِنْ بَيْتِكَ» قَالَ: فَأَشْرَفْتُ لَهُ إِلَى نَاحِيَةِ مِنَ الْبَيْتِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَبَّرَ، فَقُمْنَا فَصَفْنَا فَصَلَّى رُكْعَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ، قَالَ وَحَبَسْنَاهُ عَلَى خَزِيرَةٍ صَنَعْنَاهَا لَهُ، قَالَ: فَأَبَ فِي الْبَيْتِ، رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الدَّارِ ذُو عَدَدٍ، فَاجْتَمَعُوا، فَقَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ: أَيْنَ مَالِكُ بْنُ الدُّخَيْنِ أَوْ ابْنُ الدُّخَيْنِ؟ فَقَالَ بَعْضُهُمْ: ذَلِكَ مُنَافِقٌ لَا يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَا تَقُلْ ذَلِكَ، أَلَا تَرَاهُ قَدْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يُرِيدُ بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ " قَالَ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: فَإِنَّا نَرَى وَجْهَهُ وَنُصِيحَتَهُ إِلَى الْمُنَافِقِينَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى النَّارِ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يَنْتَعِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ " قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: ثُمَّ سَأَلْتُ الْحُصَيْنَ بْنَ مُحَمَّدٍ الْأَنْصَارِيَّ - وَهُوَ أَحَدُ بَنِي سَالِمٍ - وَهُوَ مِنْ سَرَائِهِمْ، عَنْ حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيِّ: «فَصَدَّقَهُ بِذَلِكَ».

Söz konusu hadis “Evlerde Namazgahlar” başlığı altında nakledilmiştir. İbn Hacer bu hadisin şerhinde Buhârî’nin on farklı başlık altında muhtasar ve uzun kısmını naklettiğini ifade etmektedir.⁴⁰⁴ Bedrüddîn el-Aynî de İtbân dan gelen hadisi farklı bablar sebebiyle muhtasar ve taktî şeklinde rivayet ettiğini kaydetmektedir.⁴⁰⁵

⁴⁰² Mâlik’in babasının ismi Duhayşim, Duhşun, Duhayşin şeklinde kaynaklarda geçtiği kaydedilmektedir bkz. Zekeriya Güler, “Mâlik b. Duhşüm”, DİA, XXVII, 505-506.

⁴⁰³ Buhârî, “Salât”, 46.

⁴⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, s. 622.

⁴⁰⁵ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, IV, s. 245.

3- Buhârî'nin İsmâil b. Üveys (ö. 226/841) kanalıyla rivayet ettiğine göre İtbân b. Mâlik âmâ olduğu halde kavmine imamlık yapmaktadır. Bir gün Peygambere ey Allah'ın Resûlü karanlık ve seller sebebiyle (camiye gidip namaz kıldırmak) zor olmaktadır. Zira ben gözünü kaybetmiş bir adamım, dedi. Bize bir yerde namaz kıldır ki bizde orayı namazgah edinelim. Daha sonra Peygamber geldi ve nerede namaz kılmamı arzu edersin?" diye sordu. O da evin bir tarafını gösterdi. Akabinde Peygamber orada namaz kıldı"⁴⁰⁶.

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيِّ، أَنَّ عَثْبَانَ بْنَ مَالِكٍ، كَانَ يَوْمَ قَوْمِهِ وَهُوَ أَعْمَى، وَأَنَّهُ قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّهَا تَكُونُ الظُّلْمَةُ وَالسَّيْلُ، وَأَنَا رَجُلٌ ضَرِيرُ الْبَصَرِ، فَصَلِّ يَا رَسُولَ اللَّهِ فِي بَيْتِي مَكَانًا أَتَّخِذُهُ مُصَلًّى، فَجَاءَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ؟» فَأَشَارَ إِلَى مَكَانٍ مِنَ الْبَيْتِ، فَصَلَّى فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Zikrolunan hadis “Yağmur ve Hastalık Hallerinde Bulunulan Mekânda Namaz Kılmak” başlığı altında nakledilmiştir. Bedrüddîn el-Aynî bu hadisin uzun kısmının “Evlerde Namazgah” başlığı altında rivayet edildiğini söylemektedir.⁴⁰⁷ İbn Hacer de söz konusu hadisin yorumunda bu hadisin kâmil kısmının “Evlerde Namazgah” başlığı altında nakledildiğini ifade etmektedir.⁴⁰⁸

4- Buhârî'nin Muâz b. Esed (ö. 220/835) vasıtasıyla rivayet ettiği hadise göre Mahmûd b. Rabî, İtbân b. Mâlik'ten şunu duyduğunu nakletmiştir: “Peygamber (eve) girmek için izin istedi, bende kabul ettim. Daha sonra Peygamber “Nerede namaz kılmamı istersin?” diye sordu. Bende istediğim yeri gösterdim. Namaza durdu, bizde arkasından saf tuttuk. Akabinde namazdan çıkan selamı verdi ve bizde aynısı yaptık”⁴⁰⁹.

حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَثْبَانَ بْنَ مَالِكٍ الْأَنْصَارِيَّ، قَالَ: اسْتَأْذَنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَذِنْتُ لَهُ فَقَالَ: «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ مِنْ بَيْتِكَ؟» فَأَشَرْتُ لَهُ إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي أُحِبُّ، فَقَامَ وَصَفَّفْنَا خَلْفَهُ، ثُمَّ سَلَّمَ وَسَلَّمْنَا.

Sözü edilen hadis “Bir Kavme Ziyarete Gelen İmamın Onlara Namaz Kıldırması” başlığı altında zikredilmiştir. Bedrüddîn el-Aynî bu hadisin diğer kısmıyla ilgili bilgilerin “Evlerde Namazgah” başlığı altında nakledildiğini ifade etmektedir.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Buhârî, “Ezân”, 40.

⁴⁰⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, V, s. 282.

⁴⁰⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, s. 184.

⁴⁰⁹ Buhârî, “Ezân”, 50.

⁴¹⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, V, s. 312.

İbn Hacer de bu hadisle ilgili uzun kısmının “Evlerde Namazgah” başlığı altında rivayet edildiğine işaret etmektedir.⁴¹¹

5- Buhârî’nin Hibbân b. Mûsâ (ö. 231/845) kanalıyla naklettiği hadise göre İtbân b. Mâlik şöyle demiştir: “Peygamberle namaz kıldık, o (namazda) selam verince bizde ardından selam verdik”⁴¹².

حَدَّثَنَا جَبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عِثْبَانَ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: «صَلَّيْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمْنَا جِئْنَا سَلَّمَ.

Mezkûr hadis “İmam (Namaz Sonunda) Selam Verince, Ardından Selam Verilir” başlığı altında zikredilmiştir. İbn Hacer, Buhârî’nin bu hadisi önemli ölçüde ihtisar ettiğini “Salât” bölümünün başlarında uzun kısmının verdiğini kaydetmektedir.⁴¹³ Bedrüddîn el-Aynî de Buhârî’nin bu hadisin on farklı başlık altında naklettiğini söylemektedir.⁴¹⁴

6- Buhârî’nin Rabî kanalıyla muallak olarak naklettiği hadise göre, onun İtbân b. Mâlik’in şöyle dediğini işittiğini rivayet etmektedir: Ben kavmim Sâlimoğulları için imamlık yapardım. Bir gün Peygambere gelerek şöyle dedim: ‘Ben âmâyım bazen yağmur suyu sebebiyle kavmimin mescidine giderek namaz kıldırıramıyorum. Siz evime gelip bir yerine namaz kılsaydınız ben de orayı namazgah edinseydim!’. Peygamber de “inşallah gelirim” buyurdu. Bir gün Peygamberle Ebû Bekir öğle vakti çıka geldi. Daha sonra eve girmek için izin istedi, bende kabul ettim. Akabinde oturmadan bana “nerede namaz kılmamı arzu edersin?” diye sordu. Sonra İtbân Peygambere, namazgah edinmek istediği gösterdi. Peygamber de namaza durdu, bizde ardından saf aldık. Daha sonra namazdan çıkan selamı verdi, bizde aynısı yaptık”⁴¹⁵.

قَالَ: سَمِعْتُ عِثْبَانَ بْنَ مَالِكٍ الْأَنْصَارِيِّ، ثُمَّ أَحَدَ بَنِي سَالِمٍ، قَالَ: كُنْتُ أَصَلِّي لِقَوْمِي بَنِي سَالِمٍ، فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: إِنِّي أَنْكَرْتُ بَصْرِي، وَإِنَّ السُّيُولَ تَحُولُ بَيْنِي وَبَيْنَ مَسْجِدِ قَوْمِي، فَلَوِدِدْتُ أَنَّكَ جِئْتَ، فَصَلَّيْتَ فِي بَيْتِي مَكَانًا حَتَّى آتُخْذَهُ مَسْجِدًا، فَقَالَ: «أَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ»، فَقَدَا عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ مَعَهُ بَعْدَ مَا اسْتَنْدَ النَّهَارُ، فَاسْتَأْذَنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَذِنْتُ لَهُ، فَلَمْ يَجْلِسْ حَتَّى قَالَ: «أَيُّنَ تُحِبُّ أَنْ أَصَلِّيَ مِنْ بَيْتِكَ؟»، فَأَشَارَ إِلَيْهِ مِنَ الْمَكَانِ الَّذِي أَحَبُّ أَنْ يُصَلِّيَ فِيهِ، فَقَامَ، فَصَفَّقْنَا خَلْفَهُ، ثُمَّ سَلَّمَ وَسَلَّمْنَا جِئْنَا سَلَّمَ.

⁴¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, s. 202.

⁴¹² Buhârî, “Ezân”, 153.

⁴¹³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 376.

⁴¹⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VI, s. 176.

⁴¹⁵ Buhârî, “Ezân”, 154.

“İmamın Selamına Cevap Vermeyip, Namazın Selamı ile Yetinmek” başlığı altında nakledilmiştir. Bedrüddîn el-Aynî, bu hadisle ilgili uzun kısmının “Evlerde Namazgah” başlığı altında geçtiğini ifade etmektedir.⁴¹⁶

7- Buhârî’nin rivayet ettiğine göre Mahmûd b. Rabî, Bedir savaşına katılan Ensar’dan İtbân b. Mâlik’ten (aşağıdaki) hadisi duyduğunu iddia etmektedir: “Ben kavmim Sâlimoğullarına namaz kıldırırdım. Benim evim ile onların meskenleri arasında bir vadi vardı. Yağmur yağınca bu vadi sele dönüşürdü. Daha sonra evimden, kavmimin camileri tarafına geçmek oldukça zorlaşıyordu. Bir gün Peygambere geldim ve ona şöyle dedim. Ey Allah’ın Resûlü, ben gözlerimi kaybettim. Yağmur yağdığında geçit sel ile dolu olmakta ve benim kavmime gitmem zorlaşmaktadır. İstedim ki siz evime gelersiniz ve namaz kıldırasınız, bende orayı namazgah edineyim. Peygamber de “gelirim” buyurdu. Bir gün Peygamberle Ebû Bekir öğle vakti çıka geldi. Daha sonra eve girmek için izin istedi, bende kabul ettim. Akabinde oturmadan bana “nerede namaz kılmamı arzu edersin?” diye sordu. Ben de Peygambere, namazgah edinmek istediğim yeri gösterdim. Peygamber de namaza durdu, bizde ardından saf aldık. Daha sonra namazdan çıkan selamı verdi, bizde aynısı yaptık. Peygamberin evimden ayrılmasını istemedik ve onun için hazire yemeği hazırladık. Peygamberin burada olduğunu öğrenen komşular eve akın ettiler. Sonun da herkes toplandı ve içerinden biri Mâlik neden yoktur? diye sordu. İçlerinden biri şu Allah ve Resûlünü sevmeyen münafık dedi. Bunun üzerine Peygamber “böyle demeyin, onun Allah rızasını gözeterek (kelime-i şهادet) getirdiğini görmediniz mi?” şeklinde tepki gösterdi. Daha sonra münafık diyen Allah ve Resûlü daha iyi bilir dedi. Ardından bize gelince onun sevgi ve kelimasında hep münafıklara yöneldiğini görüyoruz’ dedi. Peygamber de “Allah rızasını umarak (kelime-i şهادet) getiren kişiye cehennem ateşini haram kıldı” buyurdu. Mahmûd b. Rabî anlatmaya devam etmektedir: Bu olayı Yezîd b. Muaviye (ö. 64/683) komutasında Rum ülkesine sefere giderken Ebû Eyyûb (ö. 49/669)’un bulunduğu bir gruba anlattım. Ebû Eyyûb’te bu habere karşı çıkarak Peygamberin asla senin zikrettiğin şeyi söyleyeceğini zannetmiyorum dedi. Bu kelam zoruma gitti. Bende bu gazveden sağ salim olursam İtbân’a tekrar sormaya yemin ettim. Daha sonra İtbân’ın yanına gelmek nasip oldu. Önce hac görevlerimi yerine getirdim sonra Medine’ye döndüm. Akabinde

⁴¹⁶ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, VI, s. 180.

Sâlimoğulları diyarına geldim. O esnada İtbân âmâ olduğu halde kavmine namaz kıldırıyordu. Namazını bitirdikten sonra ona selam vererek kendimi tanıttım. Daha sonra bu hadisi kendisine sordum. O da daha önce anlattığı şekilde bana anlattı”⁴¹⁷.

فَرَعَمَ مَحْمُودٌ، أَنَّهُ سَمِعَ عِثْبَانَ بْنَ مَالِكٍ الْأَنْصَارِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - وَكَانَ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ: كُنْتُ أَصِلِّي لِقَوْمِي بِنَبِيِّ سَلَامٍ وَكَانَ يَحُولُ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ وَادٍ إِذَا جَاءَتْ الْأَمْطَارُ، فَيَشُقُّ عَلَيَّ اجْتِيَاؤُهُ قَبْلَ مَسْجِدِهِمْ، فَجِئْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ لَهُ: إِنِّي أَتُكْرِتُ بَصْرِي، وَإِنَّ الْوَادِيَ الَّذِي بَيْنِي وَبَيْنَ قَوْمِي يَسْبِلُ إِذَا جَاءَتْ الْأَمْطَارُ، فَيَشُقُّ عَلَيَّ اجْتِيَاؤُهُ، فَوَدِدْتُ أَنَّكَ تَأْتِي فَتُصَلِّيَ مِنِّي مَكَانًا، أَتَّخِذُهُ مُصَلًّى، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «سَافِعُلٌ» فَقَدَا عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بَعْدَ مَا اشْتَدَّ النَّهَارُ، فَاسْتَأْذَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَذِنْتُ لَهُ فَلَمْ يَجْلِسْ حَتَّى قَالَ: «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أَصَلِّيَ مِنْ بَيْتِكَ؟» فَأَشْرَفْتُ لَهُ إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي أُحِبُّ أَنْ أَصَلِّيَ فِيهِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَبَّرَ، وَصَفَّقْنَا وَرَاءَهُ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ وَسَلَّمْنَا جِئِينَ سَلَّمَ، فَحَبَسْتُهُ عَلَى خَزِيرٍ يُصْنَعُ لَهُ، فَسَمِعَ أَهْلُ الدَّارِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِي، فَقَابَ رَجَالٌ مِنْهُمْ حَتَّى كَثُرَ الرَّجَالُ فِي الْبَيْتِ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ: مَا فَعَلَ مَالِكٌ؟ لَا أَرَاهُ. فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ: ذَلِكَ مُنَافِقٌ لَا يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَا تَقُلْ ذَلِكَ أَلَا تَرَاهُ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يَبْتَغِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ "، فَقَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، أَمَا نَحْنُ، فَوَ اللَّهِ لَا نَرَى وَدَّهَ وَلَا حَدِيثَهُ إِلَّا إِلَى الْمُنَافِقِينَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى النَّارِ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يَبْتَغِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ " قَالَ مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ: فَحَدَّثَنَاهَا قَوْمًا فِيهِمْ أَبُو أَيُّوبَ صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَتِهِ الَّتِي تُوقَى فِيهَا، وَيَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ عَلَيْهِمْ بَارِضُ الرُّومِ، فَأَتَاكَهَا عَلَيَّ أَبُو أَيُّوبَ، قَالَ: وَاللَّهِ مَا أَظُنُّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَا قُلْتُ قَطُّ، فَكَبَّرَ ذَلِكَ عَلَيَّ، فَجَعَلْتُ لِلَّهِ عَلَيَّ إِنْ سَلَّمَنِي حَتَّى أَقْفَلَ مِنْ غَزَوَتِي أَنْ أَسْأَلَ عَنْهَا عِثْبَانَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، إِنْ وَجَدْتُهُ حَيًّا فِي مَسْجِدِ قَوْمِي، فَقُلْتُ، فَأَهْلَلْتُ بِحَجَّةٍ أَوْ بِعُمْرَةٍ، ثُمَّ سِرْتُ حَتَّى قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ، فَأَتَيْتُ بَنِي سَالِمٍ، فَإِذَا عِثْبَانُ شَيْخٌ أَعْمَى يُصَلِّيَ لِقَوْمِهِ، فَلَمَّا سَلَّمَ مِنَ الصَّلَاةِ سَلَّمْتُ عَلَيْهِ وَأَخْبَرْتُهُ مَنْ أَنَا، ثُمَّ سَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ الْحَدِيثِ، فَحَدَّثَنِيهِ كَمَا حَدَّثَنِيهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ.

Mevzubahis hadis “Nafile Namazların Cemaatle Kılınması” başlığı altında nakledilmiştir. İbn Hacer, Buhârî’nin mevzubahis hadisi pek çok başlık altında verdiğini nakletmektedir.⁴¹⁸ Bedrüddîn el-Aynî de, bu hadis ile ilgili detaylı bilginin “Evlerde Namazgah” başlığı altında geçtiğini zikretmektedir.⁴¹⁹

8- Buhârî’nin Yahya b. Bükeyr (ö. 231/845) vasıtasıyla naklettiği hadise göre Mahmûd b. Rabî şöyle demiştir: “Ensar dan Bedir gazvesine katılan ve Peygamberin ashabından İtbân b. Mâlik, Allah Resûlüne gelerek ben âmâyım bazen yağmur suyu sebebiyle kavmimin mescidine giderek namaz kıldırıyorum. Siz evime gelip bir

⁴¹⁷ Buhârî, “Teheccüd”, 36.

⁴¹⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, III, s. 1187.

⁴¹⁹ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, IX, s. 361.

yerine namaz kılsaydınız ben de orayı namazgah edinseydim! dedi. Peygamber de “gelirim” buyurdu. Bir gün Peygamberle Ebû Bekir öğle vakti çıka geldi. Daha sonra eve girmek için izin istedi, bende kabul ettim. Akabinde oturmadan bana “nerede namaz kılmamı arzu edersin?” diye sordu. Ben de Peygambere, namazgah edinmek istediğim yeri gösterdim. Peygamber de namaza durdu, bizde ardından saf aldık. Daha sonra namazdan çıkan selamı verdi, bizde aynısı yaptık. Peygamberin evimden ayrılmasını istemedik ve onun için hazire yemeği hazırladık. Peygamberin burada olduğunu öğrenen komşular eve akın ettiler. Sonun da herkes toplandı ve içerinden biri Mâlik b. Duhşûn nerede? diye sordu. İçlerinden biri şu Allah ve Resûlünü sevmeyen münafık dedi. Bunun üzerine Peygamber “böyle demeyin onun Allah rızasını gözeterek (kelime-i şهادet) getirdiğini görmediniz mi?” şeklinde tepki gösterdi. Daha sonra münafık diyen Allah ve Resûlü daha iyi bilir dedi. Ardından bize gelince onun sevgi ve kelimasında hep münafıklara yöneldiğini görüyoruz dedik. Peygamber “şüphe yok ki Allah, kendi rızasını gözeterek (kelime-i şهادet) getiren kimseye cehennem ateşini haram kıldı” buyurdu. İbn Şihâb şöyle dedi: Ensar’dan Sâlimoğullarından, hayır da ön plana çıkan Husayn b. Muhammed’e Mahmûd b. Rabî’nin rivayet ettiği hadisin sıhhatini sordum. Oda sahih olduğunu belirtti”⁴²⁰.

حَدَّثَنَا بِحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عَقِيلٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيُّ، أَنَّ عِثْبَانَ بْنَ مَالِكٍ، وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الْأَنْصَارِ: أَنَّهُ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَتَيْتُكَ بِصَرِيٍّ، وَأَنَا أَصْلِي لِقَوْمِي، فَإِذَا كَانَتْ الْأَمْطَارُ سَالَ الْوَادِي الَّذِي بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ، لَمْ أَسْتَطِعْ أَنْ أَتِيَ مَسْجِدَهُمْ فَأُصَلِّيَ لَهُمْ، فَوَدِدْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنَّكَ تَأْتِي فَتُصَلِّيَ فِي بَيْتِي فَاتَّخِذُهُ مُصَلًّى، فَقَالَ: «سَافِعُلُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ» قَالَ عِثْبَانُ: فَعَدَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ جِئَا ارْتَفَعَ النَّهَارُ، فَاسْتَأْذَنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَذِنْتُ لَهُ، فَلَمْ يَجْلِسْ حَتَّى دَخَلَ الْبَيْتَ، ثُمَّ قَالَ لِي: «أَيُّنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ مِنْ بَيْنِكَ؟» فَأَشْرَفْتُ إِلَى نَاحِيَةِ مِنَ الْبَيْتِ، فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَبَّرَ فَصَفَّعْنَا، فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ، وَحَبَسْنَاهُ عَلَى خَزِيرٍ صَنَعْنَاهُ، فَتَأَبَّ فِي الْبَيْتِ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الدَّارِ دَوُو عَدَدٍ فَاجْتَمَعُوا، فَقَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ: أَيُّنَ مَالِكُ بْنُ الدُّخْسَنِ؟ فَقَالَ بَعْضُهُمْ: ذَلِكَ مُنَافِقٌ، لَا يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَا تَقُلْ، أَلَا تَرَاهُ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يُرِيدُ بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ؟ " قَالَ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: قُلْنَا: فَإِنَّا نَرَى وَجْهَهُ وَنَصِيحَتَهُ إِلَى الْمُنَافِقِينَ، فَقَالَ: " فَإِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَى النَّارِ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يَبْتَغِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ " قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: ثُمَّ سَأَلْتُ الْخَصِينَ بْنَ مُحَمَّدٍ الْأَنْصَارِيَّ، أَحَدَ بَنِي سَالِمٍ، وَكَانَ مِنْ سَرَائِهِمْ، عَنْ حَدِيثِ مَحْمُودٍ، فَصَدَّقَهُ.

⁴²⁰ Buhârî, “Et’ime”, 15

İbn Hacer bu hadisle ilgili açıklamaların detaylı bir şekilde “Evlerde Namazgahlar” başlığı altında geçtiğini ifade etmektedir.⁴²¹ Bedrüddîn el-Aynî’de hadisin daha evvel “Evlerde Namazgahlar” başlığı altında nakledildiğini ve “Hastalık ve Şiddetli Yağmur Zamanında Bulunulan Yerde Namaz Kılınması” başlığı altında muhtasar olarak nakledildiğini ifade etmektedir.⁴²²

9- Buhârî’nin Mahmûd b. Rabî kanalıyla naklettiği hadise göre Sâlimoğullarından İtbân b. Mâlik’ten (aşağıdaki) hadisi duyduğunu söylemektedir: “Peygamber (s.a.v) bana geldi ve Kıyamet gününde Allah’ın rızasını arzu ederek (kelime-i şehadet getirene) Allah cehennemi haram kılar” buyurdu”⁴²³.

قَالَ: سَمِعْتُ عِثْبَانَ بْنَ مَالِكٍ الْأَنْصَارِيِّ، ثُمَّ أَحَدَ بَنِي سَالِمٍ، قَالَ: غَدَا عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: " لَنْ يُوَافِيَ عَبْدٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، يَقُولُ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ، إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ النَّارَ.

Zikrolunan hadis “Amellerde Allah’ın Rızasını Gözetmek” başlığı altında nakledilmiştir. Bedrüddîn el-Aynî mevzu bahis hadisin uzun kısmının “Evlerde Namazgahlar başlığı altında rivayet edildiğini söylemektedir.⁴²⁴ İbn Hacer, Buhârî’nin hadisi muhtasar olarak naklettiğini söylemektedir.⁴²⁵

10- Buhârî Abdân kanalıyla naklettiği hadise göre Mâhmûd b. Rebi, İtbân b. Mâlik’ten (aşağıdaki) hadisi duyduğunu söylemektedir: “Peygamber (s.a.v) bana geldi. Daha sonra bir adam Mâlik b. Duşşûn nerede? diye sordu. İçimizden bir adam şu Allah ve Resûlünü sevmeyen dedi. Akabinde Peygamber “onun Allah’ın rızasını isteyerek (kelime-i şehadet) getirdiğini söylemiyor muydunuz” dedi. Onlarda evet diye cevap verdiler. Bunun üzerine Peygamber “kıyamet gününde Allah’ın rızasını arzu ederek (kelime-i şehadet getirene) Allah cehennemi haram kılar” buyurdu”⁴²⁶.

حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: سَمِعْتُ عِثْبَانَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: غَدَا عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَجُلٌ: أَيْنَ مَالِكُ بْنُ الدُّخَشْنِ؟ فَقَالَ رَجُلٌ مَنَا: ذَلِكَ مُنَافِقٌ، لَا يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " أَلَا تَقُولُونَ: يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يَبْتَغِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ " قَالَ: بَلَى، قَالَ: «فَإِنَّهُ لَا يُوَافِيَ عَبْدٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِهِ، إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ النَّارَ.

⁴²¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, s. 454.

⁴²² Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XI, s. 68.

⁴²³ Buhârî, “Rikâk”, 6.

⁴²⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXII, s. 57.

⁴²⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XI, s. 246.

⁴²⁶ Buhârî, “İstîtabatu'l-mürteddîn ve'l-Muândîn ve Kitâlihîm”, 88.

Mezkûr hadis “Hesap Gününde Başarılı Olanlar” başlığı altında zikredilmiştir. İbn Hacer ve Bedrüddîn el-Aynî, hadis ile ilgili detaylı açıklamaların “Salât” kitabında geçtiğini ifade etmektedir.⁴²⁷

Netice

Bütün rivayetleri incelediğimizde, İbn Hacer ve Bedrüddîn el-Aynî’nin ifade ettikleri üzere Buhârî İtbân b. Mâlik hadisini on farklı başlık altında muhtasar ve uzun kısmını zikretmiştir. Mevzubahis on rivayetin şerhinde Aynî ve İbn Hacer bu hadisin uzun kısmının veyahut olayın detaylı malumatının “Evlerde Namazgahlar” başlığı altındaki hadiste geçtiğini vurgulamışlardır. Misalleri incelediğimizde Buhârî bazen hadisleri bab başlığı sebebiyle çok fazla ihtisar edebilmektedir. Burada dikkat çekici noktalara işaret etmekte yarar vardır:

1. On rivayete bakıldığında Buhârî hadisi sadece tek hocasından almamıştır. Bunun aksine yedisini, yedi farklı hocasından farklı başlıklar altında nakletmiştir. Bu da onun hadisi sadece tek bir hocadan almadığını göstermektedir.
2. On rivayetten üçünü, Buhârî muallak olarak naklettiği görülmektedir.
3. Buhârî hadisleri bazen önemli derecede ihtisar veya taktî etmiştir. Mesela dokuzuncu rivayette “Amellerde Allah’ın Rızasını Gözetmek” başlığı ile ilgili uzun hadisin sadece konuyu ilgilendiren kısmı taktî edilmiştir.
4. Rivayetlerde görüleceği üzere Buhârî, bütün başlıklarda hadisin tamamını rivayet etmekten kaçınmaktadır.
5. Rivayetler içerisinde birbirleri içerisinde bulunmayan ziyade bilgi olabilmektedir. Mesela Mahmûd b. Rabî rivayetinde “Bu olayı Yezîd b. Muaviye komutasında Rum ülkesine sefere giderken Ebû Eyyûb’un bulunduğu bir gruba anlattım. Ebû Eyyûb’te bu habere karşı çıkarak Peygamberin asla senin zikrettiğin şeyi söyleyeceğini zannetmiyorum dedi. Bu kelam zoruma gitti. Bende bu gazveden sağ salim olursam İtbân’a tekrar sormaya yemin ettim. Daha sonra İtbân’ın yanına gelmek nasip oldu. Önce hac görevlerimi yerine getirdim sonra Medine’ye döndüm. Akabinde Sâlimoğulları diyarına geldim. O esnada İtbân âmâ olduğu halde kavmine namaz kıldırıyordu. Namazını bitirdikten sonra ona selam vererek kendimi tanıttım. Daha

⁴²⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XII, s. 318. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XXIV, s. 138.

sonra bu hadisi kendisine sordum. O da daha önce anlattığı şekilde bana anlattı” bilgisi diğer rivayetlerde mevcut değildir. Ayrıca bazı rivayetlerde şüpheli lafız olup bazılarında bulunmamaktadır. Mesela Saîd b. Ufeyr rivayetinde “Sonun da herkes toplandı ve içerinden biri Mâlik b. Duhşün veya İbn Duhayşin nerede? diye sordu” şeklinde şüpheli lafız diğer rivayetlerde mevcut değildir. Bunlarında dışında rivayetler arasında lafız farklılıkları mevcuttur.

6. İhtisar edilen rivayetlerin uzun kısmı farklı başlık altında nakledilmiştir.

2.3.8 İslam’da Peygamberlik Alametleri

1- Buhârî’nin Hallâd b. Yahya (ö. 211/826) kanalıyla rivayet ettiği habere göre bir kadın şöyle demiştir: “Ey Allah’ın Resûlü benim marangoz olan bir kölem vardır, sana üzerinde durabileceğin bir şey yapayım mı? diye sordu. (Bunun üzerine Peygamber) “Eğer istersen (yaptır)” buyurdu. Bunun için o kadın bir minber yaptırdı”⁴²⁸.

حَدَّثَنَا خَلَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَيْمَنَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ امْرَأَةً قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا أَجْعَلُ لَكَ شَيْئًا تَقْعُدُ عَلَيْهِ، فَإِنِّي لِي غُلَامًا نَجَّارًا؟ قَالَ: «إِن شِئْتَ» فَعَمَلَتِ الْمِنْبَرَ.

Mezkûr hadisi Buhârî, “Minber ve Mescit Yapımında Marangoz ve Ustadan Yardım Talep Edilmesi” başlığı altında rivayet etmiştir. İbn Hacer hadisin muhtasar olduğunu rivayetin uzun kısmının “İslam’da Peygamberlik Alametleri” başlığı altında verildiğini söylemektedir⁴²⁹. Aynî de söz konusu hadisin “Marangoz”, “İslam’da Peygamberlik Alametleri”⁴³⁰ ve “Minber Üzerinde Hutbe”⁴³¹ başlığı altında nakledildiğini ifade etmektedir.

2- Buhârî’nin Saîd b. Ebî Meryem (ö. 224/838) kanalıyla naklettiği hadise göre Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)’ın şöyle dediğini nakletmiştir: “Peygamber kütüğe yaslanır öyle hutbe verirdi. Ona minber yapıp (minber üzerine) hutbe vermeye başlayınca o minberden ağlama sesi duyduk. Akabinde Peygamber minberden indi ve elini üzerine koydu”⁴³².

⁴²⁸ Buhârî, “Salât”, 64.

⁴²⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, s. 648.

⁴³⁰ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, IV, s. 310.

⁴³¹ Aynî, *a.g.e.*, XI, s. 303.

⁴³² Buhârî, “Cum’a”, 26.

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَنَسٍ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: «كَانَ جَذَعٌ يَقُومُ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا وُضِعَ لَهُ الْمِنْبَرُ سَمِعْنَا لِلْجَذَعِ مِثْلَ أَصْوَاتِ الْعِشَارِ حَتَّى نَزَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَيْهِ.

Zikrolunan hadis “Minber Üzerinde Hutbe” başlığında geçmektedir. İbn Hacer bu hadisle ilgili kapsamlı bilgilerin “İslam’da Peygamberlik Alametleri” başlığı altında verileceğini zikretmektedir.⁴³³ Ayrıca söz konusu hadisin uzun kısmını Buhârî Hallâd kanalıyla hadisin “Marangoz” adlı başlık altında nakledilmiştir.

3- Ensar dan bir kadın Peygambere geldi ve şöyle dedi. “Ey Allah’ın Resûlü benim marangoz olan bir kölem vardır, sana üzerinde oturabileceğin bir şey yapayım mı? diye sordu. (Bunun üzerine Peygamber) “Eğer istersen (yaptır)” buyurdu. Bunun için o kadın bir minber yaptırdı. Peygamber cuma günleri yapılan minbere çıkınca hurma kütüğü ikiye bölünürcesine ağladı. Sonra Peygamber indi, (hurma kütüğünü) kucakladı ki çocuk gibi ağlayan kütük sustu ve sabit durdu. Allah Resûlü “bu (kütük) duyduğu öğütler sebebiyle ağladı”⁴³⁴ buyurdu.

3- حَدَّثَنَا خَلَادُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَيْمَنَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ قَالَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا أَجْعَلُ لَكَ شَيْئًا تَقْعُدُ عَلَيْهِ، فَإِنِّي لِي غُلَامًا نَجَارًا قَالَ: «إِنْ شِئْتَ»، قَالَ: فَعَمِلْتُ لَهُ الْمِنْبَرُ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ قَعَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمِنْبَرِ الَّذِي صَنِعْتُ، فَصَاخَتِ النَّخْلَةُ الَّتِي كَانَ يَخْطُبُ عَنْدَهَا، حَتَّى كَادَتْ تَنْشَقُّ، فَنَزَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى أَخَذَهَا، فَضَمَّهَا إِلَيْهِ، فَجَعَلْتُ تَيْنُ أَنْبَيْنِ الصَّبِيِّ الَّذِي يُسَكَّتُ، حَتَّى اسْتَقَرَّتْ، قَالَ: «بَكَتْ عَلَى مَا كَانَتْ تَسْمَعُ مِنَ الذِّكْرِ.

Mevzubahis hadis “Marangoz” başlığı altında geçmektedir. Aynî ve İbn Hacer bu hadisin “Minber Üzerinde Hutbe” başlığı altında da geçtiğini söylemektedir.⁴³⁵

4- Buhârî’nin Ebû Nuaym (ö. 218/833) kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.v) cuma günleri ağaç veya hurma kütüğüne yaslanır öyle hutbe verirdi. Ensar dan bir kadın veya erkek ey Allah’ın Resûlü, size bir minber yaptırayım mı? diye sordu. Bunun üzerine Peygamber: ‘İsterseniz yaptırın’ buyurdu. Daha sonra Peygambere minber yapıldı. Cuma günü olunca Peygamber kütüğe çıktı ve o anda hurma kütüğü bir çocuk gibi ağladı.

⁴³³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, II, s. 465.

⁴³⁴ Buhârî, “Buyû”, 32.

⁴³⁵ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XI, s. 303. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IV, s. 374.

Peygamber minberden inip kucaklayınca teskin oldu. Bunun üzerine Peygamber şöyle dedi: Duyduğu öğütler sebebiyle ağlıyordu”⁴³⁶.

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَيْمَنَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَانَ يَقُومُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ إِلَى شَجَرَةٍ أَوْ نَخْلَةٍ، فَقَالَتْ امْرَأَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، أَوْ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلَا نَجْعَلُ لَكَ مِئْبَرًا؟ قَالَ: «إِنْ شِئْتُمْ»، فَجَعَلُوا لَهُ مِئْبَرًا، فَلَمَّا كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ دُفِعَ إِلَى الْمِئْبَرِ، فَصَاحَتِ النَّخْلَةُ صِيَاخَ الصَّبِيِّ، ثُمَّ نَزَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَضَمَّهُ إِلَيْهِ، تَبَيَّنُ أَنْبِيَنَ الصَّبِيِّ الَّذِي يُسَكَّنُ. قَالَ: «كَأَنْتَ تَبْكِي عَلَى مَا كَانَتْ تَسْمَعُ مِنَ الذِّكْرِ عِنْدَهَا.

Mevzubahis hadis “İslam’da Peygamberlik Alametleri” başlığı altında rivayet edilmiştir. Aynî, bu hadisin “Buyû” bölümünde geçtiğini ifade etmektedir.⁴³⁷

Netice

Buhârî “İslam’da Peygamberlik Alametleri” altında naklettiği hadisin uzun kısmını “Minber ve Mescit Yapımında Marangoz ve Ustadan Yardım Talep Edilmesi”, “Minber Üzerine Hutbe” ve “Marangoz” başlıklarına göre hadisi ihtisar etmiştir. Burada birkaç hususa dikkat çekmekte yarar vardır:

- 1- Buhârî aynı hadisi dört farklı başlıkta rivayet etmiştir.
2. Dört farklı başlıkta üç farklı hocasından rivayet etmiştir. Buda onun hadisi pek çok hocasından aldığını göstermektedir.
3. Hadisin uzun kısmını her başlık altında nakletmekten kaçınmış ve sadece “İslam’da Peygamberlik” başlığı altında nakletmiştir.
4. Dört hadisi de Salât, Buyû, Cuma ve Menâkib bölümlerinde nakletmesi dikkat çekicidir.
5. Rivayetler dikkatlice incelendiğinde ikinci rivayette “Peygamberin kütüğü yaslanarak hutbe verdiği” zikredilmektedir. Dördüncü rivayette ise “Peygamberin ağaç veya hurma dalına yaslanarak hutbe verildiği” nakledilmektedir. Hakeza ikinci rivayette ağlama ve seslenmek için “صوت العشار” terkihi kullanılmış, Üçüncü ve dördüncü rivayetler için “صاحت النخلة” şeklinde farklı lafız geçmektedir. Bunun dışında ilk üç rivayette Peygambere minber yapılmasını teklif eden kadın iken, dördüncü rivayette “kadın veya erkeğin teklif ettiği” geçmektedir. Diyebiliriz ki Buhârî, hadisi bir yandan ihtisar ederken diğer taraftan hadis içerisindeki farklı lafızlara dikkat çekmektedir.

⁴³⁶ Buhârî, “Menâkib”, 25.

⁴³⁷ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XVI, s.

6. İhtisar edilen rivayetlerin uzun kısmı farklı başlık altında nakledilmiştir.

2.3.9 Peygamberin Mucizesi

1- Buhârî'nin Abdullah b. Yûsuf (ö. 226/840) kanalıyla rivayet ettiği hadise Abdullah b. Ebû Talha (ö. 130/747)'nın Enes b. Mâlik (ö. 93/711)'ten şöyle duyduğunu nakletmektedir: “Peygamber camide insanlarla birlikte otururken karşılaştım. Ayakta durdum ve bana Peygamber “seni Ebû Talha (ö. 34/654) mı gönderdi?” diye sordu. Ben evet diye cevapladım. (Peygamber) “yemeğe davet etmen için mi?” diye sualde bulundu. Ben tekrar evet diye cevapladım. Bunun üzerine Peygamber yanındaki kişilere “kalkın gidelim” buyurdu. Yanındakiler yürümeye başladı. Bende önlerinde yürüdüm”⁴³⁸.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، سَمِعَ أَنَسًا، قَالَ: وَجَدْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ مَعَهُ نَاسٌ، فَقُمْتُ فَقَالَ لِي: أَرْسَلَكَ أَبُو طَلْحَةَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، فَقَالَ: لَطَعَامٍ، قُلْتُ: نَعَمْ، فَقَالَ: لِمَنْ مَعَهُ قُومُوا، فَاذْطَلِقْ وَأَنْطَلِقْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ.

Mezkûr hadis “Camide Yemek Davetinde Bulunmak ve Daveti Kabul Etmek” başlığı altında rivayet edilmiştir. İbn Hacer söz konusu hadisin muhtasar hadis olduğunu uzun kısmının “Peygamberlik Alametleri” başlığı altında nakledildiğini ifade etmektedir.⁴³⁹ Aynî de hadisin muhtasar olduğunu uzun kısmının “Peygamberlik Alametleri” başlığı altında rivayet edildiğini ifade ederek ayrıca Et’ime, İman ve Nuzûr bölümlerinde nakledildiğini beyan etmektedir.⁴⁴⁰ Burada öncelikle diğer rivayetlere yer verildikten sonra hadisin uzun kısmına yer verilecektir.

2- Buhârî'nin Salt b. Muhammed (ö. 210/825), Hişâm b. Hassân (ö. ?) ve Sinan Ebû Rabî (ö. ?) kanalıyla naklettiği hadise göre Enes şöyle demiştir: “Annem bir ölçek arpayı un şeklinde öğüttü ve ondan bir kısmını süt bulamacı yaptı. Onun üzerine de bir miktar yağ sıktı. Daha sonra beni Peygambere gönderdi. Peygamberin yanına varınca o ahabıyla birlikte oturuyordu. Akabinde onu yemeğe davet ettim. O da “beraberimde bulunanlarda mı?” diye sordu. Sonra ben anneme geldim Peygamber yanımdaki ahabımla mı geleyim? diyor, dedim. Ebû Talha da Peygambere gelerek Ümmü Süleym’in yanın da az bir şey vardır, dedi. Peygamber eve girdi ve ona yemek getirildi.

⁴³⁸ Buhârî, “Salât”, 43.

⁴³⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 616.

⁴⁴⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IV, s. 240.

Sonra Peygamber “on kişi eve girdirin”, dedi. Daha sonra on kişi girdi ve doyana kadar yediler. Akabinde Peygamber tekrar “on kişi daha eve girdir”, dedi. Onlarda doyuncaya kadar yediler. Tekrar Allah’ın Resûlü “on kişi içeri girsın” buyurdu. Onlarda girip doyuncaya dek yediler. Böylece kırk kişi yedi. Sonra Peygamber yedi ve kalktı. Enes o yemek tabağından bir şey azaldı mı diye baktım”⁴⁴¹ dedi.

حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ الْجَعْدِ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَنَسٍ، ح وَ عَنْ هِشَامٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَنَسٍ، ح وَ عَنْ سِنَانِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ أُمَّ سُلَيْمٍ أُمَّهُ، عَمَدَتِ إِلَى مِدٍّ مِنْ شَعِيرٍ جَشْنُهُ، وَجَعَلَتْ مِنْهُ خَطِيفَةً، وَغَصَرَتْ عُكَّةً عِنْدَهَا، ثُمَّ بَعَثَنِي إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَتَيْتُهُ وَهُوَ فِي أَصْحَابِهِ فَدَعَوْتُهُ، قَالَ: «وَمَنْ مَعِي؟» فَجِئْتُ فَقُلْتُ: إِنَّهُ يَقُولُ: وَمَنْ مَعِي؟ فَخَرَجَ إِلَيْهِ أَبُو طَلْحَةَ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّمَا هُوَ شَيْءٌ صَنَعْتُهُ أُمُّ سُلَيْمٍ، فَدَخَلَ فَجِئَ بِهِ، وَقَالَ: «أَدْخِلْ عَلَيَّ عَشْرَةَ» فَدَخَلُوا فَأَكَلُوا حَتَّى شَبِعُوا، ثُمَّ قَالَ: «أَدْخِلْ عَلَيَّ عَشْرَةَ» فَدَخَلُوا فَأَكَلُوا حَتَّى شَبِعُوا، ثُمَّ قَالَ: «أَدْخِلْ عَلَيَّ عَشْرَةَ» حَتَّى عَدَّ أَرْبَعِينَ، ثُمَّ أَكَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَامَ، فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ، هَلْ نَقَصَ مِنْهَا شَيْءٌ.

Söz konusu hadis “Misafirlerin Eve Onar Kişi Girmesi ve Yemeğe Onar Kişi Oturması” başlığı altında nakledilmiştir. İbn Hacer ve Aynî söz konusu hadisle ilgili bilgilerin “Peygamberlik Alametleri” başlığı altında geçtiğini zikretmektedirler.⁴⁴²

3- Buhârî, İsmâil b. Üveys (ö. 226/841 kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Abdullah b. Ebî Talha’nın Enes’ten şöyle duyduğunu nakletmektedir: “Bir gün Ebû Talha eve geldi ve eşi Ümmü Süleyme’ye evde yiyecek bir şer var mı? Az önce Peygamberin sesi kısık çıkıyor bu da açlığından olsa gerek dedi. Ümmü Süleym de evet, vardır diyerek birkaç arpa ekmeği çıkardı. Daha sonra baş örtüsü ne sararak götürmem için elime verdi. Bunları alarak Peygamberin yanına gittim o da mescitte insanlar ile oturuyordu. Peygamberin önüne durunca, bana “seni Ebû Talha mı gönderdi?” dedi. Bende evet diye cevapladım. Bu kez “yemek için mi?” diye sordu. Bende evet yemek için dedim. Peygamber yanındakilere “kalkın gidiyoruz” buyurdu. Ben onlardan daha evvel gidip Ebû Talha’ya haber verdim. Peygamberle birlikte çok kişinin geldiğini haber alan Ebû Talha, eşine dönerek Peygamber arkadaşlarıyla geliyormuş. Ne yapacağız? yemeğimiz hepsine yetmez dedi. Ümmü Süleym de Allah ve Resûlü daha iyi bilir dedi. Daha sonra Ebû Talha Peygamberi karşılamaya çıktı. Akabinde hep birlikte eve geldiler. Peygamber yanında bulunan kişileri dışarıda bırakarak “Ey Ümmü Süleym yanında ne var getir” buyurdu. Ümmü Süleym de Peygamber için teçhiz ettiği

⁴⁴¹ Buhârî, “Et’ime”, 48.

⁴⁴² Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XXI, s. 109. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IX, s. 487.

gerek dedi. Ümmü Süleym de evet, vardır diyerek birkaç arpa ekmeği çıkardı. Daha sonra baş örtüsü ne sararak götürmem için elime verdi. Bunları alarak Peygamberin yanına gittim o da mescitte insanlar ile oturuyordu. Peygamberin önüne durunca, bana “seni Ebû Talha mı gönderdi?” diye sordu. Bende evet diye cevapladım. Bu kez “yemek için mi?” diye sordu. Bende evet yemek için dedim. Peygamber yanındakilere “kalkın gidiyoruz” buyurdu. Ben onlardan daha evvel gidip Ebû Talha’ya haber verdim. Peygamberle birlikte çok kişinin geldiğini haber alan Ebû Talha, eşine dönerek Peygamber arkadaşlarıyla geliyormuş. Ne yapacağız? yemeğimiz hepsine yetmez dedi. Ümmü Süleym de Allah ve Resûlü daha iyi bilir dedi. Daha sonra Ebû Talha Peygamberi karşılamaya çıktı. Akabinde hep birlikte eve geldiler. Peygamber yanında bulunan kişileri dışarıda bırakarak “Ey Ümmü Süleym yanında ne var getir” buyurdu. Ümmü Süleym de Peygamber için teçhiz ettiği ekmekleri getirdi. Peygamber ekmeklerin parçalanmasını emretti. Sonra Ümmü Süleym parçalanmış ekmeklerin üzerine yağ sürerek katıklandırdı. Peygamber bu ekmek parçalarını bereketli kılması için Allah’a dua etti. Akabinde dışarıda bulunanlardan “on kişi içeri gelsin” buyurdu. Onlarda içeri geldiler ve doyana kadar yediler ve çıktılar. Peygamber yine diğer “on kişi içeri girsin” buyurdu. Onlarda içeri girdiler ve doyana kadar yediler ve ardından çıktılar. Sonra yine “on kişi içeri girsin” dedi. Onlarda içeri girdiler ve doyana kadar yediler ve ardından çıktılar. Böylece yetmiş-seksen kişi (bu yemekten) yedi”⁴⁴⁶.

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو طَلْحَةَ لَأُمِّ سُلَيْمٍ لَقَدْ سَمِعْتُ صَوْتَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَعِيفًا، أَعْرِفُ فِيهِ الْجُوعَ، فَهَلْ عِنْدَكَ مِنْ شَيْءٍ؟ فَقَالَتْ: نَعَمْ، فَأَخْرَجَتْ أَقْرَاصًا مِنْ شَعِيرٍ، ثُمَّ أَخَذَتْ خِمَارًا لَهَا، فَلَفَّتِ الْخُبْزَ بِبَعْضِهِ، ثُمَّ أَرْسَلَتْنِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَهَبْتُ فَوَجَدْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ وَمَعَهُ النَّاسُ، فَقُمْتُ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَرْسَلَكِ أَبُو طَلْحَةَ» فَقُلْتُ: نَعَمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِمَنْ مَعَهُ: «قُومُوا» فَانْطَلَقُوا وَانْطَلَقْتُ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ، حَتَّى جِئْتُ أَبَا طَلْحَةَ فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ أَبُو طَلْحَةَ: يَا أُمِّ سُلَيْمٍ، قَدْ جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسُ، وَلَيْسَ عِنْدَنَا مِنَ الطَّعَامِ مَا نُطْعِمُهُمْ، فَقَالَتْ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، فَانْطَلَقَ أَبُو طَلْحَةَ حَتَّى لَقِيَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو طَلْحَةَ حَتَّى دَخَلَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَلُمِّي يَا أُمِّ سُلَيْمٍ مَا عِنْدَكَ» فَأَتَتْ بِذَلِكَ الْخُبْزِ، قَالَ: فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذَلِكَ الْخُبْزِ فُقْتُ، وَعَصَرَتْ أُمِّ سُلَيْمٍ عُكَّةً لَهَا فَأَدَمَتْهُ، ثُمَّ قَالَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ، ثُمَّ قَالَ: «إِنَّهُنَّ

⁴⁴⁶ Buhârî, “Eymân ve’n-Nuzûr”, 22.

لِعَشْرَةٍ» فَأَذِنَ لَهُمْ فَأَكَلُوا حَتَّى شَبِعُوا، ثُمَّ خَرَجُوا، ثُمَّ قَالَ: «أَنْذَنُ لِعَشْرَةٍ» فَأَذِنَ لَهُمْ، فَأَكَلُوا حَتَّى شَبِعُوا، ثُمَّ خَرَجُوا، ثُمَّ قَالَ: «أَنْذَنُ لِعَشْرَةٍ» فَأَكَلَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ وَشَبِعُوا، وَالْقَوْمُ سَبْعُونَ أَوْ ثَمَانُونَ رَجُلًا.

Söz konusu hadis “Bir Kişi Katık Yememeye Yemin Etse ve Ekmekle Hurma Yerse Katık Yemiş Olur mu” başlığı altında rivayet edilmiştir. Bedrüddîn el-Aynî hadisin uzun kısmının “Peygamberlik Alametleri” başlığı altında geçtiğini ayrıca muhtasar olarak Salât bölümünde geçtiğini zikretmektedir⁴⁴⁷.

5- Buhârî’nin Abdullah b. Yûsuf kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Enes şöyle demiştir: “Bir gün Ebû Talha eve geldi ve eşi Ümmü Süleyme’ye evde yiyecek bir şer var mı? az önce Peygamberin sesi kısık çıkıyor bu da açlığından olsa gerek dedi. Ümmü Süleym de evet, vardır diyerek birkaç arpa ekmeği çıkardı. Daha sonra baş örtüsüne sararak götürmem için elime verdi. Bunları alarak Peygamberin yanına gittim o da mescitte insanlar ile oturuyordu. Peygamberin önüne durunca, bana “seni Ebû Talha mı gönderdi?” diye sordu. Bende evet diye cevapladım. Bu kez “yemek için mi?” diye sordu. Bende evet yemek için dedim. Peygamber yanındakilere “kalkın gidiyoruz” buyurdu. Ben onlardan daha evvel gidip Ebû Talha’ya haber verdim. Peygamberle birlikte çok kişinin geldiğini haber alan Ebû Talha, eşine dönerek Peygamber arkadaşlarıyla geliyormuş. Ne yapacağız? yemeğimiz hepsine yetmez dedi. Ümmü Süleym de Allah ve Resûlü daha iyi bilir dedi. Daha sonra Ebû Talha Peygamberi karşılamaya çıktı. Akabinde hep birlikte eve geldiler. Peygamber yanında bulunan kişileri dışarıda bırakarak “Ey Ümmü Süleym yanında ne var getir” buyurdu. Ümmü Süleym de Peygamber için teşhiz ettiği ekmekleri getirdi. Peygamber ekmeklerin parçalanmasını emretti. Sonra Ümmü Süleym parçalanmış ekmeklerin üzerine yağ sürerek katıklandırdı. Peygamber bu ekmek parçalarını bereketli kılması için Allah’a dua etti. Akabinde dışarıda bulunanlardan “on kişi içeri gelsin” buyurdu. Onlarda içeri geldiler ve doyana kadar yediler ve çıktılar. Peygamber yine diğer ‘on kişi içeri girsin’ buyurdu. Onlarda içeri girdiler ve doyana kadar yediler ve ardından çıktılar. Sonra yine “on kişi içeri girsin” dedi. Onlarda içeri girdiler ve doyana kadar yediler ve ardından çıktılar. Böylece yetmiş-seksen kişi (bu yemekten) yedi⁴⁴⁸.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: قَالَ أَبُو طَلْحَةَ لِأُمِّ سُلَيْمٍ لَقَدْ سَمِعْتُ صَوْتَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَعِيفًا، أَعْرِفُ فِيهِ الْجُوعَ، فَهَلْ

⁴⁴⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXIII, s. 314.

⁴⁴⁸ Buhârî, “Menâkib”, 25.

عِنْدَكَ مِنْ شَيْءٍ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، فَأَخْرَجَتْ أَفْرَاصًا مِنْ شَعِيرٍ، ثُمَّ أَخْرَجَتْ خِمَارًا لَهَا، فَلَقَّتِ الْخُبْزَ بِبَعْضِهِ، ثُمَّ دَسَّتْهُ تَحْتَ يَدَيَّ وَلَا تَنْتَنِي بِبَعْضِهِ، ثُمَّ أَرْسَلْتَنِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَذَهَبْتُ بِهِ، فَوَجَدْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ، وَمَعَهُ النَّاسُ، فَقُمْتُ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَرْسَلَكَ أَبُو طَلْحَةَ» فَقُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: «بِطَعَامٍ» فَقُلْتُ: نَعَمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِمَنْ مَعَهُ: «قُومُوا» فَاذْهَبُوا وَأَنْطَلَقْتُ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ، حَتَّى جِئْتُ أَبَا طَلْحَةَ فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ أَبُو طَلْحَةَ: يَا أُمَّ سُلَيْمٍ قَدْ جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالنَّاسِ، وَلَيْسَ عِنْدَنَا مَا نُطْعِمُهُمْ؟ فَقَالَتْ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، فَاذْهَبُوا أَبُو طَلْحَةَ حَتَّى لَقِيَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو طَلْحَةَ مَعَهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَلُمِّي يَا أُمَّ سُلَيْمٍ، مَا عِنْدَكَ» فَأَتَتْ بِذَلِكَ الْخُبْزِ، فَأَمَرَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَفُتَّ، وَعَصَرَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ عُكَّةً فَأَدَمَتْهُ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ، ثُمَّ قَالَ: «إِنْدُنْ لِعَشْرَةٍ» فَأَذِنَ لَهُمْ، فَأَكَلُوا حَتَّى شَبِعُوا ثُمَّ خَرَجُوا، ثُمَّ قَالَ: «إِنْدُنْ لِعَشْرَةٍ» فَأَكَلُوا حَتَّى شَبِعُوا ثُمَّ خَرَجُوا، ثُمَّ قَالَ: «إِنْدُنْ لِعَشْرَةٍ» فَأَكَلُوا حَتَّى شَبِعُوا، وَالْقَوْمُ سَبْعُونَ أَوْ ثَمَانُونَ رَجُلًا.

Mevzubahis hadis “İslam’da Peygamberlik Alametleri başlığı altında rivayet edilmiştir.

Netice

Buhârî, “Camide (İnsanları) Yemek Davetinde Bulunmak ve Daveti Kabul Etmek” başlığı altında Abdullah b. Yûsuf kanalıyla hadisi başlığa uygun bir şekilde ihtisar etmiştir. “İslam’da Peygamberlik Alametleri” başlığı altında da hadisin uzun kısmını yine aynı hocasından nakletmiştir. Ayrıca hadisin muhtasar kısmı Salt b. Muhammed, Hişâm ve Sinan Ebî Rabî kanalıyla “Misafirlerin Eve Onar Kişi Girmesi ve Yemeğe Onar Kişi Oturması” başlığı altında nakletmiştir. Bunun dışında hadisin uzun kısmı İsmâil b. Üveys’ten “Açlığı Giderecek Kadar Yiyenler” başlığında Kuteybe kanalıyla da “Bir Kişi Katık Yememeye Yemin Etse ve Ekmekle Hurma Yerse Katık Yemiş Olur mu” başlıkları altında nakletmiştir. Burada birkaç noktaya işaret etmekte yarar vardır:

1. Buhârî hadisin hem muhtasarını hem uzun kısmını aynı hocası vasıtasıyla nakletmiştir. Ayrıca ikinci rivayeti farklı hocasından muhtasar olarak rivayet etmiştir.
2. Buhârî üç farklı başlıkta farklı hocalarından hadisin uzun kısmını naklettiği görülmektedir. Ayrıca bu üç rivayet lafızlarından ihtilaflı lafızlar yok denecek kadar azdır.
3. Hakeza birinci muhtasar rivayet uzun hadisin orta kısmından takfî edilmiş ve baş tarafı ile son tarafı hazfedilmiştir.

4. Salt b. Muhammed kanalıyla naklettiği muhtasar rivayet içerisinde uzun kısımlı rivayetler içerisinde de olmayan “sonra Peygamber yedi ve kalktı” ziyade bilgisi mevcuttur.

5. İhtisar edilen riaveytin uzun kısmı farklı başlık altında nakletmiştir.

2.3.10 Câmide Mal Paylaşımı

1- Buhârî'nin muallak olarak İbrahim b. Tahmân (ö. 163/780) kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Enes b. Mâlik (ö. 93/711) şöyle demiştir: “Peygambere Bahreyn'den mal geldi. O da “bunları camiye toplayın” buyurdu. Bu mallar Peygambere bu zamana kadar gelen en fazlasıydı. Peygamber namaz için evinden çıktı ve toplanan mallara hiç bakmadan namaz kılmaya gitti. Namazını eda ettikten sonra malların toplandığı yere geldi. Kimi gördüyse maldan onlara verdi. Bu esnada amcası Abbas (ö. 32/653) geldi ve ey Allah'ın elçisi bana da (maldan) ver. Zira (Bedir'de) oğlum Âkil'e ve kendim için fidye verdim’ dedi. Peygamber ((s.a.v))’de “al” diye buyurdu. Bunun üzerine Abbas, yere serdiği beze maldan doldurmaya başladı. Sonra bezi kaldırmaya çalıştı fakat başaramadı. Sonra Ey Allah'ın elçisi! Birine emret de sırtıma kaldırsın diye talep etti. Peygamber de ‘hayır olmaz’ diye buyurdu. Abbas o zaman sen kaldır dedi. Peygamber yine “olmaz” buyurdu. Bunun üzerine Abbas aldıklarının bir kısmını dağıttı. Tekrar kaldırmayı denedi. Ama yapamadı. Yine Peygambere Ey Allah'ın elçisi! Birine emret de sırtıma kaldırsın dedi. Peygamber yine “hayır olmaz” diye buyurdu. Abbas o zaman sen kaldır! dedi. Peygamber yine “olmaz” dedi. Bunun üzerine Abbas aldıklarının bir kısmını geri koydu. Sonra yükünü alıp omuzuna koydu ve gitti. Peygamber onun hırsına hayret ettiği için gözümüzden kaybolana kadar arkasından baka kaldı. Son dirhem dağıtılana dek oradan ayrılmadı”⁴⁴⁹.

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ يَغْنِي ابْنَ طَهْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَقَالَ: «انْثُرُوهُ فِي الْمَسْجِدِ» وَكَانَ أَكْثَرَ مَالٍ أَتَى بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الصَّلَاةِ وَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهِ، فَلَمَّا قَضَى الصَّلَاةَ جَاءَ فَجَلَسَ إِلَيْهِ، فَمَا كَانَ يَرَى أَحَدًا إِلَّا أَعْطَاهُ، إِذْ جَاءَهُ الْعَبَّاسُ، فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ: أَعْطِنِي، فَإِنِّي قَادِئْتُ نَفْسِي وَقَادِئْتُ عَقِيلًا، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خُذْ» فَحَنَّا فِي ثَوْبِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقْلُهُ فَلَمْ يَسْتَطِعْ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوْمُرْ بَعْضَهُمْ بِرَفْعِهِ إِلَيَّ، قَالَ: «لَا» قَالَ: فَارْفَعُهُ أَنْتَ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا» فَتَنَزَّ مِنْهُ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقْلُهُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوْمُرْ بَعْضَهُمْ

⁴⁴⁹ Buhârî, “Salât”, 42.

يَرْفَعُهُ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا» قَالَ: فَارْفَعُهُ أَنْتَ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا» فَتَنَزَّ مِنْهُ، ثُمَّ اخْتَمَلَهُ، فَأَلْقَاهُ عَلَى كَاهِلِهِ، ثُمَّ انْطَلَقَ، فَمَا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُتْبِعُهُ بَصَرَهُ حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا - عَجَبًا مِنْ جُرْصِهِ - فَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَمَّ مِنْهَا دِرْهَمٌ.

Mevzubahis hadis “Camide (Mal) Paylaştırmak ve Hurma Dalı Asmak” başlığı altında rivayet edilmiştir. Bedrüddîn el-Aynî muallak olarak aynı sened ile Cihad ve Cizye bölümünde nakledildiğini zikretmektedir.⁴⁵⁰ İbn Hacer de hadisin Cihad bölümünde ihtisar edildiğini ifade ederek Buhârî’nin hadisi muallak olarak naklettiğini beyan etmektedir. Hadisin mevsûl isnâdlı olanını Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038)’ın *el-Müsnedü’l-müstahrec alâ Sahîhi Müslim* eserinde rivayet ettiğini söylemektedir.⁴⁵¹ Burada öncelikle muhtasar rivayetlere temas edildikten sonra bir değerlendirme yapılacaktır.

2- Buhârî’nin İbrâhim b. Tahmân kanalıyla muallak olarak naklettiği hadise göre Enes şöyle dedi: “Peygambere Bahreyn’den mal geldi. O da “bunları camiye toplayın” buyurdu. Bu mallar Peygambere bu zamana kadar gelen en fazlasıydı. Bu esnada Abbas geldi ve ey Allah’ın elçisi bana da (maldan) ver. Zira (Bedir’de) oğlum Âkil’e ve kendim için fidye verdim dedi. Peygamber (s.a.v)’de “al” diye buyurdu. Bunun üzerine Abbas, yere serdiği beze maldan doldurmaya başladı. Sonra bezi kaldırmaya çalıştı fakat başaramadı. Sonra ey Allah’ın elçisi! Birine emret de sırtıma kaldırsın dedi. Peygamber “hayır olmaz” diye buyurdu. Abbas o zaman sen kaldır dedi. Peygamber yine “olmaz” diye buyurdu. Bunun üzerine Abbas aldıklarının bir kısmını dağıttı. Tekrar kaldırmayı denedi. Ama yapamadı. Yine Peygambere ey Allah’ın elçisi! Birine emret de sırtıma kaldırsın dedi. Peygamber “hayır olmaz” diye buyurdu. Abbas o zaman sen kaldır dedi. Peygamber yine “olmaz” diye buyurdu. Bunun üzerine Abbas aldıklarının bir kısmını geri koydu. Sonra yükünü alıp omuzuna koydu ve gitti. Peygamber onun hırsına hayret ettiği için gözümüzden kaybolana kadar arkasından baka kaldı. Son dirhem dağıtılana dek oradan ayrılmadı”⁴⁵².

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَقَالَ: «انْزُرُوهُ فِي الْمَسْجِدِ»، فَكَانَ أَكْثَرَ مَالٍ أَتَى بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذْ جَاءَهُ الْعَبَّاسُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطِنِي إِيَّيَ فَادَيْتُ نَفْسِي وَفَادَيْتُ عَقِيلًا، قَالَ: «خُذْ»، فَحَتَا فِي ثَوْبِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقْلُهُ فَلَمْ يَسْتَطِعْ، فَقَالَ:

⁴⁵⁰ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, IV, s. 237.

⁴⁵¹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, s. 616.

⁴⁵² Buhârî, “Cizye”, 4.

أَوْمُرُ بَعْضَهُمْ يَرْفَعُهُ إِلَيَّ، قَالَ: «لَا» قَالَ: فَارْفَعُهُ أَنْتَ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا»، فَتَنَزَّرَ مِنْهُ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقَالُهُ فَلَمْ يَرْفَعْهُ، فَقَالَ: فَمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعُهُ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا»، قَالَ: فَارْفَعُهُ أَنْتَ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا»، فَتَنَزَّرَ مِنْهُ، ثُمَّ اخْتَمَلَهُ عَلَى كَاهِلِهِ، ثُمَّ انْطَلَقَ فَمَا رَأَى يُنْبِغُهُ بَصَرَهُ حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا، عَجَبًا مِنْ جِرْصِهِ، فَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَمَّ مِنْهَا دِرْهَمٌ.

Zikrolunan hadis “Peygamberin Bahreyn Arazilerini İhta Olarak Vermesi, Cizye ve Mal Gelirlerinden İnsanlara Verileceğini Söylemesi ve Fey ile Cizyenin Kimlere Dağıtılacağı” başlığı altında nakledilmiştir. İbn Hacer mevzubahis hadisi Buhârî’nin ilk hadisten biraz ihtisar edildiğini beyan etmektedir.⁴⁵³ Aynî de hadisin “Camide (Mal) Paylaştırmak ve Hurma Dalı Asmak” başlığı altında geçtiğini vurgulamaktadır.⁴⁵⁴

3- Buhârî, İbrahim b. Tahmân kanalıyla muallak olarak naklettiği hadise göre Enes şöyle dedi: “Peygambere Bahreyn’den mal geldi akabinde Abbas geldi ve şöyle buyurdu: Ya Resûlullah ben (Bedir’de) oğlum Âkil ve kendim için fidye verdim’. Bunun üzerine Peygamber “al” dedi ve o da elbisesine koydu”⁴⁵⁵.

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ فَجَاءَهُ الْعَبَّاسُ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطِنِي فَإِنِّي فَادَيْتُ نَفْسِي وَفَادَيْتُ عَقِيلًا فَقَالَ: «خُذْ» فَأَعْطَاهُ فِي ثَوْبِهِ.

Buhârî söz konusu hadisi “Müşriklerin Fidyeye Vermesi” başlığı altında nakletmiştir. İbn Hacer ve Aynî hadisin burada muallak ve muhtasar olarak nakledildiğini ifade ederek uzun kısmının salât bölümünde rivayet edildiğini söylemektedirler.⁴⁵⁶

Netice

Buhârî ihtisar veya taktî metodunu önemli ölçüde kullandığını zikretmekte fayda vardır. Nitekim o hadisi “Camide (Mal) Paylaştırmak ve Hurma Dalı Asmak” başlığı altında uzun olarak zikretmiş, akabinde “Peygamberin Bahreyn Arazilerini İhta Olarak Vermesi, Cizye ve Mal Gelirlerinden İnsanlara Verileceğini Söylemesi ve Fey ile Cizyenin Kimlere Dağıtılacağı” ve “Müşriklerin Fidyeye Vermesi” başlıkları altında hadisi ihtisar etmiştir. Burada dikkat çekmemiz gereken birkaç husus vardır:

1. Buhârî hadisin uzun kısmını ve ihtisar ettiği hadisleri muallak olarak nakletmiştir. Fakat İbn Hacer’in zikrettiği üzere hadisin mevsûl isnadlı olanın Ebû Nuaym el-İsfahânî

⁴⁵³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VI, s. 310.

⁴⁵⁴ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XV, s. 121.

⁴⁵⁵ Buhârî “Cihâd”, 172.

⁴⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VI, s. 194.

(ö. 430/1038)'in *el-Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi Müslim* adlı eserinde geçtiğini ifade ettiğini zikretmiştik.

2. Hadisin uzun kısmı ve muhtasar olanları aynı râvî tarafından nakledilmiştir. Bu da Buhârî'nin şartına uygun hadis bulamadığı olsa gerek.
3. Üçüncü rivayette ihtisar edilen hadis, uzun rivayetin orta kısmından ihtisar edilmiştir. Bu nevi rivayetler değerlendirilirken uzun rivayetleri de göz önünde bulundurulmalıdır.
4. İhtisar edilen hadisin uzun kısmı farklı başlık altında nakledilmiştir.

2.3.11 Peygamber ve Ashabının Medine'ye Hicreti

1- Buhârî'nin Yahya b. Bükeyr (ö. 231/845)'den naklettiği hadise göre Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle demiştir: “Temyiz yaşımdan beri annem ve babamı Müslüman (bilirim). Hemen hemen her gün Peygamber sabah akşam evimize gelirdi. Ebû Bekir (ö. 13/634)'in aklına da evinin yanında bir mescit inşa etmek geldi. Daha sonra (inşa ettiği yerde) Kur'ân okuyor ve namaz kılıyordu. Müşriklerin kadınları ve çocukları oraya gelir onu şaşkınlıkla izlerlerdi. Ebû Bekir hisli bir insan olması hasebiyle Kur'ân okuduğu zaman gözyaşlarına hâkim olamazdı. Onun bu halini gören müşriklerin önde gelenlerini endişelendirmişti”⁴⁵⁷.

حَدَّثَنَا بِحَيِّ بْنِ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: " لَمْ أَعْقِلْ أَبَوَيَّ إِلَّا وَهُمَا يَدِينَانِ الدِّينَ، وَلَمْ يَمُرَّ عَلَيْنَا يَوْمٌ إِلَّا يَأْتِينَا فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، طَرَفِي النَّهَارِ: بُكْرَةً وَعَشِيَّةً، ثُمَّ بَدَأَ لِأَبِي بَكْرٍ، فَأَبْتَنِي مَسْجِدًا بِفَاءِ دَارِهِ، فَكَانَ يُصَلِّي فِيهِ وَيَقْرَأُ الْقُرْآنَ، فَيَقِفُ عَلَيْهِ نِسَاءُ الْمُشْرِكِينَ وَأَبْنَاؤُهُمْ، يَعْجَبُونَ مِنْهُ وَيَنْظُرُونَ إِلَيْهِ، وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ رَجُلًا بَغَاءً، لَا يَمْلِكُ عَيْنِيهِ إِذَا قَرَأَ الْقُرْآنَ، فَأَفْرَعُ ذَلِكَ أَشْرَافَ قُرَيْشٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ.

Mevzubahis hadis “İnsanlara Zarar Vermediği Müddetçe Yol Üzerine Cami İnşa Edilebilir” bâbı altında muhtasar olarak nakledildiği ifade edilmektedir. Ayrıca hadisin uzun kısmının Hicret başlığı altında verildiği nakledilmiştir.⁴⁵⁸ Bedrüddîn el-Aynî'de hadisin Hicret başlığı altında uzun kısmının verildiğini ayrıca Kira, Kefalet, Edep, Racî gazvesi altında muhtasar verildiğini ifade etmektedir.⁴⁵⁹ İbn Hacer, Aynî'nin işaret ettiği muhtasar rivayetlerin şerhinde hadisin uzun kısmının Hicret başlığı altında rivayet

⁴⁵⁷ Buhârî, “Salât”, 86.

⁴⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 672.

⁴⁵⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IV, s. 376.

edildiğini söylemektedir.⁴⁶⁰ Burada öncelikle muhtasar rivayetlere yer verildikten sonra hadisin uzun kısmına işaret edilerek değerlendirme yapılacaktır.

2- Buhârî'nin İbrâhim b. Mûsa (ö. 219/834) vasıtasıyla rivayet ettiği hadise göre Hz. Âişe şöyle demiştir: “Resûlüllah ile Ebû Bekir (Mekke'de iken) Abd b. Adiyy oğulları olan ed-Dîl oğullarından yol kılavuzluğunda maharetli (Abdullah b. Uraykıt adında) bir kişiyi kiralamışlardı”. Bu adam Âs b. Vâil es-Sehmî ailesi hakkında yeminli dost olmak üzere elini kana batırmıştı. Bu zât hala da Kureyş kâfirlerinin dinine mensuptu. Fakat sadâkatine güvenerek Resûlüllah ile Ebû Bekir, develerini ona teslim etmişler ve üç gece sonra develeriyle beraber Sevr dağındaki mağarada buluşmak üzere anlaşım muahede etmişlerdi. Bu kılavuz Resûlüllah ile Ebû Bekir'in develeriyle üçüncü gecenin sabahında Sevr'e, onların yanına geldi. Resûlüllah ve Ebû Bekir'le beraber Âmir b. Führeyre (ö. 4/625) ve kılavuz (Abdullah b. Uraykıt) da yola koyuldular. Kılavuz yolcuları alıp sahil yolunu takip ederek Medine'ye gitmek üzere hareket ettiler”⁴⁶¹.

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: " وَاسْتَأْجَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبُو بَكْرٍ رَجُلًا مِنْ بَنِي الدَّبَلِ، ثُمَّ مِنْ بَنِي عَبْدِ بْنِ عَدِيٍّ هَادِيًا خَرِيْبًا - الْخَرِيْبُ: الْمَاهِرُ بِالْهَدَايَةِ - قَدْ غَمَسَ يَمِينَ حَلْفٍ فِي آلِ الْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ، وَهُوَ عَلَى دِينِ كُفَّارٍ قُرَيْشٍ، فَأَمْنَاهُ فَدَفَعَا إِلَيْهِ رَاجِلَتَيْهِمَا، وَوَاعَدَاهُ غَارَ ثَوْرٍ بَعْدَ ثَلَاثِ لَيَالٍ، فَأَتَاهُمَا بِرَاجِلَتَيْهِمَا صَبِيحَةَ لَيَالٍ ثَلَاثٍ، فَارْتَحَلَا وَانْطَلَقَ مَعَهُمَا عَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ، وَالذَّلِيلُ الدَّبَلِيُّ، فَأَخَذَ بِهِمْ أَسْفَلَ مَكَّةَ وَهُوَ طَرِيقُ السَّاجِلِ.

Söz konusu hadis “Zaruret Zamanında Müşrikleri İstihdam Etme” başlığı altında rivayet edilmiştir. Aynî ve İbn Hacer, söz konusu hadisin taktî edildiğini ifade etmektedir.⁴⁶²

3- Buhârî'nin Yahya b. Bükeyr kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Âişe şöyle demiştir: “Resûlüllah ile Ebû Bekir (Mekke'de iken) Abd b. Adiyy oğulları olan ed-Dîl oğullarından yol kılavuzluğunda maharetli (Abdullah b. Uraykıt adında) bir kişiyi kiralamışlardı. Bu zât hala da Kureyş kâfirlerinin dinine mensuptu. Onlar develerini ona teslim ettiler. Üç gece sonra sabah develeriyle beraber Sevr Dağındaki mağarada buluşmak üzere anlaşım muahede etmişlerdi”⁴⁶³.

⁴⁶⁰ Bu ifadeler için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III, s. 517-518; IV, s. 412; VII, s. 450. X, s. 514.

⁴⁶¹ Buhârî, “İcâra”, 3.

⁴⁶² Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, s. 115. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, s. 517.

⁴⁶³ Buhârî, “İcâra”, 3.

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عَقِيلٍ، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: فَأَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: «وَأَسْتَأْجِرَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبُو بَكْرٍ رَجُلًا مِنْ بَنِي الدَّيْلِ هَادِيًا خَرِيئًا، وَهُوَ عَلَى دِينِ كُفَّارِ قُرَيْشٍ، فَدَفَعَا إِلَيْهِ رَاِحِلَتَيْهِمَا، وَوَاعَدَاهُ غَارَ ثَوْرٍ بَعْدَ ثَلَاثِ لَيَالٍ بِرَاِحِلَتَيْهِمَا صُبْحَ ثَلَاثٍ.

Mezkûr hadis “İki Tarafın Anlaşması Neticesinde Üç Gün Sonrası veya Bir Ay Sonrası ya da Bir Sene Sonrası İçin Çalıştırılmasının Caiz Olması” başlığı altında zikredilmiştir. İbn Hacer hadisin şerhinde bu hadisin Âişe den nakledilen hadisin bir kısmı olduğunu ifade ederek⁴⁶⁴ taktî edildiğini kastetmektedir.

4- Buhârî'nin Ferve b. Ebi'l-Meğrâ (ö. 225/839) kanalıyla naklettiği hadise göre Hz. Âişe şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v) Ebû Bekir'in evine günün ortasında gelmesi nadirdi. Peygambere Medine'ye hicret edilmesi izni verilince. Günün ortasında çıkageldi. Onun geldiği Ebû Bekir'e haber verildi. O da Peygamber eğer önemli bir şey olmamışsa bu saatte gelmezdi dedi. Peygamber içeri geldi ve Ebû Bekir'e şöyle buyurdu: “Evdekileri çıkart”. Bunun üzerine ya Resûlullah onlar benim kızlarım Âişe ve Esmâ'dır. Sonra Peygamber “Bana (Medine'ye) Hicret izni verildiğini hissettin mi?” dedi. Ebû Bekir de bende sana bu hicrete sana eşlik edecek miyim? diye sordu. Peygamber de “evet” buyurdu. (Bunun üzerine Ebû Bekir) ey Allah'ın Resûlü ben hicret için iki binek hazırlamıştım birini alabilirsin dedi. Peygamber “ancak bedeliyle alırım”⁴⁶⁵ buyurdu.

حَدَّثَنَا فَرَوَةُ بْنُ أَبِي الْمَغْرَاءِ، أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: لَقَلَّ يَوْمٌ كَانَ يَأْتِي عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِلَّا يَأْتِي فِيهِ بَيْتُ أَبِي بَكْرٍ أَحَدَ طَرَفِي النَّهَارِ، فَلَمَّا أُذِنَ لَهُ فِي الْخُرُوجِ إِلَى الْمَدِينَةِ، لَمْ يَزُغْنَا إِلَّا وَقَدْ أَتَانَا ظُهُرًا، فَخُبِرَ بِهِ أَبُو بَكْرٍ، فَقَالَ: مَا جَاءَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذِهِ السَّاعَةِ إِلَّا لِأَمْرٍ حَدَثَ، فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ قَالَ لِأَبِي بَكْرٍ: «أَخْرِجْ مَنْ عِنْدَكَ»، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّمَا هُمَا ابْنَتَايَ، يُعْنِي عَائِشَةُ وَأَسْمَاءُ، قَالَ: «أَشْعَرْتُ أَنَّهُ قَدْ أُذِنَ لِي فِي الْخُرُوجِ». قَالَ: الصُّحْبَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «الصُّحْبَةُ»، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ عِنْدِي نَاقَتَيْنِ أَعَدْتُهُمَا لِلْخُرُوجِ، فَخُذْ إِحْدَاهُمَا، قَالَ: قَدْ أَخَذْتُهَا بِالنَّعْمَنِ.

Mevzubahis hadis “Birinin Bir Eşya veya Binek Satın Alıp Satıcıda Bırakması veya Almadan Vefat Etmesi” başlığı altında rivayet edilmiştir. İbn Hacer ve Aynî hadisin beyanında bab başlığına uygun olarak ihtisar edildiğini zikretmektedirler.⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, s. 518.

⁴⁶⁵ Buhârî, “Buyû”, 57.

⁴⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, s. 412. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XI, s. 366.

5- Buhârî'nin Ubeyd b. İsmâil (ö. 250/865) kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Hz. Âişe şöyle dedi: “Ebû Bekir’e (müşriklerin) eziyetleri artınca Allah Resûlünden hicret etmek için izin talep etti. Peygamber “biraz sabret” buyurdu. Ebû Bekir sana hicret izni verilmesini umut ediyor musun? diye sordu. Peygamber “izin verileceğini umuyorum” buyurdu. Daha sonra Ebû Bekir intizar etti. Bir vakit sonra bir gün Peygamber sıcak vakitte eve geldi ve “evindekileri çıkart” buyurdu. Ebû Bekir onlar benim iki kızım dedi. Daha sonra Peygamber “bana hicret izni verildiğini hissettin mi?” buyurdu. Ebû Bekir ben bu yolculukta var mıyım? dedi. Peygamber de “sende varsın” buyurdu. Ebû Bekir ey Allah’ın Resûlü hicret maksadıyla iki binek hazırlamıştım dedi. Daha sonra bineklerden ‘ced’â’ olanını ona verdi ve ikisi de bineklerine binerek Sevr dağına gittiler ve orada bir müddet kaldılar. Âişe’nin annesinden olan kardeşi Abdullah b. Tufeylin, Âmir b. Führeyre adında bir hizmetçisi vardı. Bu köle gündüzleri hayvanlarını otlatır akşamları (Peygamberin ve Ebû Bekir’in bulunduğu mağaraya gelir süt verirdi) ve kimse bunu hissetmemişti. Peygamber ve Ebû Bekir Medine’ye hicret yolculuğuna devam ettiklerinde o da bu hicrete iştirak etmişti. Âmir b. Führeyre Bi’ru Maûne de öldürüldü”⁴⁶⁷.

حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: اسْتَأْذَنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ فِي الْخُرُوجِ حِينَ اسْتَدَّ عَلَيْهِ الْأَذَى، فَقَالَ لَهُ: أَقِمَّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَطْمَعُ أَنْ يُؤْذَنَ لَكَ؟ فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنِّي لَأَرْجُو ذَلِكَ» قَالَتْ: فَانْتَظَرَهُ أَبُو بَكْرٍ، فَاتَّاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ ظَهْرًا، فَتَنَادَاهُ فَقَالَ: «أَخْرِجْ مَنْ عِنْدَكَ» فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: إِنَّمَا هُمَا ابْنَتَايَ، فَقَالَ «أَشَعَرْتَ أَنَّكَ قَدْ أُذِنَ لِي فِي الْخُرُوجِ» فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ الصُّحْبَةَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الصُّحْبَةُ» قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، عِنْدِي نَاقَتَانِ، قَدْ كُنْتُ أَعِدُّنُهُمَا لِلْخُرُوجِ، فَأَعْطَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِحْدَاهُمَا - وَهِيَ الْجَذْعَاءُ - فَرَكِبَهَا، فَانْطَلَقَا حَتَّى أَتَيَا الْعَارَ - وَهُوَ بَنُوْر - فَتَوَارَيَا فِيهِ، فَكَانَ عَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ غُلَامًا لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ الطُّفَيْلِ بْنِ سَخْبَرَةَ، أَخُو عَائِشَةَ لِأُمِّهَا، وَكَانَتْ لِأَبِي بَكْرٍ مَنَحَةٌ، فَكَانَ يَرُوحُ بِهَا وَيَغْدُو عَلَيْهِمْ وَيُصْبِحُ، فَيَدْلُجُ إِلَيْهِمَا ثُمَّ يَسْرُخُ، فَلَا يَفْطَنُ بِهِ أَحَدٌ مِنَ الرِّعَاءِ، فَلَمَّا خَرَجَ خَرَجَ مَعَهُمَا يُعْقِبَانِهِ حَتَّى قَدِمَا الْمَدِينَةَ، فَقَتَلَ عَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ يَوْمَ بَنِي مَعُونَةَ.

Mevzubahis hadisi Buhârî, “Racî, Ra’l ve Zekvân Gazverleri” başlığı altında rivayet etmiştir. İbn Hacer bu hadisin muhtasar rivayet edildiğini Hicret başlığı altında tamamının nakledildiğini söylemektedir. Ayrıca burada hadisin bu parçasıyla

⁴⁶⁷ Buhârî, “Meğâzî”, 28.

yetinmesini Âmir b. Führeyre'nin sabıklardan (ilk İslam'a girenlerden) olmasına dikkat çektiğini ifade etmektedir.⁴⁶⁸

6- Buhârî'nin İbrahim b. Mûsâ (ö. 219/834) kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Peygamberin eşi Âişe şöyle dedi: “Temyiz yaşımdan beri annem ve babamı Müslüman (bilirim). Hemen hemen her gün Peygamber sabah akşam evimize gelirdi. Bir gün zeval vaktinin ilk saatinde Ebû Bekir'in evinde oturuyorduk. Ev halkından biri Ebû Bekir'e işte Peygamber, ummadığımız zamanda geldi, dedi. Ebû Bekir önemli bir şey olmasaydı Peygamber bu saatte gelmezdi dedi. Daha sonra (Peygamber) şöyle buyurdu: “Bana hicret izni verildi”⁴⁶⁹.

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنْ مَعْمَرٍ، وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: فَأَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: لَمْ أَعْقُلْ أَبَوَيَّ إِلَّا وَهُمَا يَدِينَانِ الدِّينَ، وَلَمْ يَمُرَّ عَلَيْهِمَا يَوْمٌ إِلَّا يَأْتِيَانِي فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَرَفِي النَّهَارَ، بُكْرَةً وَعَشِيَّةً، فَبَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ فِي بَيْتِ أَبِي بَكْرٍ فِي نَحْرِ الظَّهِيرَةِ، قَالَ قَائِلٌ: هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِي سَاعَةٍ لَمْ يَكُنْ يَأْتِيَانِي فِيهَا، قَالَ أَبُو بَكْرٍ: مَا جَاءَ بِهِ فِي هَذِهِ السَّاعَةِ إِلَّا أَمْرٌ، قَالَ: «إِنِّي قَدْ أُذِنَ لِي بِالْخُرُوجِ».

Mevzubahis hadis “Bir Kişi Arkadaşını (Sahibini) Her Gün veya Gece Gündüz Ziyaret Etmesi Gerekıyor mu?” başlığı altında nakledilmiştir. Buhârî “Leys dedi” şeklinde hadisi muallak rivayet ederek ihtisar etmiştir. Hadisin uzun kısmı ve muttasıl olanı “Medine’ye Hicret” başlığı altında nakledilmiştir.⁴⁷⁰

7- Buhârî'nin Yahya b. Bükeyr kanalıyla naklettiği hadise göre Peygamber'in zevcesi Âişe şöyle demiştir: “Temyiz yaşımdan beri annem ve babamı Müslüman (bilirim). Hemen hemen her gün Peygamber sabah akşam evimize gelirdi. Müslümanlar (Kureyş müşrikleri tarafından) belâya, işkenceye maruz bırakılınca (Resûlullah ashabına hicret için izin vermiş), Ebû Bekir de Habeş diyarı tarafına hicret etmek üzere (Mekke'den) çıkmıştı. Ebû Bekir, Berku'l-Gımâd tarafına ulaşınca Kârre kabilesinin efendisi İbnu'd-Dagine ile karşılaştı. İbn Dağine ona nereye gidiyorsun? Diye sordu. Ebû Bekir kavmim beni (yurdumdan) çıkardı. Yeryüzünde seyahat ederek ve rabbime ibadet etmek istiyorum dedi. İbnu'd-Dagine de Ey Ebû Bekir senin gibi birisi (yurdundan) çıkmaması ve çıkarılmaması gerekir. Zira sen herkese (en değerli) bir malı ihsan edersin, akrabalarını ziyaret ederken onlarla ilgilenirsin, Kendi işini yapmaktan

⁴⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, s. 450.

⁴⁶⁹ Buhârî, “Edep”, 64.

⁴⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, s. 514.

âciz olan aile fertlerinin yükünü çekersin, misafiri ağırlarsın, mazlumlara da yardım edersin. Sen benim himayem altındasın Mekke'ye dön ve kendi ülkende rabbine ibadet et dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir ile İbnu'd-Dagine Mekke'ye döndüler. Mekke'ye varınca İbnu'd-Dagine akşam üstü Kureyş'in önde gelenlerinin yanına geldi ve şöyle dedi: Ebû Bekir gibi biri vatanından çıkmaz veya çıkarılamaz. Malının en iyisini ihsan eden, sılayım rahim sahibi olan, akrabalarını gözeten, kendi işlerini yapmaktan aciz olan aile fertlerinin yükünü taşıyan, misafirleri ağırlayan haklıları koruyan gibi birini mi? yurdundan çıkarıyorsunuz dedi. Kureyş'in önde gelenleri İbnu'd-Dagine'nin Ebû Bekir hakkında söylediklerini inkâr etmediler ve ona dediler ki Ebû Bekir'e söyle o kendi evinde rabbine ibadet edebilir, orada namaz kılabilir ve ne dilerse okuyabilir. Fakat okuduğu ile bizi lanetlemesin ayrıca çocuklarımızı ve kadınlarımızı yanlış yola sevk etmesin. İbnu'd-Dagine Kureyş'in söylediklerini Ebû Bekir'e aktardı. Böylece Ebû Bekir evinin dışında namaz kılmamaya ve evinde Kur'ân okumak şartıyla ikamet etti. Günlerden bir gün Ebû Bekir'in içine (evinin yanında mescit yapmak) doğdu. Bunun üzerine evinin yanında mescit inşa etti ve orada namaz kılmaya ve Kur'ân okumaya başladı. Bu arada Ebû Bekir'i gören müşriklerin çocukları ve kadınları onu şaşkınlıkla izliyor ve onun üstüne atılıp düşüyorlardı. Ebû Bekir duygusal bir insan olması hasebiyle Kur'ân okuduğu zaman gözyaşlarını tutamazdı. Onun halini gören Mekke müşriklerinin önde gelenlerini korkuttu ve İbnu'd-Dagine'yi çağırdılar ve şöyle dediler: Biz sana Ebû Bekir'in namazını evde kılması için izin verdik. Fakat o evinin yanında mescit yaparak orada açıktan namaz kılıyor ve Kur'ân okuyor. Çocuklarımızın ve kadınlarımızın etkilenmesinden korkarız. O evinde namazını eda etsin, eğer evinde namaz kılmayı kabul etmez açıktan kıraatine devam ederse ona git ve himaye zimmetini geri al biz senin himaye ettiğini çiğnemek istemeyiz dediler. Âişe şöyle dedi: İbnu'd-Dagine Ebû Bekir'e geldi ve ben seni ne üzerinde himaye altıma aldığımı biliyorsun. Ya o kurallara göre (evinde ibadetlerini yerine getir) ya da sana vermiş olduğum himaye hakkımı geri ver, zira ben hiç kimseye verdiğim himayeyi bozdu sözünü Arap milletinin duymasını istemem, dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir ben senin himayeni geri veriyorum ve Allah'ın himayesine razıyım dedi. O günler Peygamber Mekke'deydi ve Müslümanlara şöyle buyurdu: “Sizin hicret edeceğiniz yurt, iki kara taşlık arasında hurmalıkları olan bir şehir olduğu rüyam da gösterildi”. Habeşistan'a hicret edenlerin çoğu da Medine'ye dönüp gelmişlerdi. (Bu esnada) Ebû Bekir'de Medine tarafına hicret

etmeye hazırlanmıştı. Fakat Peygamber “sabret bana da hicret izin verilmesini umarım” buyurdu. Ebû Bekir de babam sana feda olsun, böyle bir izin gelmesini umuyor musunuz? diye sordu. Peygamber “evet umuyorum” buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekir de Peygambere hicret arkadaşlığı etmek için hicretten kendini alıkoydu. Aynı zamanda evindeki en kuvvetli hecin devesini dört ay *Talh* ağacı yaprağı ile evinde besledi. İbn Şihâb Urve’den Âişe’nin (şöyle dediğini naklediyor): Bir gün zeval vaktinin ilk saatinde Ebû Bekir’in evinde oturuyorduk. Ev halkından biri Ebû Bekir’e işte Peygamber, beklemediğimiz zamanda başını sarmış olarak geliyor dedi. Ebû Bekir de anam ve babam ona kurban olsun, Allah’a yemin olsun ki mühim bir şey olmadıkça bu saatte gelmek adeti değildi, dedi. Âişe rivayetin devamında şöyle devam etti: Resûlullah geldi, izin istedi. Kendisine içeri girme izni verilip buyurun denildi. Bunun üzerine evimize girdi. Müteakiben Peygamber, Ebû Bekir’e “Yanında bulunanları dışarı çıkar!” buyurdu. Babam sana kurban ya Resûlullah! Onlar senin ehlin ve mahremindir (yabancı yoktur), dedi. Resûlullah, “Bana (Mekke’den Medine’ye) çıkmam için izin verildi” buyurdu. Ebû Bekir de babam sana kurban olsun ben de seninle (hicret yolculuğunda) olacak mıyım dedi. Peygamber de “evet” (benimle beraber olacaksın) buyurdu. Babam sana kurban olsun, iki deveden birini al dedi. Peygamber de “ancak bedeliyle alırım” buyurdu. Âişe dedi ki: Biz Resûlullah ile Ebû Bekir’in sefer malzemelerini hızlıca hazırladık. Her ikisi için deriden bir dağarcık içinde bir miktar azık düzenleyip koyduk. Dağarcığın ağzı bağlanacağı sıra Ebû Bekir’in kızı Esmâ, belinin kuşağından bir parça yırttı ve dağarcığın ağzını bağladı. Bundan dolayı Esmâ’ya “Zâtu’n-nitâk” ismi takıldı. Âişe anlatmaya devam ediyor: Sonra Resûlullah ile Ebû Bekir Sevr dağındaki bir mağaraya ulaştılar ve orada üç gece gizlendiler. Her gece yanlarında Ebû Bekir’in oğlu Abdullah gecelerdi. Abdullah maharetli, çabuk anlayışlı taze bir gençti. Seher vakti Resûlullah ile Ebû Bekir’in yanından çıkar, Mekke’de gecelemiş gibi Kureyş ile sabahlardı. Abdullah, Resûlullah ile Ebû Bekir hakkında Kureyş müşriklerinin hilelerinden duyduğu şeyleri ezberler, karanlık basınca gelir, Resûlullah ile babasına haber verirdi. Ebû Bekir’in kölesi Âmir b. Führeyre (o civarda) bol sütlü koyun sürüsü otlatır ve akşamdan bir müddet geçtiğinde o sürüyü Resûlullah ile Ebû Bekir’in yanlarına getirirdi. Onlar da sağıp taze süt içerek gecelerlerdi. O süt, kendi hayvanlarının sütüydü ve içine kızgın taş konularak ısıtılmış (ve biraz pişirilmiş) idi. Nihayet gecenin sonunda Âmir b. Führeyre (mağaranın önüne gelir), koyunlara seslenir,

tekrar otlatmaya götürürdü. Resûlullah ile Ebû Bekir'in mağarada bulundukları üç gecenin hepsinde Âmir süt işini böyle temin etmiştir. Resûlullah ile Ebû Bekir (Mekke'deyken) Abd b. Adiyy oğulları olan ed-Dîl oğullarından yol kılavuzluğunda maharetli (Abdullah b. Uraykıt adında) bir kişiyi kiralamışlardı. Bu adam Âs b. Vâil es-Sehmî ailesi hakkında yeminli dost olmak üzere elini kana batırmıştı. Bu zât hala da Kureyş kâfirlerinin dinine mensuptu. Fakat sadâkatine güvenerek Resûlullah ile Ebû Bekir, develerini ona teslim etmişler ve üç gece sonra develeriyle beraber Sevr dağındaki mağarada buluşmak üzere anlaşıp muahede etmişlerdi. Mezkûr kılavuz Resûlullah ile Ebû Bekir'in develeriyle üçüncü gecenin sabahında onların yanına geldi. Resûlullah ve Ebû Bekir'le beraber Âmir b. Führeyre ve kılavuz Abdullah b. Uraykıt da yola koyuldular. Kılavuz yolcuları alıp sahil yolunu takip ederek Medine'ye gitmek üzere hareket ettiler⁴⁷¹.

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: فَأَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الرَّبِيعِ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، رَوَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: لَمْ أَغْلِ أَبْوِي قَطُّ، إِلَّا وَهُمَا يَدِينَانِ الدِّينَ، وَلَمْ يَمُرَّ عَلَيْنَا يَوْمٌ إِلَّا يَأْتِينَا فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَرَفِي النَّهَارِ، بُكْرَةً وَعَشِيَّةً، فَلَمَّا ابْتُلِيَ الْمُسْلِمُونَ خَرَجَ أَبُو بَكْرٍ مُهَاجِرًا نَحْوَ أَرْضِ الْحَبَشَةِ، حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَرَكَ الْعِمَادِ لَفِيهِ ابْنُ الدَّغْنَةِ وَهُوَ سَيِّدُ الْقَارَةِ، فَقَالَ: أَيَنْ تَرِيدُ يَا أَبَا بَكْرٍ؟ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَخْرَجَنِي قَوْمِي، فَأَرِيدُ أَنْ أَسْبِيحَ فِي الْأَرْضِ وَأَعْبُدَ رَبِّي، قَالَ ابْنُ الدَّغْنَةِ: فَإِنْ مِثْلَكَ يَا أَبَا بَكْرٍ لَا يَخْرُجُ وَلَا يُخْرُجُ، إِنَّكَ تَكْسِبُ الْمَعْدُومَ وَتَصِلُ الرَّجَمَ، وَتَحْمِلُ الْكَلَّ وَتَقْرِي الضَّيْفَ وَتُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الْحَقِّ، فَأَنَا لَكَ جَارٌ أَرْجِعْ وَاعْبُدْ رَبَّكَ بِبَلَدِكَ، فَرَجَعَ وَارْتَحَلَ مَعَهُ ابْنُ الدَّغْنَةِ، فَطَافَ ابْنُ الدَّغْنَةِ عَشِيَّةً فِي أَشْرَافِ فُرَيْشٍ، فَقَالَ لَهُمْ: إِنَّ أَبَا بَكْرٍ لَا يَخْرُجُ مِثْلَهُ وَلَا يُخْرُجُ، أَتُخْرِجُونَ رَجُلًا يَكْسِبُ الْمَعْدُومَ وَبَصِلُ الرَّجَمَ، وَيَحْمِلُ الْكَلَّ وَتَقْرِي الضَّيْفَ، وَيُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الْحَقِّ، فَلَمْ تُكْذِبْ فُرَيْشَ بِجَوَارِ ابْنِ الدَّغْنَةِ، وَقَالُوا: لِابْنِ الدَّغْنَةِ: مُرْ أَبَا بَكْرٍ فَلْيَعْبُدْ رَبَّهُ فِي دَارِهِ، فَلْيَصِلْ فِيهَا وَلْيَقْرَأْ مَا شَاءَ، وَلَا يُؤْذِنَا بِذَلِكَ وَلَا يَسْتَعْلِنَ بِهِ، فَإِنَّا نَخْشَى أَنْ يَفْتِنَ نِسَاءَنَا وَأَبْنَاءَنَا، فَقَالَ ذَلِكَ ابْنُ الدَّغْنَةِ لِأَبِي بَكْرٍ، فَلَبِثَ أَبُو بَكْرٍ بِذَلِكَ يَعْْبُدُ رَبَّهُ فِي دَارِهِ، وَلَا يَسْتَعْلِنُ بِصَلَاتِهِ وَلَا يَقْرَأُ فِي غَيْرِ دَارِهِ، ثُمَّ بَدَأَ لِأَبِي بَكْرٍ، فَابْتَنَى مَسْجِدًا بِفَنَاءِ دَارِهِ، وَكَانَ يُصَلِّي فِيهِ، وَيَقْرَأُ الْقُرْآنَ، فَيَنْقُذُ عَلَيْهِ نِسَاءَ الْمُشْرِكِينَ وَأَبْنَاءَهُمْ، وَهُمْ يَعْجَبُونَ مِنْهُ وَيَنْظُرُونَ إِلَيْهِ، وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ رَجُلًا بَغَاءً، لَا يَمْلِكُ عَيْنِيهِ إِذَا قَرَأَ الْقُرْآنَ، وَأَفْرَعُ ذَلِكَ أَشْرَافُ فُرَيْشٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، فَأَرْسَلُوا إِلَى ابْنِ الدَّغْنَةِ فَقَدِمَ عَلَيْهِمْ، فَقَالُوا: إِنَّا كُنَّا أَجْرْنَا أَبَا بَكْرٍ بِجَوَارِكَ، عَلَى أَنْ يَعْْبُدَ رَبَّهُ فِي دَارِهِ، فَقَدْ جَاوَزَ ذَلِكَ، فَابْتَنَى مَسْجِدًا بِفَنَاءِ دَارِهِ، فَأَعْلَنَ بِالصَّلَاةِ وَالْقِرَاءَةِ فِيهِ، وَإِنَّا قَدْ خَشِينَا أَنْ يَفْتِنَ نِسَاءَنَا وَأَبْنَاءَنَا، فَانْهَهُ، فَإِنْ أَحَبَّ أَنْ يَفْتَصِرَ عَلَى أَنْ يَعْْبُدَ رَبَّهُ فِي دَارِهِ فَعَلْ، وَإِنْ أُنِيَ إِلَّا أَنْ يُعْلَنَ بِذَلِكَ، فَسَلُّهُ أَنْ يَرُدَّ إِلَيْكَ ذِمَّتَكَ، فَإِنَّا قَدْ كَرِهْنَا أَنْ نُخْفِرَكَ، وَلَسْنَا مُقَرِّينَ لِأَبِي بَكْرٍ الْإِسْتِعْلَانَ، قَالَتْ عَائِشَةُ: فَأَتَى ابْنُ الدَّغْنَةِ إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ: قَدْ عَلِمْتَ الَّذِي عَاقَدْتُ لَكَ عَلَيْهِ، فَإِنَّمَا أَنْ تَفْتَصِرَ عَلَى ذَلِكَ، وَإِنَّمَا أَنْ تَرْجِعَ إِلَيَّ ذِمَّتِي، فَإِنِّي لَا أَجِبُ أَنْ تَسْمَعَ الْعَرَبُ أَيَّ أَخْبَرْتُ فِي رَجُلٍ عَقَدْتُ لَهُ، فَقَالَ أَبُو

⁴⁷¹ Buhârî, "Menâkibu'l-Ensâr", 45.

بَكْرٍ: فَإِنِّي أَرُدُّ إِلَيْكَ جَوَارِكَ، وَأَرْضَى بِجَوَارِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَئِذٍ بِمَكَّةَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْمُسْلِمِينَ: «إِنِّي أُرِيتُ دَارَ هِجْرَتِكُمْ، ذَاتَ نَخْلٍ بَيْنَ لَايَتَيْنِ» وَهُمَا الْحَرَّتَانِ، فَهَاجَرَ مَنْ هَاجَرَ قَبْلَ الْمَدِينَةِ، وَرَجَعَ غَائِمُهُ مَنْ كَانَ هَاجَرَ بِأَرْضِ الْحَبَشَةِ إِلَى الْمَدِينَةِ، وَتَجَهَّرَ أَبُو بَكْرٍ قَبْلَ الْمَدِينَةِ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عَلَى رِسْلِكَ، فَإِنِّي أَرْجُو أَنْ يُؤْذَنَ لِي» فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: وَهَلْ تَرْجُو ذَلِكَ بِأَبِي أَنْتَ؟ قَالَ: «نَعَمْ» فَحَبَسَ أَبُو بَكْرٍ نَفْسَهُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَصْحَبَهُ، وَعَلَفَ رَاجِلَتَيْنِ كَانَتَا عِنْدَهُ وَرَقَّ السَّمَرُ وَهُوَ الْخَبْطُ، أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ. قَالَ ابْنُ شِهَابٍ، قَالَ: غُرُوءُهُ، قَالَتْ عَائِشَةُ: فَبَيْنَمَا نَحْنُ يَوْمًا جُلُوسٌ فِي بَيْتِ أَبِي بَكْرٍ فِي نَحْرِ الظَّهْرِ، قَالَ قَائِلٌ لِأَبِي بَكْرٍ: هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَقَبِّعًا، فِي سَاعَةٍ لَمْ يَكُنْ يَأْتِينَا فِيهَا، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: فِدَاءُ لَهْ أَبِي وَأُمِّي، وَاللَّهِ مَا جَاءَ بِهِ فِي هَذِهِ السَّاعَةِ إِلَّا أَمْرٌ، قَالَتْ: فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَأْذَنَ، فَأُذِنَ لَهُ فَدَخَلَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَبِي بَكْرٍ: «أَخْرِجْ مِنْ عِنْدِكَ». فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: إِنَّمَا هُمْ أَهْلُكَ، بِأَبِي أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «فَإِنِّي قَدْ أُذِنَ لِي فِي الْخُرُوجِ» فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: الصَّحَابَةُ بِأَبِي أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَعَمْ» قَالَ أَبُو بَكْرٍ: فَخُذْ - بِأَبِي أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ - إِحْدَى رَاجِلَتَيَّ هَاتَيْنِ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بِالْأَمْنِ». قَالَتْ عَائِشَةُ: فَجَهَّزْنَاهُمَا أَحْتَّ الْجَهَّازَ، وَصَنَعْنَا لَهُمَا سَفْرَةَ فِي جَرَابٍ، فَقَطَعْتَ أَسْمَاءُ بِنْتُ أَبِي بَكْرٍ قِطْعَةً مِنْ نِطَاقِهَا، فَزَبَطَتْ بِهِ عَلَى فَمِ الْجَرَابِ، فَبَذَلَكَ سُمَيْتُ ذَاتَ النِّطَاقَيْنِ قَالَتْ: ثُمَّ لَحِقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ بَعَارٍ فِي جَبَلٍ ثَوْرٍ، فَكَمْنَا فِيهِ ثَلَاثَ لَيَالٍ، يَبِيتُ عِنْدَهُمَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، وَهُوَ غُلَامٌ شَابٌّ، ثَقُفٌ لَقْنٌ، فَيَذِلُّجُ مِنْ عِنْدِهِمَا بِسَحَرٍ، فَيُصْبِحُ مَعَ قُرَيْشٍ بِمَكَّةَ كَبَائِتٍ، فَلَا يَسْمَعُ أَمْرًا، يُكْتَادَانِ بِهِ إِلَّا وَعَاهُ، حَتَّى يَأْتِيَهُمَا بِخَبَرِ ذَلِكَ حِينَ يَخْتَلِطُ الظَّلَامُ، وَبَرَّعَى عَلَيْهِمَا عَامِرُ بْنُ نُفَيْرَةَ، مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ مِنْحَةً مِنْ غَنَمٍ، فَيُرِيحُهَا عَلَيْهِمَا حِينَ تَذْهَبُ سَاعَةٌ مِنَ الْعِشَاءِ، فَيَبِيتَانِ فِي رَسْلِ، وَهُوَ لَبَنٌ مُنْحَتُهُمَا وَرَضِيفُهُمَا، حَتَّى يَنْعَقَ بِهَا عَامِرُ بْنُ نُفَيْرَةَ بَغْلَسٍ، يَفْعَلُ ذَلِكَ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ تِلْكَ اللَّيَالِي الثَّلَاثِ، وَاسْتَأْجَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ رَجُلًا مِنْ بَنِي الدَّيْلِ، وَهُوَ مِنْ بَنِي عَبْدِ بْنِ عَدِيٍّ، هَادِيَا جَرِيئًا، وَالْخَرِيثُ الْمَاهِرُ بِالْهَدَايَةِ، قَدْ غَمَسَ حُلْفًا فِي آلِ الْعَاصِ بْنِ وَائِلِ السَّهْمِيِّ، وَهُوَ عَلَى دِينَ كُفَّارٍ قُرَيْشٍ، فَأَمَانَاهُ فَدَفَعَا إِلَيْهِ رَاجِلَتَيْهِمَا، وَوَاعَدَاهُ غَارَ ثَوْرٍ بَعْدَ ثَلَاثِ لَيَالٍ، بِرَاجِلَتَيْهِمَا صَبِيحَ ثَلَاثِ، وَانْطَلَقَ مَعَهُمَا عَامِرُ بْنُ نُفَيْرَةَ، وَالْدَّلِيلُ، فَأَخَذَ بِهِمْ طَرِيقَ السَّوْاحِلِ.

Söz konusu hadisi Buhârî, “Peygamberin ve Ashabının Medine’ye Hicreti” bâbında tam olarak nakletmiştir.

Netice

Buhârî hadisin uzun kısmını Yahya b. Bükeyr vasıtasıyla “Peygamberin ve Ashabının Medine’ye Hicreti” başlığı altında zikretmiştir. Yine aynı hocasından hadisi “İnsanlara Zarar Vermediği Müddetçe Yol Üzerine Cami İnşa Edilebilir” ve “İki Tarafın Anlaşması Neticesinde Üç Gün Sonrası veya Bir Ay Sonrası ve Bir Sene Sonrası İçin Çalıştırılmasının Caiz Olması” babların konusuna göre ihtisar ettiği görülmektedir. Bunun dışında Musa b. Hişâm kanalıyla “Zaruret Zamanında Müşrikleri İstihdam Etme” ve “Bir Kişi Arkadaşını (Sahibini) Her Gün veya Gece Gündüz Ziyaret Etmesi

Gerekıyor mu” başlıkları altında hadis muhtasar olarak zikredilmiştir. Ferve b. Ebi’l-Meğrâ kanalıyla “Birinin Bir Eşya veya Binek Satın Alıp Satıcıda Bırakması veya Almadan Vefat Etmesi” Ubeyd b. İsmâil vasıtasıyla “Racî, Ra’l ve Zekvân Gazverleri” başlıkları altında muhtasar olarak nakledilmiştir. Burada dikkat etmemiz gereken husus:

1. Buhârî uzun olan hadisi bütün bablarda tamamını zikretmekten kaçınmıştır. Sadece bab başlığına münasip olarak ihtisar etmiştir.
2. Yahya b. Bükeyr vasıtasıyla rivayet ettiği hadisin uzun kısmını yine onun vasıtasıyla iki farklı babında ihtisar etmiştir. Ayrıca hadisin muhtasar rivayetini farklı hocalarından riavyet ettiği görülmüştür. Buda onun hadisin pek çok tarikini bilmesini göstermektedir.
3. Ferve ve Ubeyd rivayetlerinde diğerlerinde olmayan bazı lafız farklılıkları veyahut ziyade bilgiler içermektedir. Mesela Ubeyd rivayetin de “Daha sonra bineklerden ‘ced’â’ olanını Peygambere verdi”, “Âişe’nin annesinden olan kardeşi Abdullah b. Tufeylin, Âmir b. Führeyre adında bir hizmetçisi vardı”, “Âmir b. Führeyre Bi’ru Maûne gazvesinde de öldürüldü” gibi ifadeler diğer rivayetlerde mevcut değildir. Ferve rivayetinde “ya Resûlüllah onlar benim kızlarım Âişe ve Esma’dır” şeklinde isim tasrihi de mevcuttur.
4. Buhârî altıncı rivayette “Leys dedi” şeklinde hadisi muallak rivayet ederek ihtisar etmiştir.
5. Hadisin uzun kısmı ve muttasıl olanı “Medine’ye Hicret” başlığı altında nakletmiştir.
6. İhtisar edilen rivayetlerin uzun kısmı farklı başlıkta nakledilmiştir.

2.3.12 Sümâme b. Üsal Hadisi

1- Buhârî’nin Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855) kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.v) Necd taraflarına bir süvari birliği gönderdi. O birlik Hanîfeoğullarından Sümâme b. Üsâl (ö. 12/633) adında bir esir getirdiler ve Mescit direklerinden birine bağladılar”⁴⁷².

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: "بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْلًا قَبْلَ نَجْدٍ، فَجَاءَتْ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِي حَنِيفَةَ يَقَالُ لَهُ: ثَمَامَةُ بْنُ أَنَالٍ، فَرَبَطُوهُ بِسَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ.

⁴⁷² Buhârî, “Salât” 82.

Mezkûr rivayet Buhârî tarafından “Müşriklerin Camiye Girmesi” başlığı altında nakledilmiştir. Söz konusu hadisin muhtasar olduğunu hadisin uzun kısmının “Meğâzî” bölümünde nakledildiği ifade edilmektedir.⁴⁷³ Esasen bu hadisin diğer muhtasar kısımları mevcuttur. Burada öncelikle diğer muhtasar rivayetlerine temas ettikten sonra hadisin uzun kısmı verilerek bir değerlendirme yapılacaktır.

2- Buhârî’nin Kuteybe b. Saîd kanalıyla rivayet ettiği hadise göre Ebû Hüreyre şöyle dedi: Peygamber (s.a.v) Necd tarafına bir süvari birliği gönderdi. Hanîfeogullarının Yemâme efendilerinden Sümâme b. Üsâl adında birini esir olarak getirdiler. Daha sonra mescit direklerinden birine bağladılar. Sonra Peygamber (s.a.v) çıka geldi ve şöyle buyurdu: ‘Ey Sümâme gönlünde ne var?’ diye sordu. Sümâme (gönlümde) hayır var dedi. Sonra hadiseyi zikretti. Bunun üzerine Peygamber “Sümâme’yi bırakın”⁴⁷⁴ buyurdu.

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْلًا قَبْلَ نَجْدٍ، فَجَاءَتْ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِي حَنِيفَةَ يُقَالُ لَهُ ثُمَامَةُ بْنُ أُثَالٍ سَيِّدُ أَهْلِ الْيَمَامَةِ، فَرَبَطُوهُ بِسَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ، فَخَرَجَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ»، قَالَ: عِنْدِي يَا مُحَمَّدُ خَيْرٌ، فَذَكَرَ الْحَدِيثَ، قَالَ: أَطْلِفُوا ثُمَامَةَ.

Söz konusu hadis “Kötülük Yapmayacağından Emin Olma” başlığı altında zikredilmiştir. İbn Hacer ve Bedrüddîn Aynî, Ebû Hüreyre’nin hadisinin burada muhtasar olarak nakledildiğini, hadisin uzun kısmının “Meğâzî” bölümünde rivayet edildiğini söylemektedirler.⁴⁷⁵

3- Buhârî’nin Abdullâh b. Yûsuf (ö. 226/840) kanalıyla naklettiği hadise göre Ebû Hüreyre şöyle dedi: “Peygamber (s.a.v) Necd taraflarına bir süvari birliği gönderdi. Süvari birliği Hanîfeogullarından Sümâme b. Üsâl adında bir esir getirdiler ve Mescit direklerinden birine bağladılar”⁴⁷⁶.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ، سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: " بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْلًا قَبْلَ نَجْدٍ، فَجَاءَتْ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِي حَنِيفَةَ، يُقَالُ لَهُ: ثُمَامَةُ بْنُ أُثَالٍ، فَرَبَطُوهُ بِسَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ.

Mevzubahis hadis “Haremde Hapsetmek ve Bağlamak” başlığı altında nakledilmiştir. İbn Hacer, müellifin hadisin bir tarafını naklettiğini zikretmektedir.

⁴⁷³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, s. 667.

⁴⁷⁴ Buhârî, “Husûmât”, 7.

⁴⁷⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, V, s. 91. Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XII, s. 366.

⁴⁷⁶ Buhârî, “Husûmât”, 8.

Diğer ifadeyle ihtisar ettiğini söylemektedir.⁴⁷⁷ Aynî de hadisin muhtasar olduğunu bir önceki hadiste daha kapsamlı rivayet edildiğine dikkat çekmektedir.⁴⁷⁸

4- Buhârî'nin Abdullâh b. Yûsuf vasıtasıyla rivayet ettiği hadise göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.v) Necd taraflarına bir süvari birliği gönderdi. Süvari birliği Hanîfeoğullarından Sümâme b. Üsâl adında bir esir getirdiler ve Mescit direklerinden birine bağladılar. Sonra Peygamber çıka geldi ve şöyle buyurdu: “Sümâme’yi bırakın”. Akabinde Sümâme mescit yakınlarındaki hurmalığa gitti, boy abdesti aldı ve sonra mescide geldi. Sonra şöyle dedi: “Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve enne Muhammadan Resûlullah”⁴⁷⁹.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ، سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْلًا قَبْلَ تَجْدٍ، فَجَاءَتْ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِي حَنِيفَةَ يُقَالُ لَهُ: سُمَامَةُ بْنُ أُثَالٍ، فَرَبَطُوهُ بِسَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ، فَخَرَجَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «أَطْلِقُوا سُمَامَةَ»، فَأَنْطَلَقَ إِلَى نَخْلٍ قَرِيبٍ مِنَ الْمَسْجِدِ، فَأَغْتَسَلَ، ثُمَّ دَخَلَ الْمَسْجِدَ، فَقَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ.

Söz konusu hadis “(Müşrik) Müslüman Olduğunda Gusül Yapması ve Esiri Mescitte Bağlama” başlığı altında zikredilmiştir. Aynî hadisin “Salât” ve “Meğâzî” bölümlerinde geçtiğini söylemektedir.⁴⁸⁰ İbn Hacer de musannifin bu hadisin tamamını farklı başlık altında naklettiğini söyleyerek⁴⁸¹ büyük ihtimalle “Meğâzî” bölümünü kastetmektedir.

5- Buhârî'nin Abdullâh b. Yûsuf kanalıyla naklettiği hadise göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.v) Necd taraflarına bir süvari birliği gönderdi. Onlarda Hanîfeoğullarından Sümâme b. Üsâl adında bir esir getirdiler ve Mescit direklerinden birine bağladılar. Daha sonra Peygamber onun yanına geldi ve “Ey Sümâme gönlünde ne var?” diye sordu. Sümâme (gönlümde) hayır var dedi. Eğer beni öldürürsen kan davası olan birini öldürürsün, eğer iyilik edersen şükreden birine iyilik etmiş olursun. Eğer mal istersen istediğini dile! dedi. Peygamber sonra onu yarına kadar bıraktı ve ertesi günü tekrar “Ey Sümâme gönlünde ne var diye?” sualde bulundu. Sümâme dün dediğim gibi (gönlümde hayır vardır). Bunun üzerine Peygamber “Sümâme’yi azat edin” buyurdu. Daha sonra mescidin yanındaki hurmalığa gitti ve boy abdesti alarak

⁴⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, s. 92.

⁴⁷⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, s. 368.

⁴⁷⁹ Buhârî, “Salât”, 76.

⁴⁸⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IV, s. 348.

⁴⁸¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 663.

mescide geldi. Akabinde “Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammadan Resûlüllah” dedi. Sonra Ey Muhammed Allah’a yemin olsun ki yer yüzünde senin yüzünden nefret ettiğim kadar bir yüz yoktu. Şimdi ise senin yüzün, benim için yüzlerin en sevimlisi oldu. Allah’a yemin olsun ki, senin dininden nefret ettiğim kadar bir din de yoktu. Şimdi ise senin dinin benim için dinlerin en hayırlı dini oldu. Allah’a yemin olsun ki senin ülken kadar nefret ettiğim ülke yoktu, şimdi ülken ise benim için ülkelerin en güzeli oldu. Ben umre için niyetlenmiş iken süvari birliklerin beni yakaladı ne buyurursun dedi. Bunun üzerine Peygamber Sümâme’yi müjdeleyerek umre yapmasını emretti. Sümâme Mekke’ye varınca birisi (Atalarının dininde döndün mü?) diye sordu. O da bilakis ben Muhammed’in dinine iman ettim. Allah’a yemin olsun ki Peygamber izin vermediği sürece Yemame’den size bir buğday tanesi bile gelmez”⁴⁸² dedi.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْلًا قَبْلَ نَجْدٍ، فَجَاءَتْ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِي حَنِيفَةَ يُقَالُ لَهُ ثُمَامَةُ بْنُ أَنَالٍ، فَرَبَطُوهُ بِسَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ، فَخَرَجَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ؟» فَقَالَ: عِنْدِي خَيْرٌ يَا مُحَمَّدُ، إِنْ تَقْتُلَنِي تَقْتُلَ دَا دِمٍ، وَإِنْ تُنْعِمَ تُنْعِمَ عَلَى شَاكِرٍ، وَإِنْ كُنْتُ تُرِيدُ الْمَالَ فَسَلْ مِنْهُ مَا شِئْتَ، فَتَرَكَ حَتَّى كَانَ الْعَدُوُّ ثُمَّ قَالَ لَهُ: «مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ؟» قَالَ: مَا قُلْتُ لَكَ: إِنْ تُنْعِمَ تُنْعِمَ عَلَى شَاكِرٍ، فَتَرَكَهُ حَتَّى كَانَ بَعْدَ الْعَدُوِّ، فَقَالَ: «مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ؟» فَقَالَ: عِنْدِي مَا قُلْتُ لَكَ، فَقَالَ: «أَطْلُقُوا ثُمَامَةَ» فَأَنْطَلَقَ إِلَى نَجْلِ قَرِيبٍ مِنَ الْمَسْجِدِ، فَأَغْتَسَلَ ثُمَّ دَخَلَ الْمَسْجِدَ، فَقَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، يَا مُحَمَّدُ، وَاللَّهِ مَا كَانَ عَلَى الْأَرْضِ وَجْهٌ أَبْغَضَ إِلَيَّ مِنْ وَجْهِكَ، فَقَدْ أَصْبَحَ وَجْهَكَ أَحَبَّ الْوُجُوهِ إِلَيَّ، وَاللَّهِ مَا كَانَ مِنْ دِينٍ أَبْغَضَ إِلَيَّ مِنْ دِينِكَ، فَأَصْبَحَ دِينُكَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيَّ، وَاللَّهِ مَا كَانَ مِنْ بَلَدٍ أَبْغَضَ إِلَيَّ مِنْ بَلَدِكَ، فَأَصْبَحَ بَلَدُكَ أَحَبَّ الْبِلَادِ إِلَيَّ، وَإِنْ خَيْلُكَ أَخَذْتَنِي وَأَنَا أُرِيدُ الْعُمْرَةَ، فَمَاذَا تَرَى؟ فَبَشَّرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَمَرَهُ أَنْ يَغْتَمِرَ، فَلَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ قَالَ لَهُ قَائِلٌ: صَبَوْتَ، قَالَ: لَا، وَلَكِنْ أَسْلَمْتُ مَعَ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَا وَاللَّهِ، لَا يَأْتِيكُمْ مِنَ الْيَمَامَةِ حَبَّةٌ حِنْطَةٍ، حَتَّى يَأْذَنَ فِيهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Söz konusu hadis “Hanîfeoğulları Heyeti ve Sümâme b. Üsâl Hadisi” başlığı altında nakledilmiştir.

Netice

İbn Hacer ve Bedrüddîn el-Aynî Buhârî’nin Meğâzî bölümünde Buhârî’nin “Hanîfeoğulları Heyeti ve Sümâme b. Usâl” başlığı altındaki rivayette, hadisin uzun

⁴⁸² Buhârî, “Meğâzî”, 70.

kısmını naklettiğini zikretmektedirler. Fakat mevzubahis hadisin “Müşriklerin Camiye Girmesi”, “Haremde Hapsetmek ve Bağlamak” ve “Bireyin Müslüman Olması Halinde Boy Abdesti Alması” başlıklarına uygun bir biçimde ihtisar ettiği görülmektedir. Burada birkaç noktaya dikkat çekmekte yarar vardır:

1. Buhârî hadisin uzun kısmını Abdullah b. Yûsuf tarafından nakletmiş ve bablara göre bazen yine aynı hocası veya farklı hocalarından muhtasar rivayetlere yer vermiştir.
2. Buhârî her babında hadisin uzun kısmını tekrar dan nakletmekten kaçınmış ve sadece başlıklara uygun olarak hadisi ihtisar etmiştir.
3. Buhârî, bir hadisten farklı başlıklar oluşturabilmektedir.
4. Hadisin ikinci rivayetinde diğer üç rivayette bulunmayan “Yemâme ehlinin efendisi (سيد أهل اليمامة)” ziyade bilgisi mevcuttur.
5. İhtisar edilen rivayetin uzun kısmı farklı başlık altında nakledilmiştir.

SONUÇ

Hadis usûlü kitaplarında ihtisarın tanımı çeşitli şekillerle yapılmakla birlikte uygulamada onun, uzun hadisin manayı korumak şartıyla kısa lafızlarla nakledilmesi, bazen de hadisin ilgili olmayan kısmının hazfedilip bir kısmının rivayet edilmesiyle meydana geldiği anlaşılmıştır.

İhtisar ve taktî, Hz. Peygamber'in farklı zaman ve mekânlarda muhatapların durumlarına göre sözlü beyanda bulunması, sahâbenin de aynı yöntemi sürdürmesi, hadisçilerin terim olarak kullandıkları çerçevede ihtisar için ilham kaynağı olmuştur. Tabiîn döneminde ihtisarın belli kurallar çerçevesinde kullanılması şart koşulmuş, ilerleyen zamanlarda muhaddislerin de, telif ve tasnif ettikleri eserlerde söz konusu yöntemi uyguladıkları görülmüştür.

Hadis rivayetinde ihtisar metodu ile manen rivayet arasında yakın bir ilişki olduğu görülmüştür. Zira hem manen rivayette hem de ihtisar metodunda hadislerin lafızlarına veya metnine müdahale söz konusudur. Buradan hareketle manen rivayete cevaz/izin vermeyenlerin ihtisar edilmesine de cevaz vermedikleri anlaşılmıştır. İhtisara mutlak olarak cevaz verenlerin, merfû hadis dışındakilerin ihtisar edilmesi kaydıyla cevaz verenlerin ve mutlak anlamda ihtisara cevaz vermemekle birlikte cumhûrun belli kaideler muvacehesinde ihtisarın yapılmasında bir beis görmedikleri tespit edilmiştir.

Görebildiğimiz kadarıyla hadis âlimleri, bir râvinin hadisi ihtisar edebilmesi için âlim ve ârif olmasını, manayı bozup bozmayacağını bilmesi, ihtisar edilen kısımla ihtisara konu olmayan kısım arasında herhangi bir ilişkinin bulunmaması, râvinin hadisi daha evvel tam rivayet etmesi ve buna bağlı olarak muhtasar naklettiğinde töhmet altında tutulmaması gibi şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu demektir ki ihtisar ve taktî, keyfi olarak başvurulmuş bir yöntem değildir.

Hadis rivayetinde ihtisar ve taktî metodu tespit edebildiğimiz kadarıyla hadislerin isnad kısmında, metin tarafında ve hadis külliyyatında kullanılmıştır. İsnad kısmında sahabe ve tabiîn döneminde isnadların sistematik olarak oturmaması sebebiyle bazı âlimler merfû rivayeti mevkuf, muttasıl rivayeti de mürsel olarak nakletmekte bir beis görmemişlerdir. İrsal sebeplerinden birinin de ihtisar olduğu görülmüştür. Ayrıca hadis eda lafızlarının kısaltılması yanında, ihtisarın metin kısmında *iẖtisar-ı kasr*, *iẖtisar-ı hazf* ve bunun bir alt kategorisi olarak *taktî* olduğu görülmüştür.

Hadis kitâbiyâtında da ihtisârın önemli ölçüde kullanıldığı tespit edilmiştir. Söz gelimi Buhârî'nin eserinin isminin uzun olmasına rağmen halk tarafından çok bilinmesi sebebiyle *Sahîh-i Buhârî* veya *el-Câmiu's-sahîh* diye ihtisâr edilmiştir. Keza Buhârî'nin eserine atıfta bulunmak için muhtasar olarak “hı (ح)” harfini ve temel hadis eserlerine işaret etmek için rumuz kullandıkları görülmüştür. Ayrıca muhteva itibarıyla temel hadis eserlerinin ihtisâr yapıldığı da bir vâki'dir. Söz gelimi Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* adlı eseri Zebîdî (ö. 893/1487) tarafından *et-Tecrîd es-Sârîh* kitabında bir nevi ihtisâr (tecrîd) edilmiştir.

Ricâl kitaplarının muhtevasını kısaltmak içinde ihtisâr yönteminden yararlanıldığı anlaşılmıştır. Bilhassa Kütüb-i Sitte üzerine yapılan ricâl çalışmaları için ihtisâr çalışmalarının yapıldığı, mesela Mizzî'nin *Tehzibü'l-kemâl fî Esmâ'ir-ricâl* adlı eserini talebesi Zehebî'nin özetleyerek *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübi's-Sitte* adlı kitabını oluşturduğu görülmüştür.

Bunların yanında etraf çalışmaları yanında hadis usûlü eserleri için de ihtisârın söz konusu olduğu görülmüştür. Mesela mütekaddimûn, usûle dair bilgileri sahibine isnad ederek kaleme alırken, müteahhirûn ise isnadsız olarak yazmıştır. Ayrıca bazı özgün usûl kaynakları üzerine ihtisâr çalışmalarının yapıldığı da vâkidir.

İhtisâr ve taktîin, râvilere ve müelliflere (hatta okuyuculara) kolaylık sağlamakla birlikte bazı hadis âlimlerinin ihtisârlarında çeşitli hataların ortaya çıktığı bir gerçektir. Bu sebeple muhtasar hadis çalışmaları ve değerlendirmelerinde hadisin tam (uzun) kısmının göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır.

Hadis müelliflerini ihtisâra sevk eden sebepler arasında; muhatabın hadis metninden fıkhi noktayı anlaması, müellifin eserinin bölüm başlıklarına göre oluşturması, metinde veya isnad kısmında bir faydaya işaret etmek için, sened ve isnad tarafında şüpheli ziyadenin bulunması, muallakın olması ve hadis tekrarlarının hazfedilmesi veya insanların zamanla himmetinin zayıflaması sayılmıştır.

Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserinde, özellikle bab başlıklarında ihtisâr ve taktîi kullandığı, hadisten hüküm çıkarma, metin veya isnadda bulunan bir nükteye işaret için söz konusu yöntemden yararlandığı görülmüştür.

Yaptığımız araştırmaya göre *Sahîh-i Buhârî'nin Kitâbu's-salât*'ında on iki misal tespit edilebilmiştir. Bu örneklerden yola çıkarak ihtisâr ve taktîi metodunu maddeler halinde şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Söz konusu on iki ihtisar örneğinin uzun rivayetlerinin farklı başlık altında nakledildiği olmuştur. Böylelikle hadisin eksik rivayet edildiği şüphesi bertaraf edilmiştir. Bunun yanında bir hadisi iki veya dört defa ihtisar ettiği olmuştur. Mesela Sümâme b. Üsal hadisi bu örnek kabilindendir.

2. Buhârî'nin ihtisar ettiği hadisleri ve uzun kısmını aynı hocadan tekrar tekrar nakletmekten kaçınmış olmalı ki, onları farklı hocalardan naklettiği görülmüştür. Tabii bu durum, hadisin bir anlamda meşhur olduğu sonucu da beraberinde getirmiştir. Örneklerin çoğu bu istikamette ortaya çıkmış bulunmaktadır.

3. Birkaç konuyu bünyesinde taşıyan hadisin ihtisar ve taktî edilmesi durumunda her başlıkta hadisin uzun kısmını vermekten kaçındığı tespit edilmiştir. Onun bu yönteminin çok önemli olduğu da anlaşılmıştır. Zira bazen hadis metni oldukça uzun olduğundan kitabın hacmini büyütmede ve sıkıntıya yol açmaktadır.

4. Taktî veya ihtisar işlemi gerçekleştirilirken, konularına göre hadis metninin baş, orta veya sonundan bunun yapıldığı görülmüştür. Mesela Kusûf Namazı başlığındaki ilk rivayet, hadisin son kısmından ihtisar edilmiştir. Bundan dolayı bir başlık altında ihtisar edilmiş olan hadisi değerlendirirken, onun diğer tariklerini dikkate almak gerekmektedir. Aksi halde hadis eksik veya yanlış anlaşılabilir.

5. Uzun veya muhtasar rivayetler içerisinde hadislerin lafızlarının birbirinden farklı olması veya ziyade bilgi ihtiva etmesi halinde buna dikkat çekilmiştir.

6. Bazen uzun hadis muttasıl, muhtasar olan ise muallak tarikle verilebilmektedir. Bazen de hadisin hem uzun hem de muhtasar olanın muallak vârid olduğu görülmüştür.

Bu çalışma, ihtisar terimini, tarihsel süreci içindeki gelişimini, çeşitlerini ve muayyen bir hadis kitabının bir bölümüne münhasır örneklerini imkân nisbetinde ele almıştır. Esasen ihtisar konusunun, farklı hadis kaynakları özelinde sürdürülmesi, ilgili kaynağın daha yakından tanınması, hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması açısından ilim dünyasına katkı sağlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulkerîm Ahmed Verîkât, “Esbâbu İrsâli’l-Hadîs inder-Ruvvât”. 1 (1992):13.

Ali b. Abdullâh es-Seyyâh “es-Sikât-ellezîna Teammedû Vakfe’l-Merfû ev İrsâle’l-Mevsûl”, Mecelletü’l-Câmiatu’l-İslâmiyye, 135 (2012): 117.

Aydınlı, Abdullah, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: Timaş. 1987.

_____ “İhtisar”, DİA, XXI, 572-573.

_____ “Muallak”, DİA, XXX, 309-310.

Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Abdullâh Mahmûd Muhammad Ömer, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001.

Arslan, Ali, “Mukaddimetü İbni’s-Salâh İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2017.

Altıkulaç, Tayyar, “Zehebî”, DİA, XLIV. 180-188.

Avnî, Hâtım b. Şerîf, *el-Unvânu’s-Sahîhu li’l-kitâbi ta’rîfuhu ve ehemmiyatuhû vesâilu ma’rifetihî ve ahkâmihî emsilatü’n li’l-ehtâi fîhi*, Mekke: Dârü Âlami’l-Fevâid, 1998.

A’zamî, Muhammed Mustafa “Buhârî”, DİA, VI, 386-372.

Başaran, Selman, “Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1986.

_____ “Hadislerde Mana Rivayetinin Sonuçları”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1991.

_____ “Halef el-Vâsıtî”, DİA, XV, 239.

Bikâî, Burhâniddin, İbrâhim b. Ömer, *en-Nüketü’l-Vefiyye bimâ fî şerhi elfiyye*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl, Rıyad: Maktabatü’r-Rüşd, 2007.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-sahîh*, Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 1423/2002.

Cevât, Abdullâh, “Taktîu’l-Hadîs Sanîu’l-Buhârî Numûzacen” y.y, t.y.

Cüdey, Abdullâh b. Yûsuf, *Tahrîru Ulûmu’l-Hadîs*, Beyrut: Müessesatü’r-Reyyân, 2003.

Çakan, İsmail Lütfî, *Hadîs Edebiyatı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1985.

Dârekutnî, Alî b. Ömer b. Ahmed, *el-İlelû'l-Vâride fî'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye*, thk. Mahfûzu'r-Ramân Zeynullâh es-Selefî, Rıyad: Dâru Tîybe, 1985.

Dinçoğlu, Mehmet, *Ebû Dâvud'un Sünen'i*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. es-Sicistânî, *Risâletü Ebî Dâvûd fî Vesfî Sünenihî*, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sebbâğ, Beyrut: Dârü'l-Arabiyye, 1984.

_____ *Sünen*, İstanbul, 1981.

Ebû Gudde, *Abdulfettâh, Selasü Resâil fî Mustalahi'l-Hadîs*, Beyrut: Maktabü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2005.

_____ *Tahkîku ismeyi's-Sahîhayn ve'smi Câmi'i't-Tirmizî*, Halep: Maktabü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1993.

Ebû Hâtîm, Muhammed b. İdrîs b. Münzir er-Râzî, *Kitâbü'l-ilel*, thk. Sa'd b. Abdullâh el-Humeyd ve Hâlid b. Abdurrahmân el-Cerîsî, Rıyad: Fehrasatü Maktabatü'l-Melik Fehdû'l Vetaniyye, 2005.

Ebû Reyze, Mahmûd, *Edvâ ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, Kâhire: Dârü'l-Ma'ârif, 1994.

Efendioğlu, Mehmet, "Tadvîn", DİA, XL, 267-269.

Eren, Mehmet, "Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve İlk Kaynakları- II", Dîni Araştırmalar 7 (2000): 76.

Ertürk, Mustafa, "İmâm Buhârî'nin Siyâset Anlayışı: Yöneten ve Yöneltilen İlişkisi", Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 1 (2001) 25-29.

Emîrû's-San'ânî, Muhammed b. İsmâîl, *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*, thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhim, Rıyad: Dâru's-Selâm, 2011.

Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.

Güler, Zekeriya, "Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine", Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2015.

_____ *Hadis Tetkikleri*, İkinci Baskı, İstanbul 2019.

_____ "Mâlik b. Duşşüm", DİA, XXVII, 505-506.

Hamza Muhammed Kâsım, *Menârü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dımaşk: Mektebetü Darü'l-Beyân, 1410/1990.

Hatîb, Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, Nşr. İbrâhîm b. Mustafâ ed-Dimyâtî, Mısır: Dârü'l-Hudâ, 1423/2003.

_____*Târîhu Medîneti's-selâm*, thk Avvâd Marûf, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 1422/2001.

Hatipoğlu, İbrahim, “Musannef”, DİA, XXXI, 235-236.

_____*“Ricâlü'l-Hadîs”*, DİA, XXXV, 83-86.

İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdilber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta mine'l-Meânî vel'-Esânîd*, thk. Muhammed el-Fellâh, Magrib: Matbaatu Nadâlatü'l-Muhammediyye, 1982.

_____*Câmiu beyânî'l-ilmi ve fedlihî*, nşr. Ebû'l Eşbâl ez-Zuhrî, Suud: Dârü İbni'l-Cevziyye 1414/1994.

İbn Cemaâ, Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm, *el-Menhalu'r-Raviyy fî Muhatasari Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Muhyiddin Abdurrahman b. Ramazân, Dimaşk: Dârü'l-Fikr. 1986.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalanî, *Hedyu's-Sâri li Mukaddimeti Fethi'l-bârî*, thk. Âdil Mürşid ve Âmir Gazban, Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlamiyye, 2018.

_____*el-İsâbe fî Temyîzi's-Sasâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüd ve Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

_____*Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi'l-Eser*, thk. Abdullâh b. Yûsuf b. Zayfullâh er-Ruheylîy, Rıyad: Matbaatu Sefîr, 2001.

_____*Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî.*, thk. Muhibuddîn el-Hatîb, Kahire: Dârü'r-Reyyân, 1407/1986.

İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl, Riyad: Dârü'l-Meymân, 2013.

İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ömer b. Alî, *el-Mukni fî Ulûmi'l-Hadîs*, thk, Abdullâh b. Yûsuf, Suud: Dârü Fevvâzi li'n-Neşr, 1992.

İbnü's-Salâh eş-Şhrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs li İbn'i-Salâh*, thk. Nûrettin İtr, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, t.y.

İstemi, Fuat, “Hadislerin Bağlamının Tespitinde İhtisar ve Taktî” Uygulamasının Neden Olduğu Sorunlar”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017.

İtr, Nûrettin, *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1979.

_____ *el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-muvâzenetü beyne's-Sahîhayn*, Mısır: el-Heyatü'l-Mısriyye, 1969.

Irâkî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân, *et-Tebsira ve't-Tezkira fî Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Mâhir el-Fahl, Rıyad: Maktabetü Dâru'l-Minhâc, 2007.

Kâdî, İyâz b. Mûsa el-Yahsûbî, *el-İlmâ ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire: Dâru't-Türâs, 1970.

Kâfiyecî, Muhammed b. Süleyman b. Sa'd b. Mes'ûd, *el-Muhtsar fî İlmi'l-Eser*, thk. Ali Zevîn, Rıyad: Maktabatü'r-Rüşd, 1986.

Karacabey, Salih, "Hadiste İhtisar ve Muhtasar Rivayetten Kaynaklanan Problemler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002.

Karnî, Ahmed b. Ali b. Ahmed, *Mu'cemü'r-Rûmûz inde'l-Muhaddisîn*, Rıyad: Maktabatü Dâru'l-Minhâc, 2017.

Kandemir, Mehmet Yaşar, *Hadis Karşıtları Ne Yapmak İstiyor*, İstanbul: Tahlil Yayınları, 2018.

_____ "el-Kemâl", DİA, XXV, 222-224.

_____ "el-Câmiu's-Sahîh", DİA, VII, 114-123.

_____ "Etrâf", DİA, XI, 498-499.

_____ "İbnü'l-Kayserânî, DİA, XXI, 110.

_____ "Mukaddimetü İbni's-Salâh", DİA, XXXI, 121-124.

_____ "Camî", DİA, VII, 94.

Kenâne, Müctebâ Mahmûd, "İhtisârü'l-Hadîs ve Sılatuhû bi'İlmi'l-İleli ve Eseruhû fî Nuşûi'l-İşkâl beyne'r-Rivayât", Mecelletü Câmîatü's-Şârike, 2015.

Koçkuzu, Ali Osman, "Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî", DİA, X, s. 188.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.

Kurtubi, Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer, *Telhîsu Sahîhi'l-İmam Müslim*, thk. Rif'at-Fevzi Abdulganî ve Ahmed Mahmud İbrâhîm Osman el-Havlı, Mısır: Dâru's-Selâm, 1993.

Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2018.

Küçük, Raşit "İsnad", DİA, XXIII, 154-159.

_____ “Abdullah b. Mübârek”, DİA, I, 122-124.

Mâlik b. Enes, *Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, İmârât: Müessesetü Zâyid Sultân, 1425/2004.

Mereşlî, Yûsuf Abdurrahmân, *İlmu fihrisati'l-hadîs neşetuhû tetavvuruhû eşheru mâ duvvina fihi*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1986.

Mübârekfûrî, Abdüsselâm, *Sîretü'l-imâm el-Buhârî*, Mekke: Dâru Âlami'l-Favâid, 1422.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul, 1981.

Naim, Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1976.

Nevevî, Yahya b. Şeref, *et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, thk. Muhammed Osman el-Heşt, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabîy, 1985.

_____ *Mâ temessü ileyhi hâcetü'l-kârî li-Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî*, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

Özdemir, Veysel, “Hadislerin Rivayetinin Mahiyeti: Lafzen ve Manen Rivayetlerin Oranı İle İlgili Değerlendirmeler”, *Türkoloji Araştırmaları*, 2018.

Özen, Şükrü, “Leys b. Sa'd”, DİA, XXVII, 164-168.

Râmhürmüzî, Hasan b. Abdurrahmân, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvi ve'l-Vâî*, thk. Muhammed Acac el-Hatîb, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984.

Reşîdüddîn, Yahya b. Alî b. Abdillâh el-Kureşî, *Gurerü'l-Fevâ'idi'l-Mecmû'a fî Beyâni mâ Vaka'a fî Sahîhi Müslim mine'l-Ehâdîsi'l-Maktû'a*, thk. Muhammed Harşefî, el-Medînatü'l-Münavvere: Metebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1997.

Sehâvî, *el-Gaye fî Şerhi'l-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû Âş Abdu'l-Mun'im İbrâhim, Mısır: Maktabatü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2001.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takribi'n-Nevâvî*, thk. Muhammed el-Feryâbî, Riyâd: Maktabatü'l-Kevser, 1995.

_____ *Aynü'l-isâbe fî istidrâki Âişe ale's-Sahâbe*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Kahire: Maktabatü'l-İlm, 1988.

Süleyman b. Abdullâh, Suûdi, “İhtisâru'l-Hadîs ve Eseruhû fi'r-Ruvvâti ve'l-Mervîyyât” Suûd: Macallatü'l-Câmiatü'l-İslâmiyye.

Subhi es-Sâlih, *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuhû*, Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Malâyîn, 1984.

Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmu'l-Hadîs*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. y.y, y.t.

Şenel, Abdülkadir, “İbn Berdis”, DİA, XIX, 369-370.

Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakıfları Yayınları, 1992.

Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde, Halep: Maktabü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1416/1995.

Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin, Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999.

Tîbî, Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh et-Tîbî, *el-Hulâsa fî Ma'rifeti'l-Hadîs*, thk. Ebû Âsım eş-Şevvâmî, Kâhire: el-Maktabatü'l-İslâmiyye, 2009.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed, *Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 1988.

Tokpınar, Mırza, *Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Musannef'i*, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.

Yatkın, Nihat, *Musannef*, İstabnûl: Ocak Yayıncılık, 2009.

Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001.

“Hadislerin Manayla Rivayeti”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1996.

Yücel, Ahmed, *Hadis Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

_____*Hadis Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.

_____*Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. 2014.

Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed, *et-Tecridü's-sarih muhtasarı Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Havvâs ve İmâd Kaderî, Mısır: Dârü'l-Beyânî'l-Uzlâ.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcü'l- arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdülkerîm el-İzbâvî, Kuveyt: Metbatü'l-Hukûmatü'l-Kuvet, 1392/1972.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Hassan Abdülmennan, Ürdün: Beytü'l-Efkâri'l-Devliyye, 2004.

Zeynüddîn, Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Irâkî*, thk. Abdullatîf Hemîm ve Mâhir el-Fahl, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Fakhriddin		SALAKHITDINOV
Doğum Yeri ve Yılı	Tacikistan/Duşanbe		1996
Bildiği Yabancı Diller	Türkçe, Arapça,		Farsça Rusça
Düzeyi	C1		B2
Eğitim Durumu	Başlama- Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	2009	2013	Uluslararası Mustafa Germirli Anadolu İmam Hatip Lisesi. Kayseri/Türkiye
Lisans	2013	2018	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Yüksek Lisans	2018	2020	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama- Yılı	Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	faha_55555@mail.ru		
Tarih İmza Adı Soyadı		04.09.2020 Fakhriddin SALAKHITDINOV	

